

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ПРАВОВЕДЕНИЕ
JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
JURISPRUDENCE

№ 1(42)
2025

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երկու անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի

Журнал «Вестник Ереванского университета. Правоведение» выходит два раза в год. Издаётся с 2010 года.

Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала "Вестник Ереванского университета"

Two issues of "Journal of Yerevan University. Jurisprudence" are published annually. The journal has

been published since 2010. It is the successor of "Journal of Yerevan University" published in 1967-2009

Խմբագրական խորհուրդ.

Редакционная коллегия:

Editorial Board:

Գլխավոր խմբագիր՝

Главный редактор:

Editor-in-chief:

Դանիելյան Գևորգ (ի.գ.դ., պրոֆ.,

gdanielyan@ysu.am)

Даниелян Геворг (д.юр.н., проф.)

Danielyan Gevorg (Sc. D. in Legal Sciences, Prof.)

Անտոնյան Յուրի (Մոսկվա, ի.գ.դ.,

պրոֆ., antonyaa@yandex.ru)

Антонян Юрий (Москва, д.юр.н., проф.)

Antonyan Yuri (Moscow, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Ավագյան Սուրեն (Մոսկվա, ի.գ.դ.,

պրոֆ., avakian@law.msu.ru)

Авакян Сурен (Москва, д.юр.н., проф.)

Avagyan Suren (Moscow, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Գևորգյան Կարեն (ի.գ.թ.,

k.gevorgyan@ysu.am)

Геворгян Карен (к.юр.н.)

Gevorgyan Karen (PhD in Legal Sciences)

Դյուրան Բեռնարդ (Մոնպելյե, ի.գ.դ.,

պրոֆ., pas2k@orange.fr)

Дюран Бернард (Монпелье, д.юр.н.,

проф.)

Duran Bernard (Montpellier, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Խաբրիևա Տալիա (Մոսկվա, ի.գ.դ.,

պրոֆ., ՌԴ ԳԱ ակադեմիկոս,

office@izak.ru)

Хабриева Талия (Москва, д.юр.н., проф.,

академик РАН)

Khabrieva Talia (Moscow, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof., Academician of RAS)

Կուրի Հելմուտ (Ֆրայբուրգ, ի.գ.դ.,

պրոֆ., helmut.kury@web.de)

Кури Хельмут (Фрайбург, д.юр.н., проф.)

Kury Helmut (Freiburg, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Հարությունյան Գագիկ (ի.գ.դ., պրոֆ.,

ggharut@yahoo.com)

Арутюнян Гагик (д.юр.н., проф.)

Harutyunyan Gagik (Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Հովհաննիսյան Վահե (ի.գ.դ., պրոֆ.,

vahehovhannisyan@ysu.am)

Оганнисян Варе (д.юр.н., проф.)

Hovhannisyan Vahe (Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Ղազինյան Գագիկ (ի.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ

ԳԱԱ ակադեմիկոս, gghazinyan@ysu.am)

Казинян Гагик (д.юр.н., проф., академик

НАН РА)

Ghazinyan Gagik (Sc. D. in Legal Sciences,

Prof., Academician of NAS RA)

Մարգարյան Աննա (ի.գ.դ., պրոֆ.,

annamargaryan@ysu.am)

Маргарян Анна (д.юр.н., проф.)

Margaryan Anna (Sc. D. in Legal Sciences,

Associate Prof.)

Չուչա Սերգեյ (Մոսկվա, ի.գ.դ., պրոֆ.,

chuchaigpan@gmail.com)

Чуча Сергей (Москва, д.юр.н., проф.)

Chucha Sergey (Moscow, Sc. D. in Legal

Sciences, Prof.)

Ուայթսել Աննա Մարի (ԱՄՆ, Զորք-

թաունի համալսարան, ի.գ.դ., պրոֆե-

սոր, aw813@georgetown.edu)

Уайтселл Энн Мари (США, Джордж-

таунский университет, д.юр.н., проф.)

Whitesell Anne Marie (USA, Georgetown

University, Sc. D. in Legal Sciences, Prof.)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Արթուր Ղամբարյան** – Օրենսդրական փակ ցանկին հակառակ իրավունքի զարգացման ինստիտուցիոնալ համակարգը (ռուս.) 6
- Артур Гамбарян** – Институциональная система развития права вопреки закрытому законодательному перечню
- Artur Ghambaryan** – The Institutional System Development of Law Contrary to the Closed Legislative List (in rus.)
- Գևորգ Վիրաբյան** – Օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման մեթոդաբանական չափանիշները..... 19
- Геворг Вирабян** – Методологические критерии ограничения всеобщего равенства перед законом
- Gevorg Virabyan** – Methodological Criteria for Limiting General Equality Before the Law
- Արաշ Դերամбарշ** – Ինչու է սննդային թափոնների դեմ պայքարի ֆրանսիական օրենքը գիտական նորամուծություն (անգլ.)..... 32
- Араш Дерамбарш** – Почему французский закон против пищевых отходов является научным новшеством (англ.)
- Arash Derambarsh** – Why the French Law Against Food Waste is a Scientific Innovation

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

- Սայադ Բադալյան** – Հարկերի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների՝ օրենքին համապատասխան սահմանված լինելու սահմանադրական պահանջի էությունը (անգլ.)..... 49
- Саяд Бадалян** – Суть конституционного требования об установлении налогов, пошлин и иных обязательных платежей в соответствии с законом (англ.)
- Sayad Badalyan** – The Essence of the Constitutional Requirement on the Establishment of Taxes, Duties, and Other Mandatory Payments in Accordance With the Law

Մերգեյ Ղազինյան – Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարը և զոհերի իրավունքների պաշտպանությունը քրեակատարողական համակարգում..... 56

Сергей Казинян – Борьба с торговлей людьми и эксплуатацией и защита прав жертв в пенитенциарной системе

Sergey Ghazinyan – Combating Human Trafficking and Exploitation and Protection of Victims’ Rights in the Penitentiary System

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО
CRIMINAL LAW**

Գևորգ Բարսեղյան – Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասի պատճառման իրավաչափության պայմանները..... 74

Геворг Барсегян – Условия правомерности причинения вреда охраняемым уголовным законом интересам при осуществлении оперативно-розыскного мероприятия

Gevorg Barseghian – Conditions of Lawfulness for Causing Harm to Interests Protected by Criminal Law in the Course of Conducting an Operational-Search Measure

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿՐԻՄԻՆԱԼԻՍՏԻԿԱ
УГОЛОВНОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО И КРИМИНАЛИСТИКА
CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINOLOGY**

Սամվել Դիրբանդյան, Դավիթ Մելքոնյան – Քրեական վարույթների անջատման տեսական և գործնական խնդիրները ՀՀ քրեական դատավարությունում..... 105

Самвел Дилбандян, Давид Мелконян – Практические вопросы выделения уголовных производств в уголовном судопроизводстве РА

Samvel Dilbandyan, David Melkonyan – Practical Issues of Detaching of a New Criminal Case in the Criminal Proceedings of RA Practical Issues of Detaching a New Criminal Case in the Criminal Proceedings of RA

Կարեն Ամիրյան – Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կատարողի քննչական գործողություն իրականացնելու թույլտվության միջնորդության շրջանակում դատարանի իրավասության վերաբերյալ որոշ իրավական խնդիրներ..... 119

Карен Амирян – Некоторые правовые вопросы, касающиеся юрисдикции суда в рамках ходатайства о разрешении на проведение оперативно-розыскного мероприятия или секретного следственного действия

Karen Amiryan – Some Legal Issues Related to the Jurisdiction of the Court in the Framework of an Application for Permission to Conduct an Operational Search Event or a Secret Investigative Action

Գևորգ Բաղդասարյան – Մեղադրյալի «պարտադիր» ձերբակալումն ու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով անձի ձերբակալման անհնարինությունը..... **133**

Գևորգ Բաղդասարյան – «Обязательное» задержание обвиняемого и невозможность задержания лица на основании непосредственно возникшего подозрения.

Gevorg Baghdasaryan – «Compulsory» Arrest of the Accused and the Impossibility of Arresting a Person on Directly Originated Reasonable Suspicion

**ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ГРАЖДАНСКОЕ СУДОПРОИЗВОДСТВО
CIVIL PROCEDURE**

Վահե Հովհաննիսյան – Իրավունքների չարաշահման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում **146**

Ваге Оганесян – Проблемы злоупотребления правами в гражданском процессе

Vahe Hovhannisyann – Problems of Abuse of Rights in Civil Proceeding

Դավիթ Մելքոնյան, Արսեն Թավադյան – Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման վարույթներով հայցային վաղեմության ժամկետների կիրառման դատական պրակտիկան **168**

Давит Мелконян, Арсен Тавадян – Судебная практика применения сроков исковой давности в производстве по делам о конфискации незаконно приобретенного имущества

Davit Melkonyan, Arsen Tavadyan – Judicial Practice in Applying Statutes of Limitations in Confiscation Proceedings for Illegally Acquired Property

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ ПРАВА ВОПРОКИ ЗАКРЫТОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМУ ПЕРЕЧНЮ

АРТУР ГАМБАРЯН ^{*}
Российско-Армянский университет

В статье исследуется институциональная система развития права вопреки установленным законодательным ограничениям, представленным в форме закрытых перечней судебных актов, подлежащих обжалованию. В качестве теоретической рамки используется концепция «нормального судьи» Карла Шмитта, с акцентом на институциональную природу судебного акта *contra legem*.

Автор рассматривает судебную практику Республики Армения, где уголовные суды проявляют относительную гибкость в применении закрытых перечней — в отличие от гражданских и административных судов, придерживающихся строго формального подхода. В статье анализируются случаи, в которых суды признают подлежащими обжалованию акты, не предусмотренные в закрытом перечне, а также оценивается подход Конституционного суда РА к законодательным пробелам.

Автор критикует позицию Конституционного суда РА, выраженную в постановлении У-1476, согласно которому Суд уполномочен рассматривать конституционность лишь тех законодательных пробелов (упущений), которые являются следствием дефекта (ошибки) правового регулирования, тогда как сознательное молчание законодателя выходит за пределы его компетенции.

Ключевые слова: *contra legem*, закрытые перечни, судебное усмотрение, Карл Шмитт, законодательный пробел, законодательное упущение, сознательное молчание законодателя, правомерные ожидания, компетенция суда

^{*} **Артур Гамбарян** – доктор юридических наук, заслуженный юрист РА, заведующий кафедрой теории права и конституционного права Российско-Армянского университета, профессор кафедры права Академии государственного управления РА

Արթուր Դամբարյան – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր

Artur Ghambaryan – Doctor of Law, Honored Lawyer of the Republic of Armenia, Head of the Chair of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University, Professor at the Chair of Law of the Academy of Public Administration of the Republic of Armenia

Эл. почта: artur.ghambaryan@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6322-4664>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 05.05.2025

Գրախոսվել է՝ 05.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

1. Общие положения

Единственным самодостаточным адресатом доктрины развития права *contra legem* является институционально и функционально независимый от исполнительной власти суд. Суды (судьи) первой или других инстанций, несомненно, являются адресатами доктрины развития права *contra legem*, но их соответствующие решения обретут правомерный характер только в том случае, когда суд высшей инстанции (Верховный суд, Кассационный суд) признает, что суд действовал в соответствии с доктриной развития права *contra legem*¹. Из характеристики «самодостаточного субъекта» следует, что судья, решая вопрос о применении доктрины развития права *contra legem*, должен руководствоваться не своими сугубо личными представлениями и желаниями, а должен учитывать (предвидеть), будут ли другие судьи, особенно судьи суда высшей инстанции (судебная система), в подобной ситуации противопоставляться регулированию закона, в том числе имплицитному запрету, вытекающему из законодательного закрытого перечня. Например, судья Апелляционного суда РА для того, чтобы противопоставиться закрытому перечню судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию, и принять к производству жалобу, поданную на судебный акт, который не включен в список судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию, должен учитывать не свои, сугубо личные, соображения и желания, а должен предвидеть, будут ли другие судьи, особенно судьи Кассационного суда РА, в подобных условиях противопоставляться этому закрытому списку. Судья должен ответить на этот вопрос не путем запроса «предварительного разрешения» у судей суда высокой инстанции, а путем рассмотрения и анализа преобладающих правовых подходов и представлений, существующих в судебной системе. Анализ судьи относительно возможности вынесения другими судьями *contra legem* акта не требует рациональных обоснований, для этого во многих случаях достаточно интуитивно-правового чувства судьи, основанного на его опыте и правопонимании.

Кроме этого, следует отметить, что ничего предосудительного или недопустимого не произойдет, если вопрос, составляющий предмет развития права *contra legem*, в качестве общетеоретического вопроса (в отрыве от обстоятельств конкретного дела), станет предметом обсуждения на внутрикорпоративных собраниях судей и на неформальных встречах.

Это институциональное ограничение развития права *contra legem* напоминает подход молодого немецкого ученого Карла Шмитта (раннего Шмитта) к вопросу о судебных актах *contra legem*, принимаемых «нормальным судьей».

Молодой К. Шмитт в 1912 году на немецком языке опубликовал книгу «Закон и приговор: исследование проблемы юридической практики», которая много лет оставалась в тени. Он полностью стал доступен англоязычному читателю в 2021 году, когда в Кембриджском университете на английском языке были опубликованы первые научные труды молодого К. Шмитта, включая книгу «Закон и приговор»².

¹ См.: Гамбарян, А. Легитимация развития права *contra legem* и механизмы его сдержек // Вестник Ереванского университета. Правоведение. 2024. Vol. 15, No. 2 (41). С. 89-90 (на армянском языке).

² See Carl Schmitt's Early Legal-Theoretical Writings: Statute and Judgment, and The Value of the State and the Significance of the Individual. Edited and translated by Lars Vinx and Samuel Garrett Zeitlin. Cambridge. Cambridge University Press. 2021. 260 p.

Подходы К. Шмитта к принятию судебных актов *contra legem*, отраженные в работе «Закон и приговор», русскоязычному читателю стали в некоторой степени доступны благодаря М. Лазарсону³ и И. Покровскому⁴.

В своей работе «Закон и приговор» К. Шмитт обсуждает вопрос независимости судебных актов от законодательных норм, может ли судья выносить решение вопреки буквальной формулировке закона. На этот вопрос он дает положительный ответ и представляет формулу для вынесения противоречащего закону, но верного приговора (судебного акта). К. Шмитт, говоря о судебных актах *contra legem*, тем самым закладывает основу для децизионистских («*decisio* - я решаю»⁵) размышлений об истинном смысле приговора.

К. Шмитт начинает свою работу «Закон и приговор» следующим образом:

*«Решающим является вопрос: когда решение судьи верное?»⁶. Он предлагает уникальную методологию определения верности (английский: *correct*, немецкий: *richtigkeit*) приговора. Вердикт может быть верным не только в том случае, если он соответствует положениям закона, но и в тех случаях, когда он противоречит закону. Он считал, что судебный акт *contra legem* будет считаться верным, если у судьи есть основания полагать, что в подобной ситуации другие судьи также приняли бы судебный акт *contra legem*.*

Его формула для определения верности судебного акта, противоречащего закону, выглядит следующим образом:

«Судебный приговор сегодня можно счесть верным, только если можно предположить, что другой судья принял бы точно такое же решение. «Другой судья» в этом случае означает эмпирический тип современного судьи с юридическим образованием»⁷.

К. Шмитт подчеркивает важность подхода сообщества судей («другого судьи») к определению верности судебного акта *contra legem*. Другими словами, он предлагает судье при выражении позиции *contra legem* полагаться на принцип коллегиальности и прецедентную практику.

К. Шмитт считал недопустимым вынесение судебного акта *contra legem* основанного исключительно на личных представлениях отдельного судьи, даже если такое решение было продиктовано наилучшими побуждениями со стороны судьи. Он писал:

Некоторые части этой работы были переведены на английский язык в 2002 году. **Schmitt, C.** Statute and Judgement // Weimar: A Jurisprudence of Crisis. Berkley, 2002. Pp. 191-201.

³ См.: **Лазарсон, М. Я.** Рец. на: С. Schmitt. «Gesetz und Urteil». Eine Untersuchung zum Problem der Reshtspraxis, Berlin, 1912 // Право: Еженед. юрид. газ. СПб. 23 сентября, 1912. № 38. С. 2041-2043.

⁴ См.: **Покровский, И. А.** "Прагматизм" и "релятивизм" в правосудии. Петроград. Типография Бр. В. и И. Линник. 1916. С. 6-18.

⁵ К. Шмитт сознательно отходит от употребления более распространенного немецкого слова, обозначающего решение - *Entscheidung*, для того чтобы, используя *Dezision* (от лат. *decidere* - отрезать), создать новый термин «децизионизм», стремясь подчеркнуть особый характер того решения, о котором он ведет речь. У Шмитта, *Dezision* - это абсолютное решение, решение, которое создает норму. См.: **Гузикова, М. О.** Решение или право: суверенитет по Карлу Шмитту // Социум и власть. 2015. №3 (53). С. 47.

⁶ Carl Schmitt's Early Legal-Theoretical Writings ... P. 47.

⁷ Ibid. P. 103.

«Решение, противоречащее буквальному смыслу закона, то есть решение contra legem, является верным, когда оно было бы принято таким же образом другим судьей (исходя из практики в целом)»⁸.

И. А. Покровский, комментируя К. Шмитта, отметил, что каждый судья при постановке своего решения должен смотреть не на себя лично, а на окружающую его судебскую среду, должен полагаться не на свои личные понимания закона, справедливости, культуры, сравнительной ценности интересов и т.д., а на их объективное преломление в данной среде судей и на данный момент⁹. Однако, ни в коем случае судье не разрешается проявлять абсолютную свободу действий – руководствоваться только личными побуждениями.

По словам К. Шмитта, «другой судья», конечно же, является нормальным судьей, прошедшим юридическую подготовку. Слово «нормальный» используется здесь в количественном смысле, относящемся к среднему показателю, а не как обозначение идеального типа¹⁰. По большому счету, К. Шмитт использует термины «другой судья» и «нормальный судья» в одном и том же значении.

Таким образом, согласно Шмитту, всякий судья, должен стремиться, чтобы его решение соответствовало не тем или иным теоретическим учениям, а фактически существующей практике, должен считаться не с идеальным типом судьи, а с типом нормального в смысле среднего, обычного судьи¹¹.

В контексте вышеизложенного вполне понятен подход, согласно которому самодостаточным адресатом доктрины развития права contra legem является не конкретный судья со своими личными желаниями и предпочтениями, а вся судебная система.

Обратимся к вопросу какие суды РА на практике «открывают» закрытые законодательные перечни по логике contra legem. Данный вопрос будет рассмотрен преимущественно на примере закрытого перечня судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию.

2. Практика судов РА в сфере соблюдения закрытых законодательных перечней

2.1. Соблюдение закрытых перечней административными и гражданскими судами РА

Административные суды¹² и гражданские суды¹³ РА в целом строго соблюдают закрытые законодательные перечни (имплицитный запрет на совершение юридических действий с элементами, не включенными в этот список). Проявляя формалистическую строгость (ригоризм), они избегают «открыть» закрытые

⁸ Ibid. P. 135.

⁹ См.: Покровский И. А. указ. соч., С. 9.

¹⁰ See Carl Schmitt's Early Legal-Theoretical Writings ... P. 109.

¹¹ См.: Покровский, И. А. указ. соч., С. 7.

¹² Административный суд РА, Апелляционный административный суд РА и административная палата Кассационного суда РА.

¹³ Суды первой инстанции, рассматривающие гражданские дела (в том числе антикоррупционные гражданские дела), Апелляционный гражданский суд РА и гражданская и антикоррупционная палаты Кассационного суда РА.

перечни, даже если отсутствие необходимого элемента в этом списке находится в вопиющем противоречии с принципами права.

Например, в деле № ՎԴ/1073/05/19 Административный суд первой инстанции РА (далее – Административный суд РА) РА вынес решение о перенаправлении иска в гражданский суд РА, на том основании, что спор не относится к его подсудности. Решение Административного суда РА о перенаправлении иска не включен в закрытый перечень промежуточных судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию (часть 1 статьи 131 Кодекса об административном судопроизводстве РА), однако истец обжаловал данное определение в Административном апелляционном суде РА.

Апелляционный административный суд РА, соблюдая имплицитный запрет, вытекающий из закрытого законодательного перечня, в решении от 08.04.2019 г. по делу № ՎԴ/1073/05/19 указал:

«На основании известного принципа «numerus clausus» (ограничение по количеству) в статье 131 Кодекса представлен исчерпывающий перечень промежуточных судебных актов Административного суда РА, подлежащих обжалованию в апелляционном порядке, в который не включено решение о перенаправлении иска. По сути, в данном случае была подана апелляция на решение о перенаправлении иска, хотя оно обжалованию не подлежит».

Истец обжаловал решение Апелляционного суда РА в Кассационном суде РА на том основании, что решение о перенаправлении иска является актом, исключающим возбуждение судебного производства, что является вмешательством в право на доступ к специализированному правосудию и законному суду. Кассационный суд РА уклонился от обсуждения данного вопроса об «открытии» закрытого законодательного перечня и отказался принять кассационную жалобу к производству.

В данном случае административные суды РА не обсуждали вопрос о том, нарушает ли отсутствие непосредственного обжалования решения о перенаправлении иска эффективность судебной защиты. По логике истца, до тех пор, пока поднятый им вопрос о надлежащей подсудности не будет решен, само правосудие (решение по существу дела) не может состояться. Дальнейшее развитие событий в данном деле показало, что разрешение вопроса о подсудности посредством режима отложенного обжалования (защиты права на осуществление правосудия судом, созданным «на основании закона») крайне неэффективно. Дело в том, что в результате рассмотрения дела, длившегося в гражданских судах РА около пяти лет, Кассационный суд РА подтвердил, что Административный суд РА допустил ошибку, переадресовав дело в гражданский суд РА. Кассационный суд РА прекратил производство по делу на том основании, что спор был рассмотрен неправомочным судом. Это означает, что судебное разбирательство, проводившееся неправомочным судом в течение пяти лет, становится недействительным, и истец должен начать с нуля, вновь подав иск в Административный суд РА (хотя изначально он подавал иск в Административный суд РА).

Административные суды РА и по другим делам ригористически соблюдают имплицитный запрет, вытекающий из закрытого перечня судебных актов, подлежащих обжалованию. Так, в рамках административного дела № ՎԴ/0839/05/23

об оспаривании законности подзаконного нормативно-правового акта заявитель подал ходатайство о приостановлении действия оспариваемого нормативно-правового акта до завершения рассмотрения дела. Административный суд РА принял решение отклонить ходатайство. Это решение не включено в закрытый перечень промежуточных судебных актов, подлежащих обжалованию (часть 1 статьи 131 Кодекса об административном судопроизводстве РА), однако заявитель обжаловал его в Апелляционном административном суде РА. Апелляционный административный суд РА решением от 17.07.2023 г. отказал в принятии апелляционной жалобы по следующей причине:

«(...) стороны имеют право в непосредственном порядке обжаловать только те промежуточные судебные акты, возможность обжалования которых прямо предусмотрена Кодексом об административном судопроизводстве РА. (...) указанный перечень промежуточных судебных актов является исчерпывающим, что означает, что судебные акты, не включенные в данный перечень, не могут быть обжалованы в апелляционном порядке.

(...)

Следовательно, в случае обжалования промежуточного судебного акта, который не включен в перечень, установленный частью 1 статьи 131 Кодекса, или для которого не предусмотрена возможность непосредственного обжалования, Апелляционный суд правомочен вынести решение об отказе в принятии апелляционной жалобы. При таких обстоятельствах вынесенное судом первой инстанции РА решение «Об отклонении заявления о приостановлении действия нормативного правового акта» не является судебным актом, подлежащим обжалованию в порядке, установленном статьей 131 и главой 26 «Производство по делам об оспаривании законности нормативного правового акта» Кодекса, следовательно, принятие поданной апелляционной жалобы подлежит отклонению».

Заявитель подал кассационную жалобу на вышеуказанное решение. Кассационный суд РА по данному делу также уклонился от обсуждения вопроса об «открытии» закрытого перечня и отказался принять кассационную жалобу к производству. Создавшееся противоправное положение исправил Конституционный суд РА. Он постановлением УԴՈ-1725 от 16.04.2024г. признал соответствующее положение Кодекса неконституционным в той мере, в какой оно не предусматривает возможности непосредственного обжалования решения об отказе в ходатайстве о приостановлении действия оспариваемого нормативного правового акта.

Таким образом, административные и гражданские суды РА в целом строго соблюдают закрытые перечни, независимо от каких-либо обстоятельств. В результате изучения судебной практики не выявлено ни одного дела, в рамках которого административные и гражданские суды РА по логике *contra legem* «открыли» закрытый законодательный перечень судебных актов, подлежащих обжалованию. В то же время в отдельных случаях наблюдается смягчение ситуации. Например, административный суд РА решением от 24.03.2020г. по делу № ՎԴ/5879/05/19 противопоставил закрытому перечню законодательных оснований для освобождения от налога на имущество и признал в этом перечне

новое основание для освобождения от налога на имущество (похищенного автомобиля, который по праву собственности принадлежал истцу, но которым истец фактически не владел вследствие кражи данного автомобиля).

2.2. Действия уголовных судов РА вопреки закрытым перечням

В отличие от административных и гражданских судов РА уголовные суды¹⁴ РА более гибко подходят к соблюдению закрытых перечней судебных актов, подлежащих обжалованию (и вытекающих из этого имплицитного запрета); они, как правило, свободны от формальной строгости. В отношении закрытых перечней судебных актов, подлежащих обжалованию (и вытекающего из них имплицитного запрета), они иногда свободны от формалистической строгости.

Так, статья 376.1 УПК РА¹⁵ 1998 года установила исчерпывающий (закрытый) перечень судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию в апелляционном порядке. До 2016 года в судебной практике преобладал подход, согласно которому решение суда первой инстанции не может быть обжаловано непосредственно в Апелляционном суде РА, если данное решение не включено в указанный перечень. Уголовная палата Кассационного суда РА в течение многих лет слепо соблюдала имплицитный запрет, вытекающий из этого списка. Но так, Кассационный суд РА в решении от 28.11.2008 г. по делу ԵԿԴ/0225/06/08 рассмотрел вопрос о том, имеет ли Апелляционный суд РА полномочия пересматривать постановление суда первой инстанции об отказе в изменении избранной меры пресечения в виде заключения под стражу, в том числе постановление об отказе замены заключения под стражу залогом (далее – судебный акт о неотмене заключения под стражу). Он решил, что данный судебный акт не подлежит обжалованию, поскольку не входит в установленный законом закрытый перечень. Кассационный суд РА спустя десять лет, 20 марта 2018 года в деле № ԵԿԴ/0274/01/15 вновь обратился к тому же вопросу и подтвердил свою ранее высказанную позицию.

В отличие от Кассационного суда РА, Апелляционный суд РА с 2016 года отказался от строго легистского подхода относительно недопустимости обжалования судебного акта о неотмене заключения под стражу. Он сформировал практику, согласно которой решение суда первой инстанции РА о неотмене заключения под стражу подлежит обжалованию, хотя оно и не включено в перечень судебных актов, подлежащих обжалованию (см., например, решения Апелляционного уголовного суда РА по делу № ԵԿԴ/0267/01/15 от 08.09.2016 г., по делу № ԵԿԴ/0001/01/15 от 15.09.2016 г., по делу № ԵԿԴ/0032/01/16 от 24.01.2017 г. и др.).

Напомним, что когда Апелляционный суд РА начал рассмотрение апелляционных жалоб на решение о неотмене заключения под стражу, Кассационный суд РА еще 28.11.2008 г. выразил свою позицию о том, что данный акт суда первой инстанции не может быть обжалован в Апелляционном суде РА, поскольку он не

¹⁴ Суды первой инстанции РА рассматривающие уголовные дела, уголовные и антикоррупционные апелляционные суды РА, уголовная и антикоррупционная палаты Кассационного суда РА.

¹⁵ Утратил силу в 01.07.2022 году.

входит в перечень судебных актов, подлежащих непосредственному обжалованию. Это означает, что Апелляционный суд РА не мог не осознавать, что, «открыв» закрытый список, он выступил против регулирования закона.

Апелляционный суд РА не просто принял к рассмотрению апелляционную жалобу на судебный акт, не включенный в закрытый перечень, и проверил законность и обоснованность этого акта, а попытался как-то объяснить, почему он рассмотрел апелляционную жалобу на судебный акт, не включенный в перечень обжалуемых судебных актов. Так, Апелляционный суд РА по делу № БԿԴ/0001/01/15 решением от 15.09.2016 г. разрешил апелляционную жалобу на решение суда первой инстанции РА о неотмене заключения под стражу. Апелляционный суд РА, прежде чем рассмотреть апелляцию по существу, рассмотрел вопрос о том, подлежит ли данный акт обжалованию или нет. Он дал положительный ответ на вопрос и объяснил свой подход к действиям вопреки закрытому законодательному перечню, следующим образом:

«Следует отметить, что, несмотря на то, что в свете правовой позиции Кассационного суда РА выраженной в решении от 28.11.2008 г., по делу БԿԴ/0225/06/08, апелляционная жалоба, поданная защитником, должна была быть оставлена без рассмотрения, однако, учитывая то обстоятельство, что суд первой инстанции РА в заключительной части своего решения зафиксировал: «Решение может быть обжаловано в Апелляционный уголовный суд РА в течение пяти дней со дня его опубликования», поэтому для обеспечения права обвиняемого на защиту апелляционная жалоба была принята к производству и должна быть рассмотрена по существу».

Фактически Апелляционный суд РА обусловил свое поведение исключительно тем фактом, что суд первой инстанции РА в заключительной части своего решения отметил, что его решение может быть обжаловано. На первый взгляд кажется, что Апелляционный суд РА хотел защитить правовые ожидания обвиняемого в вопросе обжалования судебного акта, которые у него возникли из формулировки суда первой инстанции РА «решение может быть обжаловано». Однако в данном случае невозможно говорить о защите правовых ожиданий, поскольку Апелляционный суд РА не коснулся доктрины правовых ожиданий и принципа защиты доверия.

В таких условиях трудно выявить принципиальную позицию Апелляционного суда РА относительно правомерности обжалования судебного акта, не включенного в закрытый список, и, следовательно, трудно предсказать, каким был бы подход Апелляционного суда РА, если бы суд первой инстанции РА не указал, что его решение может быть обжаловано в Апелляционном суде РА.

Тем не менее фактом остается то, что Апелляционный суд РА признал подлежащим обжалованию судебный акт, не входящий в перечень судебных актов, подлежащих обжалованию. Иными словами, Апелляционный суд РА, вопреки имплицитному запрету, вытекающему из закрытого перечня, «открыл» закрытый список судебных актов, подлежащих обжалованию. Конституционный суд РА позднее подтвердил правомерность практики «открытия» Апелляционным судом РА закрытого перечня судебных актов, подлежащих обжалованию (Постановление Конституционного суда РА UԴՆ-1487 от 06.11.2019 г.).

Что касается Кассационного суда РА, то он после 2016 года был непоследователен в вопросе соблюдения закрытого списка. Как отмечалось, в 2018 году Кассационный суд РА подтвердил свою позицию относительно недопустимости обжалования решения о неотмене заключения под стражу по причине того, что данное решение не включено в закрытый перечень. С другой стороны, в 2016 году Кассационный суд РА признал возможность обжалования решения о прекращении процессуального статуса потерпевшего, хотя это решение также не было включено в закрытый перечень. Так, Кассационный суд РА, учитывая позитивное обязательство государства по защите прав потерпевшего (правопреемника потерпевшего), а также необходимость обеспечения права последнего на доступ к суду, решением от 01.11.2016 г. по делу ԵԷԴ /0110/01/12 постановил, что решение суда о прекращении процессуального статуса потерпевшего (правопреемника потерпевшего) подлежит обжалованию в апелляционном порядке. Можно констатировать, что признав постановление о прекращении процессуального статуса потерпевшего судебным актом, подлежащим обжалованию, Кассационный суд РА смягчил свой крайне легистский и формальный подход к закрытому списку.

3. Компетенция Конституционного суда РА по определению конституционности пробелов в закрытых перечнях

Конституционный суд РА правомочен определять конституционность законодательного пробела в закрытых перечнях, если в результате этого пробела нарушаются конституционные ценности (например, в результате отсутствия законодательных процедур человек лишается возможности осуществлять основное право). Данный вопрос не стал бы предметом обсуждения, если бы Конституционный суд РА не поставил наличие своей компетенции по определению конституционности законодательного пробела в зависимость от того, является ли этот пробел следствием упущения законодателя или результатом его сознательного молчания.

Конституционный суд РА, делая различие между законодательным упущением и сознательным молчанием законодателя, признал их критерием разграничения своей компетенции от компетенции Национального собрания РА. Так, Конституционный суд РА постановлением U՝Ն-864 от 05.02.2010 г. отметил:

«Рассматривая компетенцию Законодательного органа и Конституционного суда в вопросе преодоления правового пробела в контексте принципа разделения властей, Конституционный суд считает необходимым констатировать, что во всех случаях, когда правовой пробел обусловлен отсутствием нормативного предписания в отношении конкретных обстоятельств, находящихся в сфере правового регулирования, преодоление такого пробела находится в компетенции законодательного органа. Конституционный суд в рамках разрешения дела рассматривает вопрос о конституционности пробела закона, если правовая неопределенность, вызванная содержанием оспариваемой нормы, приводит к такому толкованию и применению данной нормы в правоприменительной практике, которые нарушают или могут нарушить конкретное конституционное право».

В дальнейшем Конституционный суд РА своим постановлением U՝Ռ-1476 от 04.09.2019г., конкретизировал свою позицию и прямо отметил, что законодательный пробел может стать предметом рассмотрения Конституционного суда в том случае, когда он является недостатком правового регулирования, а не волей правотворческого органа, в данном случае законодателя, воздержаться от правового регулирования, воспринимаемого как законодательный пробел.

По сути, Конституционный суд РА счел решение о конституционности упущения законодателя (дефекта правового регулирования) вопросом, находящимся в сфере его компетенции, а оценку законодательного пробела как результата волеизъявления законодателя – вопросом, выходящим за пределы его компетенции.

Во-первых, в результате вышеуказанной позиции Конституционного суда РА создается впечатление, что суды общей юрисдикции теряют свою известную возможность восполнить имеющееся в законе упущение на основе аналогии закона, поскольку Конституционный суд РА счел рассмотрение пробела, обусловленного недостатком правового регулирования, своей компетенцией.

Во-вторых, Конституционный суд РА, получая какое-либо заявление, касающееся законодательного пробела, чтобы выяснить наличие у него компетенций для рассмотрения данного дела, должен прямо и открыто обсудить, является ли законодательный пробел следствием упущения законодателя или результатом сознательного молчания законодателя (проявления воли законодателя). Конституционный суд РА, хотя рассматривал и рассматривает дела о конституционности законодательных пробелов (например, конституционность невключения морального вреда в перечень видов ущерба, причиненного лицу¹⁶), однако никогда не обсуждал, является ли данный пробел следствием законодательного упущения или результатом сознательного молчания законодателя.

Трудно согласиться с подходом, что исходя из самого факта принятия и рассмотрения Конституционным судом РА заявления о конституционности, например, непредусмотрения (незакрепления) института морального вреда в Гражданском кодексе РА, следует считать, что в данном случае речь идет не о сознательном молчании законодателя, а о его упущении. В правовой системе РА институт морального ущерба и материального возмещения, причиненного в результате этого ущерба, является вопросом широкого масштаба, следовательно, это обстоятельство, само по себе, подтверждает, что законодатель, не предусмотрев его, не мог допустить ошибки в правовом регулировании; он сознательно не закрепил это в частном праве. О сознательном молчании законодателя по данному вопросу свидетельствуют и заявления политических властей РА, сделанные в разное время, о том, что они не считают целесообразным предусмотреть нормы о материальной компенсации морального вреда.

¹⁶ Конституционный суд РА постановлением U՝Ռ-1121 от 05.11.2013 г. часть 2 статьи 17 Гражданского кодекса РА, в той мере, в какой моральный ущерб не рассматривается как разновидность ущерба и не обеспечивает возможности компенсации морального вреда, блокируя эффективную реализацию прав лица на доступ к суду и справедливое судебное разбирательство, в то же время препятствуя добросовестному выполнению международных обязательств РА, признал противоречащей ряду статей Конституции РА и недействительной.

Если руководствоваться логикой, выраженной Конституционным судом РА в его постановлении УԴՈ-1476, то следует заключить, что Конституционный суд РА не был компетентен обсуждать конституционность отсутствия морального вреда в Гражданском кодексе РА.

После позиции, выраженной постановлением Конституционного суда РА УԴՈ-1476, предположение о допущенном законодателем упущении, исходя из «голых» фактов принятия к производству и рассмотрения дела о конституционности законодательного пробела, становится недопустимым. Отныне Конституционный суд РА для подтверждения своей компетенции рассматривать дело о законодательном пробеле должен эксплицитно подтвердить, что оспариваемый законодательный пробел является следствием законодательного упущения. Если Конституционный суд РА принимает к производству заявление по делу, касающемуся законодательного пробела, обходя молчанием вопрос выявления причины законодательного пробела (законодательное упущение или сознательное молчание), то он оставляет в тени наличие своей компетенции по определению конституционности данного пробела.

Однако проблема в том, что Конституционный суд РА не определил методологию, которой он будет решать вопрос: относится ли законодательный пробел к упущению законодателя или к его сознательному молчанию. До тех пор, пока Конституционным судом не будет разработана методология разделения (идентификации) законодательного упущения и сознательного молчания законодателя, этот фактор не будет жизнеспособным при определении его компетенции.

В-третьих, вообще трудно понять, по какой логике Конституционный суд РА решил, что он не правомочен обсуждать конституционность законодательного пробела, если неурегулированность отношений является результатом воли законодателя. Конституционный суд РА, имеющий полномочия признавать позитивную волю законодателя (существующую норму) неконституционной, тем более должен иметь возможность признать неконституционной его негативную волю - волю не урегулировать какие-либо отношения, если неурегулированность отношений нарушает возможность осуществления основных прав человека. Например, если законодатель не установил в законе механизмы реализации основных прав человека, изложенных во 2-й главе Конституции РА, или механизмы реализации законодательных гарантий в социальной или культурной сфере, изложенных в 3-й главе Конституции РА, то такой пробел должен стать предметом обсуждения Конституционного суда РА, даже если фактическими данными подтверждается, что неурегулированность отношений является результатом воли законодателя.

В контексте вышеизложенного более приемлемым является подход, выраженный Конституционным судом РА в постановлении УԴՈ-914 от 14.09.2010 г.:

«Законодательный пробел может быть предметом рассмотрения Конституционного суда только в том случае, если в законодательстве отсутствуют другие правовые гарантии для восполнения этого пробела или при наличии соответствующих правовых гарантий в законодательстве сформировалась противоречивая правоприменительная практика, или

когда существующий законодательный пробел не обеспечивает возможности реализации того или иного права. В противном случае вопрос конституционности пробела правового регулирования не подлежит рассмотрению Конституционным судом».

Данным постановлением Конституционный суд РА не акцентировал свое внимание на вопрос о своей компетенции рассматривать законодательный пробел в зависимости от причин возникновения законодательного пробела. Конституционный суд РА рассматривает конституционность законодательного пробела, если в результате этого пробела невозможно обеспечить реализацию того или иного основного права, независимо от того, является ли этот пробел следствием упущения законодателя или результатом воли законодателя.

Закключение

Административные и гражданские суды РА в целом строго соблюдают имплицитный запрет, вытекающий из закрытого законодательного перечня, даже если этот запрет явно противоречит принципам права.

Уголовные суды РА, в отличие от административных и гражданских судов РА, в вопросе соблюдения закрытого перечня судебных актов, подлежащих обжалованию (и вытекающих из этого имплицитного запрета), в основном свободны от формалистической строгости. Апелляционный уголовный суд РА был первым, который с 2016 года, вопреки закрытому перечню судебных актов, подлежащих обжалованию, «открыл» его и признал решение о не снятии ареста актом, подлежащим обжалованию.

Также, Апелляционный уголовный суд РА был первым, который с 2016 года, вопреки закрытому списку судебных актов, подлежащих обжалованию, «открыл» его и признал решение о неотмене заключения под стражу актом, подлежащим непосредственному обжалованию.

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՍԲԱՐՅԱՆ – Օրենսդրական փակ ցանկին հակառակ իրավունքի զարգացման ինստիտուցիոնալ համակարգը – Հոդվածում ուսումնասիրվում է օրենքով սահմանված սահմանափակումներին՝ որպես բողոքարկման ենթակա դատական ակտերի փակ ցուցակներով ներկայացված, հակառակ իրավունքի զարգացման հնարավորությունը: Որպես տեսական հիմք օգտագործվում է Կառլ Շմիթի «նորմալ դատավոր» հայեցակարգը՝ ընդգծելով *contra legem* (օրենքին հակառակ) դատական ակտերի ինստիտուցիոնալ բնույթը:

Հեղինակը վերլուծում է Հայաստանի Հանրապետության դատական պրակտիկան, որտեղ քրեական դատարանները փակ ցուցակների կիրառման հարցում ցուցաբերում են համեմատաբար ճկունություն՝ ի տարբերություն քաղաքացիական և վարչական դատարանների, որոնք պահպանում են խիստ ֆորմալիստական մոտեցում: Ուսումնասիրվում են այն դեպքերը, երբ դատարանները բողոքարկելի են ճանաչում փակ ցուցակում չնախատեսված ակտերը, ինչպես նաև գնահատվում է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի մոտեցումը օրենսդրական բացերի սահմանադրականությունը որոշելու վերաբերյալ:

Հեղինակը քննադատում է ՀՀ սահմանադրական դատարանի ՍԴՈ-1476 որոշմամբ արտահայտած այն դիրքորոշումը, ըստ որի՝ ինքն իրավասու է քննարկել միայն այն

օրենսդրական բացերի սահմանադրականությունը, որոնք համարվում են իրավա-
կարգավորման թերության (սխալի) հետևանք, իսկ օրենսդրի գիտակցված լռությունը
դուրս է իր իրավասության սահմաններից:

Բանալի բառեր – *contra legem*, *փակ ցուցակներ*, *դատական ազատ վարվելու իրա-
վունք*, *Կառլ Շմիթ*, *օրենսդրական բացթողում*, *օրենսդրի հապաղում*, *օրենսդրի գի-
տակցված լռություն*, *իրավաչափ ակնկալիքներ*, *դատարանի լիազորություններ*

ARTUR GHAMBARYAN – The Institutional System Development of Law Contrary to the Closed Legislative List. – The article examines the institutional framework for development that operates contrary to established legislative restrictions formulated as closed lists of appealable judicial acts. The theoretical framework employs Carl Schmitt's concept of the "normal judge," with a focus on the institutional nature of judicial act *contra legem*.

The author examines the judicial practice of the Republic of Armenia, where criminal courts demonstrate relative flexibility in applying closed lists—unlike civil and administrative courts, which adhere to a strictly formalistic approach. The study analyzes cases in which courts recognize acts not included in closed lists as appealable, as well as the approach of the Constitutional Court of the RA toward legislative gaps.

The author criticizes the stance of the Constitutional Court of the Republic of Armenia, as articulated in its Decision ՄՌՈ-1476, according to which the Court is only authorized to review the constitutionality of legislative gaps (omissions) resulting from a defect (error) in legal regulation, whereas the legislator's deliberate silence falls outside the scope of its jurisdiction.

Key words: *contra legem*, *closed lists*, *judicial discretion*, *Carl Schmitt*, *legislative gap*, *legislative omission*, *deliberate silence of the legislator*, *legal expectations*, *court competencies*

Список литературы

- Гамбарян, А. Легитимация развития права *contra legem* и механизмы его сдержек // Вестник Ереванского университета. Правоведение. 2024. Vol. 15, No. 2 (41). С. 70-93 (на армянском языке). <https://doi.org/10.46991/BYSU.C/2024.15.2.070> (Gambaryan, A. Legitimatsia razvitiya prava contra legem i mekhanizmy ego sderzhhek // Vestnik Erevanskogo universiteta. Pravovedenie. 2024. Vol. 15, No. 2 (41). pp. 70–93 (na armyanskom yazyke))
- Лазерсон, М. Я. Рец. на: С. Schmitt. «Gesetz und Urteil». Eine Untersuchung zum Problem der Rechtspraxis, Berlin, 1912 // Право: Ежегод. юрид. газ. СПб. 23 сентября, 1912. № 38. С. 2041-2043. (Lazerson, M. Ya. Rets. na: С. Schmitt. “Gesetz und Urteil”. Eine Untersuchung zum Problem der Rechtspraxis, Berlin, 1912 // Pravo: Ezhened. jurid. gaz., SPb., 23 sentyabrya, 1912. No. 38. pp. 2041–2043).
- Покровский, И. А. "Прагматизм" и "релятивизм" в правосудии. Петроград. Типография Бр. В. и И. Линник. 1916. 24 с. (Pokrovskiy, I. A. "Pragmatizm" i "relyativizm" v pravosudii. Petrograd: Tipografiya Br. V. i I. Linnik, 1916. 24 p.).
- Гузикова, М. О. Решение или право: суверенитет по Карлу Шмитту // Социум и власть. 2015. №3 (53). С. 45-49. (Guzikova, M. O. Reshenie ili pravo: suverenitet po Karlu Shmittu // Sotsium i vlast'. 2015. No. 3 (53). pp. 45–49).
- Carl Schmitt's Early Legal-Theoretical Writings: Statute and Judgment, and The Value of the State and the Significance of the Individual. Edited and translated by Lars Vinx and Samuel Garrett Zeitlin. Cambridge. Cambridge University Press. 2021. 260 p. <https://doi.org/10.1017/9781108658300>
- Schmitt, C. Statute and Judgement // Weimar: a Jurisprudence of Crisis. Berkley, 2002. Pp. 191-201.

ՕՐԵՆՔԻ ԱՌՋԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՎԱՍԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՀՄԱՆԱՓԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ

ԳԵՎՈՐԳ ՎԻՐԱԲՅԱՆ՝

Երևանի պետական համալսարան

Սույն հետազոտության նպատակը ժամանակակից տեսական նյութի ուսումնասիրության հիման վրա օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման համընդհանուր մեթոդաբանական չափանիշների դիտարկումն է իրավաբանական դոկտրինում մշակված ձևական հավասարության արդի գաղափարի և դրան բնորոշ գծերի տեսանկյունից: Նշվածով պայմանավորված՝ հետազոտության օբյեկտ է ընտրվել բոլորի ընդհանուր հավասարությունը, իսկ առարկան՝ դրա սահմանափակման իրավաբանական կառույցի վերհանումը տեսագործական արժեք ունեցող հետևյալ խնդիրների համատեքստում. ի՞նչ ենք հասկանում ընդհանուր հավասարությունն ասելով, ի՞նչ ենք հասկանում «օրենք» ասելով ընդհանուր հավասարության համատեքստում, ո՞ր դեպքում օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակումը կարող է միտված լինել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն: Առաջադրված խնդիրների և դրանց լուծումների համընդհանրացման միջոցով որպես վերջնարդյունք ներկայացվել են օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման մեթոդաբանական չափանիշները, որոնցից դուրս օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակումը չի կարող որակվել համաչափ:

Բանալի բառեր – *ձևական հավասարություն, համաչափություն, լեգիտիմ նպատակ, ընդհանուր հավասարություն, գործիքակազմային տեսություն, դատական պաշտպանության իրավունք, հիմնական իրավունքի սահմանափակում, օրենք, օբյեկտիվ իրավունք, իրավական պետություն*

* **Գևորգ Վիրաբյան** – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասիստենտ

Геворг Вирабян – кандидат юридических наук, ассистент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

Gevorg Virabyan – Candidate of Law, Assistant at YSU Chair of Theory and History of State and Law
Էլ. փոստ՝ gevorgvirabyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0002-1509-1940>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 09.06.2025

Գրախոսվել է՝ 09.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Ներածություն

Օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման չափանիշների հարցը ժամանակակից ազգային իրավական համակարգերից յուրաքանչյուրի, այդ թվում՝ հայրենականի համար մեթոդաբանական տեսանկյունից առանցքային է այն առումով, թե ինչպիսին պետք է լինի մի կողմից՝ ընդհանուր հավասարության ու դրա սահմանափակման, մյուս կողմից՝ դրանց և իրավունքի գերակայության միջև օրգանական կապը: Ասվածն ունի նորմատիվային բովանդակություն: Խոսքը ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածով նախատեսված՝ օրենքի առջև բոլորի հավասարության հիմնական իրավունքի և 80-րդ հոդվածով ամրագրված՝ դրա անխախտելիության պահանջի մասին է:

Նախ, եթե ասվածը դիտարկենք տեսական հարթության վրա, ապա կարող ենք արձանագրել, որ իրավաբանական դոկտրինում հիշյալ հարցի առնչությամբ զգալի թվով հետազոտություններ են իրականացվել: Այնուամենայնիվ, հայրենական իրավական համակարգում օրինաստեղծ և իրավակիրառ գործունեության ընթացքում այդ հարցին բախվելիս այդպիսի գործընթացները երբեմն իրականացվում են առանց սահմանափակման չափանիշները քննարկման առարկա դարձնելու՝ դրանից բխող հետևանքներով հանդերձ: Մինչդեռ նշյալ գործընթացները պահանջում են համընդհանուր մեթոդաբանություն, ինչը պայմանավորված է հենց դրա գիտագործնական առանձնահատուկ դերով:

Հետևաբար, տեսագործնական առումով միանշանակ ընդգծվում են օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման մեթոդաբանական չափանիշներին առնչվող հարցադրումների կարևորությունը, դրանց միջոցով այլ հարցերի պատասխաններ ձևավորելու անհրաժեշտությունը:

Նշված կտրվածքով նյութը կառուցված է հետևյալ հարցադրումների շուրջ. ի՞նչ ենք հասկանում ընդհանուր հավասարություն ասելով, ի՞նչ ենք հասկանում «օրենք» ասելով ընդհանուր հավասարության համատեքստում, ո՞ր դեպքում օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակումը կարող է ուղղված լինել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն:

Մույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքն իրավունքի գործիքակազմային տեսությունն է¹:

¹ Տե՛ս **Филиппова С.Ю.** Инструментальный подход в науке частного права. М.: Изд. Статут, 2013, էջ 24-36, **Сапун В.А., Шундигов К.В.** Инструментальная теория права и человеческая деятельность // Правоведение, 2013, № 1 (306), էջ 14-32, **Пугинский Б.И.** Инструментальная теория правового регулирования // Вестник Московского университета: Серия 11: Право. 2011, № 3, էջ 22-31, **Файзрахманов К.Р.** Инструментальная теория права как методологическая основа исследования системы защиты субъективных гражданских прав // Вестник Саратовской государственной юридической академии, № 2 (103), 2015, էջ 105-109, **Шундигов К.В.** Инструментальная теория права - перспективное направление научного исследования // Правоведение. 2002, № 2 (241), էջ 16-23, **Сапун В.А.** Теория правовых средств и механизм реализации права: дисс. ... докт. юрид. наук. Н. Новгород, 2002, 234 էջ:

Ի՞նչ ենք հասկանում ընդհանուր հավասարություն ասելով

ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածի համաձայն՝ բոլորը հավասար են օրենքի առջև, կամ որ նույնն է՝ սահմանադիր իրավական պետության՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունքի կենսագործման իրավական միջոց, ի թիվս այլնի, դիտարկել է նաև ընդհանուր հավասարությունը՝ որպես ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում ամրագրված մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունք:

Ընդհանուր հավասարության սահմանադրական դրույթը նաև իրավական պետության առանցքային սկզբունքներից է: Ամրագրված լինելով ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում՝ այն ձեռք է բերում նաև մարդու և քաղաքացու հետ պետության փոխհարաբերության, իրավական կարգավորման, անհատի սահմանադրական կարգավիճակի հիմնարար սկզբունքի իրավաբանական որակներ: Նրա կիրառման ոլորտը ողջ իրավական համակարգն է, ինչը ենթադրում է ընդհանուր հավասարության օրենսդրական կոնկրետացման անհրաժեշտություն բոլոր այն դեպքերում, երբ իրավական կարգավորման ոլորտի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ դիտարկվող սահմանադրական պահանջի կենսագործման համար անհրաժեշտ են իրավական կառուցակարգեր:

Իրավական պետության հայեցակարգի համատեքստում ընդհանուր հավասարության իրավական մաքսիմը յուրաքանչյուրի իրավունքների ու ազատությունների օրենսդրական կարգավորման, տարատեսակ հասարակական հարաբերություններ կանոնակարգող նորմատիվ իրավական ակտերի սահմանադրականության գնահատման չափանիշ է²:

ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածն արտացոլում է ընդհանուր հավասարությունն օրենքի առջև և ընդհանուր հավասարությունն իրավունքներն ու

² Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. Եր.: «Իրավունք» հրատ., 2010, էջ 170-173, **Магомедова П.Р.** Конституционный принцип равенства перед законом и судом в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015, էջ 15-31, **Райлян П.** Конституционный принцип равенства в законодательстве Республики Молдова и в практике конституционного суда Республики Молдова // Закон и Жизнь, 2012, էջ 22-28, **Васильев А.А.** Конституционный принцип равенства перед судом: материальный и процессуальный аспекты // Известия Саратовского университета. 2011. Т. 11. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. 2. 2011, էջ 85-88, Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Под ред. В.В. Лазарева. М.: Изд. Спарк, 1997, էջ 99-103, **Романенко Н.В.** О равенстве перед законом и судом как конституционном принципе правосудия // Общество и Право. 2014, № 2 (48), էջ 215-219, **Асатиани Д.В.** О содержании принципа равенства в юридической процедуре // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2011, № 2 (15), էջ 175-179, **Крылова Н.С.** Общепризнанный принцип равенства и конституционные гарантии защиты прав гражданина в сфере налогообложения // Ежеквартальный научно-аналитический журнал. Право 2/2010, էջ 17-19, **Стоилов Я.** Принципы права: понятие и применение: монография / вступ. ст., науч. ред. пер. Е.А. Фроловой. М.: Изд. Проспект, 2023, էջ 244-249:

օրինական շահերը պաշտպանելիս, կամ որ նույնն է՝ ընդհանուր հավասարությունը դատարանի առջև, որը, որպես մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունք, դատական պաշտպանության իրավունքի տեսքով իր առանձին դրսևորումն է գտել նաև ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածում:

Ընդհանուր հավասարության սահմանադրաիրավական բովանդակությունը ներառում է իրավական կարգավորման պոզիտիվ մակարդակը: Այն պետք է ընկալել որպես օրենսդրության համակարգի պոզիտիվ գործողության շրջանակներում համամասնորեն (համաչափ = համարժեք) միմյանց փոխլրացնող իրավունքների և պարտականությունների նախատեսում, իրավաբանական հետևանքների առաջացում կամ համաչափ հավասարություն ձևական առումով հավասար միևնույն կատեգորիայի կամ հակադիր շահերով օժտված սուբյեկտների նկատմամբ: Վերջինս ենթադրում է՝ 1) համարժեք չափով իրավունքների հավասար ծավալի նախատեսում, 2) իրավունքների իրականացման համար համարժեք չափով հավասար իրավական հնարավորությունների նախատեսում, 3) իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար համարժեք չափով հավասար պաշտպանության միջոցների նախատեսում, 4) համարժեք չափով հավասար պարտականությունների նախատեսում³: Օրենքի առջև բոլորի ընդհանուր հավասարության նորմատիվ առումով համալիր բովանդակությունը նյութաիրավական և ընթացակարգային իրավանորմերի առկայությունն է ճյուղային օրենսդրության շրջանակներում:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ ընդհանուր հավասարությունը՝ որպես իրավական կարգավորման համակարգի տարր, կոնկրետ իրավիճակում թույլտվությունների և արգելքների տեսքով իրավական հնարավորությունները կանոնակարգելու գործիք է: Այն որոշակի ձևի միջոցով ապահովում է համեմատելի իրավիճակում գտնվող միևնույն կատեգորիայի կամ հակադիր շահերով օժտված անձանց կողմից իրավական հնարավորություններից համարժեք օգտվելու կամ չօգտվելու հնարավորությունը: Այս համատեքստում է ընդհանուր հավասարության մասին սահմանադրական դրույթը՝ որպես իրավական պետության հիմնարար սկզբունք, որը համակարգային կապ է ստեղծում նրա նորմատիվային բովանդակության և ՀՀ Սահմանադրության 80-րդ հոդվածով նախատեսված՝ հիմնական իրավունքի վերաբերյալ դրույթի էության անխախտելիության պահանջի միջև այն առումով, որ սույն հոդվածի իմաստով օրենքը՝ որպես քննարկվող սկզբունքի նորմատիվային բովանդակությունն առարկայացնող կատեգորիա, ստորադասվում է ընդհանուր հավասարությանը՝ դրա էության խախտելիություն թույլ չտալու նպատակով:

³ St' u **Пляхимович И.И.** Комментарий к Конституции Республики Беларусь. В 2 т. Т 1. Минск: Изд. Амалфея, 2015, էջ 421:

Ի՞նչ ենք հասկանում «օրենք» ասելով ընդհանուր հավասարության համատեքստում

Երբ խոսում ենք օրենքի առջև բոլորի հավասարության մասին կամ փորձում ենք պատասխանել, թե ինչ ենք հասկանում «օրենք» ասելով ընդհանուր հավասարության իմաստով, ապա վերագրյալի համատեքստում օրենքն ընկալվում է որպես միևնույն կատեգորիայի կամ հակադիր շահերով օժտված անձանց կողմից իրավական համակարգում գոյություն ունեցող իրավական հնարավորություններից օգտվելու կամ դրանց հասանելիության հնարավորության կամ դրանց հասանելիության սահմանափակման ձև, սահմանաչափ և միջոց: Այսինքն՝ մի կողմից՝ օրենքն այն ձևն է, որով առարկայացվում է բոլորի հավասարությունը՝ ընդհանուր հավասարության իմաստով օգտվելու իրավական համակարգում առկա իրավական հնարավորություններից, այն սահմանաչափը, որով, հանուն ընդհանուր հավասարության, սահմանափակվում է իրավական հնարավորությունից օգտվելը, իսկ մյուս կողմից՝ այն միջոցը, որով առարկայացված ընդհանուր հավասարությամբ ապահովվում է իրավական պետության՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունքի կենսագործումը: Այս առումով ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդվածում ամրագրված «օրենք», «ընդհանուր» և «հավասարություն» կատեգորիաներն օրգանական կապի մեջ են գտնվում ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդվածով ամրագրված մարդու ազատ գործելու իրավունքի հետ այն առումով, որ իրավական համակարգում գործում է գոյություն ունեցող իրավական հնարավորությունից օգտվելու ազատության հավասարությունը, որը [հնարավորությունը] ընդհանուր հավասարության համատեքստում ընկալված օրենքի իմաստով կարող է սահմանափակվել միայն այն դեպքում, երբ դա անհրաժեշտ է իրավական պետության կենսագործումը, կամ որ նույնն է՝ բոլորի ընդհանուր հավասարությունն այդ ձևով ապահովելու համար:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերագրյալը՝ կարող ենք արձանագրել, որ օրենքի առջև ընդհանուր հավասարությունը՝ որպես սկզբունք և հիմնական իրավունք, մի կողմից համարժեք չափով իր դրսևորումը գտնելով օբյեկտիվ իրավունքում և մյուս կողմից՝ իրացվելով օբյեկտիվ իրավունքով նախատեսված սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների համատեքստում, իրավունքի նեղ առումով ձեռք է բերում ինքնահարստացման հնարավորություն, իսկ օբյեկտիվ իրավունքի առումով հանդես է գալիս օրենքի ձևական-իրավաբանական ֆուրմուլայի սահմանափակվածությունը հաղթահարող միջոց:

Ո՞ր դեպքում օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակումը կարող է միտված լինել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն

Մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ ժամանակակից սահմանադրաիրավական հայեցակարգերը հիմնված են այն գաղափարի

վրա, որ այդ իրավունքներն ու ազատությունները հավասարապես պատկանում են հասարակության բոլոր անդամներին, որոնք իրականացվում են նրանց կողմից: Միննույն ժամանակ, իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումը դրանց իրականացման նախապայմանն է այն առումով, որ միայն իրավունքների փոխադարձ սահմանափակումն է իրավահարաբերության մասնակիցներին թույլ տալիս ազատորեն իրականացնելու իրենց իրավունքներն ու ազատությունները:

Խնդիրն այն է, որ մարդը մշտապես գտնվում է սոցիալական կապերի և հարաբերությունների բարդ համակարգում, ինչը պայմանավորում է ոչ միայն նրա, այլ նաև ուրիշների համար անհրաժեշտ իրավական միջոցների առկայության անհրաժեշտությունը: Իրավական պետության գործառույթներից է այնպիսի իրավական կառուցակարգերի նախատեսումը, որոնք հնարավորություն կտան տարբեր իրավահարաբերություններում համարժեք չափով հավասարակշռելու իրավունքի սուբյեկտներին տրված իրավական հնարավորությունները: Այդ հավասարակշռությունն ապահովող միջոցներից է ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածով ամրագրված համաչափության սկզբունքը⁴:

Իրավունքների իրականացման ընթացքում իրավական տարբեր շահեր բախվում են միմյանց: Այս հանգամանքով պայմանավորված՝ իրավունքների իրականացման պայմանների և կարգի որոշումն օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Խոսքը, իհարկե, ոչ թե իրավունքների և ազատությունների տառացի սահմանափակման, այլ սահմանադրությամբ երաշխավորված և ճանաչված իրավունքների ու ազատությունների իրականացման սահմանների, դրանց նորմատիվ բովանդակության, իրավագործությունների և երաշխիքների կազմի մասին է: Հետևաբար, ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածի իմաստով օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակման համաչափությունը

⁴ Տե՛ս **Вайпан Г.В.** Принцип пропорциональности в современном международном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2017, 238 էջ, **Должиков А.В.** Соразмерность как общеправовой принцип в конституционном правосудии России (на примере основных социальных прав): дисс. ... докт. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2022, էջ 108-148, **Ядрихинский С.А.** Принцип пропорциональности как инструмент достижения баланса интересов в налоговых отношениях: проблемы теории и правоприменительной практики в России и за рубежом // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2021, № 3, էջ 82-105, **Хорунжий С.Н.** Пропорциональность как самостоятельный конституционный принцип Российской Федерации // Мониторинг правоприменения № 4 (41), 2021, էջ 9-18, **Семякин М.Н.** Принцип пропорциональности в зарубежной правовой доктрине и практике и его интерпретация в России в контексте обеспечения защиты прав и законных интересов субъектов // Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: сб. науч. тр. XXI российской науч. практ. конф. (с междунар. участием) / ред. Л.А. Закс, А.П. Семитко, С.А. Мицек [и др.]. Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019, էջ 159-167, **Петерс Аяне** Принцип пропорциональности как глобальный конституционный принцип // Выпуск 7, (2018) 2, էջ 103-110:

(համարժեքությունը) պետք է պայմանավորված լինի այդ նույն սահմանադրությամբ սահմանված նպատակով, ինչը նշանակում է հետևյալը:

Նախ՝ հայրենական իրավակարգում հիմնական իրավունքի սահմանափակումը պետք է հանգեցնի ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն: Ուստի յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում պետք է առկա լինի սահմանադրությամբ սահմանված իրավունքի սահմանափակման նպատակի լեգիտիմություն: Իրավունքի սահմանափակման լեգիտիմ նպատակը պետք է բխի ժողովրդավարական այն արժեքներից, որոնք արտահայտված են սահմանադրության մեջ կամ միջազգային իրավական ակտերում, որոնք վավերացվել են Հայաստանի Հանրապետության կողմից: Այդ արժեքներին հակասող իրավունքի սահմանափակման նպատակը չի կարող համարվել լեգիտիմ:

Երկրորդ՝ պետք է ընտրվի առավել նվազ սահմանափակում նախատեսող միջոց, որի օգնությամբ հնարավոր կլինի հասնել սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին: Այսինքն, եթե ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հնարավոր է հասնել առանց սահմանափակման դիմելու, ապա սահմանափակում չպետք է կիրառվի: Եթե սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հնարավոր է հասնել տարբեր սահմանափակումներով, ապա պետք է ընտրվի առավել նվազ սահմանափակում նախատեսողը: Հակառակ դեպքում հիմնական իրավունքի ու ազատության սահմանափակումը համաչափ չէ սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին, կամ որ նույնն է՝ սահմանադրությամբ սահմանված նպատակի հետ անհրաժեշտ կապը բացակայում է: Այլ խոսքով՝ սահմանադրությամբ սահմանված իրավունքի սահմանափակման նպատակի և միջոցի միջև պետք է առկա լինի ռացիոնալ կապ:

Երրորդ՝ մի կողմից սահմանադրաիրավական արժեքների, մյուս կողմից սահմանափակման, ընտրված միջոցի, սահմանադրությամբ հետապնդվող նպատակի միջև պետք է լինի հավասարակշռություն: Սահմանափակման նպատակը և միջոցը (նրա անհրաժեշտությունն ու պիտանիությունը) պետք է ոչ միայն իրավական, այլև սոցիալական առումով արդարացի լինեն, իսկ սահմանափակումը՝ համարժեք: Այսինքն՝ սահմանափակումը պետք է համապատասխանի արդարության պահանջին, ընտրված միջոցը պետք է անհատի և հասարակության իրավական կարգավորման տեսանկյունից հնարավորություն ընձեռի հասնելու այնպիսի արդյունքի, որի շուրջ սահմանադրությամբ սահմանված նպատակի և արժեքների առումով առկա է հասարակական կոնսենսուս: Միայն այդպիսի միջոցը կարող է պիտանի և անհրաժեշտ լինել:

Չորրորդ՝ սահմանափակման համադրումը միջոցի և սահմանադրությամբ սահմանված նպատակի հետ: Այսինքն՝ կոնկրետ իրավիճակում սահմանափակված հիմնական իրավունքի իրացման նշանակությունը պետք է հակադրվի այն հիմնական իրավունքին, որի պաշտպանության նպատակով այդ սահմանափակումը նախատեսվել է:

Այսպիսով՝ կոնկրետ իրավիճակում սահմանափակումը համաչափ որակելու համար պետք է առկա լինեն՝ 1) սահմանադրությամբ սահմանված իրավունքի սահմանափակման լեգիտիմ նպատակ, 2) սահմանադրությամբ սահմանված լեգիտիմ նպատակի և դրան հասնելու համար ընտրված միջոցի միջև ռացիոնալ կապ, 3) միջոցի պիտանիություն և անհրաժեշտություն, 4) սահմանադրությամբ սահմանված իրավունքի սահմանափակումից և սահմանադրությամբ սահմանված լեգիտիմ նպատակից ձեռք բերվող իրավական արդյունք (համաչափությունը նեղ իմաստով)⁵:

ՀՀ Սահմանադրության 78-րդ հոդվածով նախատեսված՝ «Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելու համար» հայեցակարգի դիտանկյունից կարող է սահմանափակվել նաև օրենքի առջև ընդհանուր հավասարությունը: Սակայն նշված հիմնական իրավունքի սահմանափակման հարցը ՀՀ Սահմանադրությունն ընդհանուր առմամբ է կարգավորում: Մասնավորապես, եթե համակարգենք այդ հիմնական իրավունքի սահմանափակման հնարավորությունը կարգավորող իրավադրույթները և նման սահմանափակման սահմանները, ապա կստանանք հետևյալ պատկերը՝ 1) օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանափակման լեգիտիմ նպատակը սահմանադրական կարգի հիմունքների կենսագործմանը հասնելն է, 2) սահմանափակման սահմանները՝ հանրության շահերը կամ այլոց իրավունքներն ու ազատությունները: Այստեղից կարող ենք կառուցարկել դատողություն. ընդհանուր հավասարությունը իրավական պետության՝ որպես ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակի հիմքով կարող է սահմանափակվել հանրության շահերը կամ այլոց իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու համար: Միևնույն ժամանակ պետք է նկատի ունենալ, որ բոլոր դեպքերում ՀՀ Սահմանադրության 80-րդ հոդվածի իմաստով ընդհանուր հավասարության՝ որպես հիմնական իրավունքի էությունը պետք է մնա անխախտելի, քանի որ ընդհանուր հավասարությունը կարող է սահմանափակվել միայն այն սահմաններով, որքանով դա պիտանի և անհրաժեշտ է

⁵ St' u **Barak A.** Proportionality. Constitutional Rights and their Limitations / Translated from the Hebrew by D. Kalir. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012, p. 245-370, **Schlink B.** Proportionality (1) // The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / Ed. by M. Rosenfeld, A. Sajó. Oxford, 2012, p. 722-725, **Варламова Н.В.** Принцип пропорциональности как основа осуществления публично-властных полномочий // Aequum ius. От друзей и коллег к 50-летию профессора Д.В. Дождева / Отв. ред. А.М. Ширвиндт. М., 2014, էջ 9, **Бажанов А.А.** Соразмерность как принцип права: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2019, էջ 82-92, **Бажанов А.А.** Проблемы реализации принципа соразмерности в судебной практике // Труды Института государства и права РАН. 2018, Т. 13. № 6, էջ 130, **Алексн Р.** Сбалансированность, конституционный контроль и представительство / Пер. с англ. О. Гладченко // Сравнительное конституционное обозрение. 2006, № 2, էջ 113, **Bernal-Pulido C.** The Migration of Proportionality across Europe // New Zealand Journal of Public and International Law. 2013. Vol. 11. N. 3, p. 483-484, **Коэн-Элия М., Порат И.** Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни / Пер. с англ. Д. Сичинавы // Сравнительное конституционное обозрение. 2011, № 3, էջ 61:

նպատակի առումով հանրության շահերը կամ այլոց իրավունքներն ու օրինական շահերը պաշտպանելու համար:

Եթե համընդհանրացնենք վերոգրյալը և այն հարցը, թե որ դեպքում օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանափակումը կարող է ուղղված լինել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն, կարող ենք արձանագրել, որ քննարկվող հիմնական իրավունքի սահմանափակման իրավաբանական կառույցի մեթոդաբանական չափանիշները հետևյալն են՝

1) ընդհանուր հավասարությունը կարող է սահմանափակվել սահմանադրական կարգի հիմունքների կենսագործման նպատակին հասնելու համար և այն սահմաններում, որքանով անհրաժեշտ է հանրության շահերը կամ այլոց իրավունքներն ու օրինական շահերն արտահայտող սահմանադրական արժեքները պաշտպանելու համար,

2) ընդհանուր հավասարության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանափակման սահմանները մի կողմից ներառում են հիմնական իրավունքի սահմանափակման աստիճանը և հանրության շահերը կամ այլոց իրավունքներն ու օրինական շահերը, սահմանադրական արժեքների՝ պաշտպանության անհրաժեշտության համաչափությունը, իսկ մյուս կողմից՝ սահմանափակվող հիմնական իրավունքի էության անխախտելիությունը պահպանելու պահանջները,

3) ընդհանուր հավասարության սահմանափակման աստիճանի և սահմանադրական արժեքների պաշտպանության միջև համաչափությունը որոշելիս անհրաժեշտ է՝ ա) սահմանադրաիրավական արժեքներն արտահայտել դրանց համապատասխան հիմնական իրավունքների միջոցով, այսինքն՝ ցույց տալ, թե որ հիմնական իրավունքները կխախտվեն, եթե այդ սահմանադրական արժեքները չպաշտպանվեն, բ) պաշտպանության ենթակա սահմանադրական արժեքներին վնաս պատճառելու սպառնալիքի իրողությունը, գ) բացասական հետևանքների հավանականությունը, եթե ընդհանուր հավասարության իրավունքը չսահմանափակվի, դ) ապացուցել, որ այդ արժեքները չեն կարող պաշտպանվել որևէ այլ կերպ, քան ընդհանուր հավասարության՝ որպես հիմնական իրավունքի սահմանափակումն է՝

⁶ St'u Признание права и принцип формального равенства: Сборник трудов международной научной конференции: отв. ред. Беляев М.А. М.: Изд. Современная экономика и право, 2015, էջ 8-14, 15-22, 35-40, 137-145, 166-176, 180-200, 246-256, 297-301, 337-340, 475-478, 501-511, ինչպես նաև՝ **Лапаева В.В.** Типы правопонимания: правовая теория и практика. М.: Изд. Российская академия правосудия, 2012, էջ 470-512, **Лапаева В.В.** Проблемы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Конституции РФ (опыт доктринального осмысления) // Журнал российского права, № 7, 2005, էջ 13-23, **Лапаева В.В.** Право граждан Российской Федерации на объединение в политическую партию: основания и пределы ограничения // Журнал конституционного правосудия. 2013, № 1, էջ 1-8, **Лапаева В.В.** Конституция РФ об основаниях и пределах ограничения прав и свобод человека и гражданина // Законодательство и экономика. 2005, № 1, էջ 11-17, **Кондрашев А.А.** Ограничения конституционных прав в Российской Федерации: теоретические подходы и политико-правовая практика // Конституционное и

Եզրակացություն

Այսպիսով, ընդհանրացնելով հետազոտության արդյունքները՝ կարող ենք արձանագրել, որ վերը նշված մեթոդաբանական չափանիշներից դուրս օրենքի առջև ընդհանուր հավասարությունը չի կարող սահմանափակվել, իսկ սահմանափակման դեպքում այն չի կարող միտված լինել ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված նպատակին հասնելուն, քանի որ այդ կերպ սահմանափակման միջոցով նպատակին հասնելու համաչափությունը բացակայում է: ՀՀ Սահմանադրության 80-րդ հոդվածի իմաստով իրավական պետության՝ որպես սահմանադրական կարգի հիմունքը պահանջում է, որ օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության էությունը պետք է անխախտելի լինի: Սա է այն իրավական կոնսենսուսը, որի շուրջ հայ հասարակությունը 2015 թվականին եկել է համաձայնության:

ГЕВОРГ ВИРАБЯН – Методологические критерии ограничения всеобщего равенства перед законом. – Целью настоящего исследования является рассмотрение универсальных методологических критериев ограничения всеобщего равенства перед законом на основе изучения современного теоретического материала с точки зрения актуальной идеи формального равенства и его характерных черт, разработанных в юридической доктрине. В связи с этим, объектом исследования было выбрано всеобщее равенство всех, а предметом – выявление правовой конструкции его ограничения в контексте следующих задач, имеющих теоретическое и практическое значение: что мы понимаем под всеобщим равенством, что мы понимаем под «законом» в контексте всеобщего равенства, в каком случае ограничение всеобщего равенства перед законом может быть направлено на достижение цели, установленной Конституцией РА. Через обобщения поставленных задач и путей их решения в качестве конечного результата были представлены методологические критерии ограничения всеобщего равенства перед законом, вне которых ограничение всеобщего равенства перед законом не может быть квалифицировано как соразмерное.

Ключевые слова: *формальное равенство, соразмерность, легитимная цель, всеобщее равенство, инструментальная теория, право на судебную защиту, ограничение основного права, закон, объективное право, правовое государство*

GEVORG VIRABYAN – Methodological Criteria for Limiting General Equality Before the Law. – The aim of this study is to examine the universal methodological criteria for limiting general equality before the law based on the analysis of contemporary theoretical material from the perspective of the current concept of formal equality and its characteristic features developed in legal doctrine. In this regard, the general equality of all was chosen as the object of the study, while the subject was chosen as the identification of the legal framework for its limitation in the context of the following questions, which have both theoretical and practical significance: what do we understand by universal equality? What do we understand by "rule" in the context of general equality? In what case can the limitation of general equality before the law be aimed at achieving a goal established by the Constitution of the Republic of Armenia? Through the generalization of the stated objectives and ways of solving them, the methodological criteria for limiting general

муниципальное право. 2014, № 7, էջ 40-47, **Краснов М.А.** Некоторые аспекты проблемы ограничения конституционных прав (на примере экономических прав) // Сравнительное конституционное обозрение. 2013, № 1, էջ 82-93:

equality before the law were presented as the final result, beyond which the limitation of universal equality before the law cannot be qualified as proportionate.

Key words: *formal equality, proportionality, legitimate goal, general equality, instrumental theory, right to judicial protection, limitation of a fundamental right, rule, objective law, a state governed by rule of law*

Գրականության ցանկ

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. Եր.: «Իրավունք» հրատ., 2010, 1086 էջ: [Hayastani Hanrapetutyan Sahmanadrutyany meknabanutyunner / yndhanur xmbagrutyanb՝ G. Harutyunyani, A. Vagarshyani. Er.: «Irvanunq» hrat. 2010, 1086 ej].
- Алекси Р. Сбалансированность, конституционный контроль и представительство / Пер. с англ. О. Гладченко // Сравнительное конституционное обозрение. 2006, № 2, с. 113-118. [Aleksi R. Sbalancirovannost, konstitucionni kontrol i predstavitelstvo / Per. s angl. O Gladchenko // Sravnitelnoe konstitucionnoe obozrenie. 2006, № 2, s. 113-118].
- Асатиани Д.В. О содержании принципа равенства в юридической процедуре // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2011, № 2 (15), с. 175-179. [Asatiani D.V. O sodержanii principa ravenstva v yuridicheskoy pracedure // Vestn. Volgogr. gos. un-ta. Ser 5, Yurisprud. 2011, № 2 (15), s. 175-179].
- Бажанов А.А. Проблемы реализации принципа соразмерности в судебной практике // Труды Института государства и права РАН. 2018, Т. 13. № 6, с. 124-157. [Bazhanov A.A. Problemi realizacii principa sorazmernosti v sudebnoy praktike // Trudi Instituta gosudarstva i prava RAN. 2018, T. 13. № 6, s. 124-157].
- Бажанов А.А. Соразмерность как принцип права: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2019, 193 с. [Bozhanov A.A. Sorazmernost kak princip prava: diss. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2019, 193 s.].
- Вайпан Г.В. Принцип пропорциональности в современном международном праве: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2017, 238 с. [Vaypan G.V. Princip proporcionalnosti v sivremennom mezhdunarodnom prave: diss. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2017, 238 s.].
- Варламова Н.В. Принцип пропорциональности как основа осуществления публично-властных полномочий // Aequum ius. От друзей и коллег к 50-летию профессора Д.В. Дождева / Отв. ред. А.М. Ширвиндт. М., 2014, с. 4-30. [Varlamova N.V. Princip proporcionalnosti kak osnova osushествleniya publichno-vlastnix polnomochii // Aequum ius. Ot druzey i kolleg k 50-letiyu professora D.V. Dizhdeva / Otв. red. A.M. Shirvindt. M., 2014, s. 4-30].
- Васильев А.А. Конституционный принцип равенства перед судом: материальный и процессуальный аспекты // Известия Саратовского университета. 2011. Т. 11. Сер. Экономика. Управление. Право, вып. 2. 2011, с. 85-88. [Vasilev A.A. Konstitucioani princip ravensta pered sudom: materialni I processualni aspekti // Izvestiya Saratovskogo universiteta. 2011. T. 11. Ekanomika. Upravlenie. Pravo. vip. 2. 2011, s. 85-88].
- Должиков А.В. Соразмерность как общеправовой принцип в конституционном правосудии России (на примере основных социальных прав): дисс. ... докт. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2022, 579 с. [Dolzhikov A.V. Sorazmernost kak obshhepravovoy princip v konstitucionnom pravosudii Rossii (na primere osnovnix socialnix prav): diss. ... dokt. yurid. nauk. Sankt-Peterburg, 2022, 579 s.].
- Кондрашев А.А. Ограничения конституционных прав в Российской Федерации: теоретические подходы и политико-правовая практика // Конституционное и муниципальное право. 2014, № 7, с. 40-47. [Kondrashev A.A. Ogranicheniya konstitucionnix prav v Rossiskoy Federacii: teoreticheskie podkhodi i politiko-pravovaya praktiak // Konstitucionnoe I municipalnoe pravo. 2014, № 7, s. 40-47].
- Козн-Элия М., Порат И. Американский метод взвешивания интересов и немецкий тест на пропорциональность: исторические корни / Пер. с англ. Д. Сичинавы // Сравнительное конституционное обозрение. 2011, № 3, с. 59-81. [Koen-Eliya M., Porat I. Amerikankij metod vsveschivaniya interesov i nemezkij tect na proporzionalnost: ictoritschskie korni / Per. c angl. D. Citschinawy // Cravnitelnoe konctituzionnoe obosrenie. 2011, № 3, s. 59-81].

- Краснов М.А. Некоторые аспекты проблемы ограничения конституционных прав (на примере экономических прав) // Сравнительное конституционное обозрение. 2013, № 1, с. 82-93. [Krasnov M.A. Nekotorye aspekty problemy ogranitscheniya konstituzionnykh prav (na primere ekonomitschekix prav) // Cravnitelnoe konstituzionnoe obosrenie. 2013, № 1, s. 82-93].
- Крылова Н.С. Общеизвестный принцип равенства и конституционные гарантии защиты прав гражданина в сфере налогообложения // Ежеквартальный научно-аналитический журнал. Право 2/2010, с. 17-35. [Krylova N.C. Obsheprisananniy prinzip ravenstva i konstituzionnye garantii sashiti prav grazhdanina v cvere nalogooblozheniya // Ezhekvtalniy nauchno-analititschekij zhurnal. Pravo 2/2010, s. 17-35].
- Лапаева В.В. Конституция РФ об основаниях и пределах ограничения прав и свобод человека и гражданина // Законодательство и экономика. 2005, № 1, с. 11-17. [Lapaeva V.V. Konstituziya RF ob osnovaniyah i predelax ogranitscheniya prav i cvobod cheloveka i grazhdanina // Zakonodatelstvo i ekonomika. 2005, № 1, s. 11-17].
- Лапаева В.В. Право граждан Российской Федерации на объединение в политическую партию: основания и пределы ограничения // Журнал конституционного правосудия. 2013, № 1, с. 1-8. [Lapaeva V.V. Pravo grazhdan Roccijskoj Federazii na obedinenie v polititschekuju partiju: osnovaniya i predeli ogranicheniya // Zhurnal konstituzionnogo pravocudiya. 2013, № 1, s. 1-8].
- Лапаева В.В. Проблемы ограничения прав и свобод человека и гражданина в Конституции РФ (опыт доктринального осмысления) // Журнал российского права, № 7, 2005, с. 13-23. [Lapaeva V.V. Problemi ogranicheniya prav i cvobod cheloveka i grazhdanina v Konstituzii RF (opit doktrinalnogo osmicleniya) // Zhurnal rocciyskogo prava, № 7, 2005, s. 13-23].
- Лапаева В.В. Типы правопонимания: правовая теория и практика. М.: Изд. Российская академия правосудия, 2012, 580 с. [Lapaeva V.V. Tipi pravoponimaniya: pravovaya teoriya i praktika. M.: Izd. Roccijskaya akademiya pravocudiya, 2012, 580 s.].
- Магомедова П.Р. Конституционный принцип равенства перед законом и судом в Российской Федерации: дисс. ... канд. юрид. наук. Москва, 2015, 200 с. [Magomedova P.R. Konstituzionnyj prinzip ravenstva pered zakonom i cudom v Rocciyskoj Federazii: dicc. ... kand. jurid. nauk. Mockva, 2015, 200 s.].
- Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации / Под ред. В.В. Лазарева. М.: Изд. Спарк, 1997, 599 с. [Nautschno-praktitschekij kommentarij k Konstituzii Rocciyskoj Federazii / Pod red. V.V. Lazareva. M.: Isd. Spark, 1997, 599 s.].
- Петерс Анне Принцип пропорциональности как глобальный конституционный принцип // Выпуск 7, (2018) 2, с. 103-110. [Peterc Anne Prinzip proporzionalnosti kak globalniy konstituzionnyj prinzip // Vipuck 7, (2018) 2, s. 103-110].
- Пляхимович И.И. Комментарий к Конституции Республики Беларусь. В 2 т. Т 1. Минск: Изд. Амалфея, 2015, 1224 с. [Plyaximovich I.I. Kommentarij k Konstituzii Recpubliki Belaruc. V 2 t. T 1. Minck: Isd. Amalfeya, 2015, 1224 s.].
- Признание права и принцип формального равенства: Сборник трудов международной научной конференции: отв. ред. Беляев М.А. М.: Изд. Современная экономика и право, 2015, 615 с. [Priznanie prava i prinzip formalnogo ravenstva: Cbornik trudov mezhdunarodnoj nauchnoj konverenzii: otv. red. Belyaev M.A. M.: Isd. Covremennaya ekonomika i pravo, 2015, 615 s.].
- Путинский Б.И. Инструментальная теория правового регулирования // Вестник Московского университета: Серия 11: Право. 2011, № 3, с. 22-31. [Puginckij B.I. Inctrumentalnaja teoriya pravovogo regulirovaniya // Vectnik Mockovckogo univerciteta: Cerija 11: Pravo. 2011, № 3, s. 22-31].
- Райлян П. Конституционный принцип равенства в законодательстве Республики Молдова и в практике конституционного суда Республики Молдова // Закон и Жизнь, 2012, с. 22-28. [Rajlyan P. Konstituzionnyj prinzip ravenstva v zakonodatelctve Recpubliki Moldova i v praktike konstituzionnogo cuda Recpubliki Moldova // zakon i Zhizn, 2012, s. 22-28].
- Романенко Н.В. О равенстве перед законом и судом как конституционном принципе правосудия // Общество и Право. 2014, № 2 (48), с. 215-219. [Romanenko N.V. o ravenstve pered zakonom I sudom kak konstitucionnom principe pravosudiya // Obshestvo i Pravo. 2014, № 2 (48), s. 215-219].

- Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: дисс. ... докт. юрид. наук. Н. Новгород, 2002, 234 с. [Sapun V.A. Teoriya pravovix sredstv i mehanizma realizacii prava: diss. Dokt. jurid. nauk. N. Novgorod, 2002, 234 s.].
- Сапун В.А., Шундилов К.В. Инструментальная теория права и человеческая деятельность // Правоведение, 2013, № 1 (306), с. 14-32. [Sapun V.A. Shundikov K.V. Instrumentalnaya teoriya prava i chelovecheskaya deyatel'nost' // Pravovedenie, 2013, № 1 (306), s. 14-32].
- Семякин М.Н. Принцип пропорциональности в зарубежной правовой доктрине и практике и его интерпретация в России в контексте обеспечения защиты прав и законных интересов субъектов // Российский человек и власть в контексте радикальных изменений в современном мире: сб. науч. тр. XXI российской науч. практ. конф. (с междунар. участием) / ред. Л.А. Закс, А.П. Семитко, С.А. Мицек [и др.]. Екатеринбург: Гуманитарный университет, 2019, с. 159-167. [Semjakin M.N. Prinzip proporzionalnosti v zarubezhnoj pravovoj doktrine i praktike i ego interpretacija v Rossii v kontekste obespechenija zashity prav i sakonnix interesov subektov // Rossijskij chelovek i vlast' v kontekste radikalnix izmenenij v sovremennom mire: sb. nauch. tr. XXI rossijskoj nauch. prakt. konv. (s mezhdunar. uchastiem) / red. L.A. Saks, A.P. Semitko, C.A. Mizek [i dr.]. Ekaterinburg: Gumanitarnyj universitet, 2019, s. 159-167].
- Стоилов Я. Принципы права: понятие и применение: монография / вступ. ст., науч. ред. пер. Е.А. Фроловой. М.: Изд. Проспект, 2023, 312 с. [Stoilov Ya. Princip prava: ponyatie i primeneniye: monografiya / vstup. st., nauch. red. Per. E.A. Frolovoy. M.: Izd. Prospekt, 2023 312 s.].
- Файзрахманов К.Р. Инструментальная теория права как методологическая основа исследования системы защиты субъективных гражданских прав // Вестник Саратовской государственной юридической академии, № 2 (103), 2015, с. 105-109. [Fayzrahmanov K.R. Instrumentalnaya teoriya prava kak metodologicheskaya osnova issledovaniya sistemi zashita subektivnix grazhdanskix prav // Vestnik Saratovskoy gosudarstvenoy yuridicheskoy akademii, № 2 (103), 2015, s. 105-109].
- Филиппова С.Ю. Инструментальный подход в науке частного права. М.: Изд. Статут, 2013, 352 с. [Filippova S.Yu. Instrumentalni podxod v nauke chastnogo prava. M.: Izd. Statut, 2013, 352 s.].
- Хорунжий С.Н. Пропорциональность как самостоятельный конституционный принцип Российской Федерации // Мониторинг правоприменения. № 4 (41), 2021, с. 9-18. [Xorunzhiy S.N. Proporcionalnot kak smostoyatelniy konstitucionniy princip Rossijskoy Federacii // Monitoring pravoprimeeniya. № 4 (41), 2021, s. 9-18].
- Шундилов К.В. Инструментальная теория права - перспективное направление научного исследования // Правоведение. 2002, № 2 (241), с. 16-23. [Shundikov K.V. Instrumentalnaya teoriya prava - perspektivnoye napravleniye nauchnogo issledovaniya ?? Pravovedenie. 2002, № 2 (241), s. 16-23].
- Ядрихинский С.А. Принцип пропорциональности как инструмент достижения баланса интересов в налоговых отношениях: проблемы теории и правоприменительной практики в России и за рубежом // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2021, № 3, с. 82-105. [Jadrichinskij C.A. Princip proporzionalnosti kak incrument doctizheniya balanca interesov v nalogovix otnosheniyax: problemi teorii i pravoprimenitelnoj praktiki v Rossii i sa rubezhom // Pravo. Zhurnal Vycshej shkoli ekonomiki. 2021, № 3, s. 82-105].
- Barak A. Proportionality. Constitutional Rights and their Limitations / Translated from the Hebrew by D. Kalir. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012, p. 245-370.
- Bernal-Pulido C. The Migration of Proportionality across Europe // New Zealand Journal of Public and International Law. 2013. Vol. 11. N. 3, p. 483-484.
- Schlink B. Proportionality (1) // The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law / Ed. by M. Rosenfeld, A. Sajó. Oxford, 2012, p. 722-725.

WHY THE FRENCH LAW AGAINST FOOD WASTE IS A SCIENTIFIC INNOVATION

ARASH DERAMBARSH*
Yerevan State University

The objective of this analysis is to highlight the urgency of quickly obtaining a new effective law against food waste.

Indeed, the alarming situation with regard to the social and environmental emergency requires a change in the law.

Indeed, on the one hand an increase in impoverishment in our country and increasingly long queues at the “soup kitchen” and on the other hand the emergence of worrying global warming, citizens expect effective, innovative and adapted legal tools.

Let us recall that the French law of 3rd February 2016 had positive consequences that we will study.

However, we must go further with a new bill against food waste in order to adapt the legal framework to the current situation.

This is the objective of this legal analysis.

Key words – *Freudenstadt city, Courbevoie city, Food Waste, European Law, sustainable development, Food lost, Bill, French Law, FAO*

Introduction

The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) estimates that thirty percent of the food produced worldwide is wasted.

This amounts to one out of every three foods worldwide.

However, according to the Food and Agriculture Organization (FAO), 783 million people globally faced hunger in 2022, and 3.1 billion people lacked access to good food in 2021.

* **Arash Derambarsh** – Candidate of Legal Sciences. Arash Derambarsh is deputy mayor in the town of Courbevoie. He is at the origin of the law against food waste passed on 3rd February 2016 in France. In Sweden in 2019, he received the “WIN WIN Gothenburg Sustainability Award”

Արաշ Դերամբարշ – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու: Կուրբեվուա քաղաքի փոխքաղաքապետն է: Նա 2016 թվականի փետրվարի 3-ին Ֆրանսիայում ընդունված Սննդամթերքի վատնման դեմ օրենքի հեղինակն է: 2019 թվականին Շվեդիայում նա ստացել է «WIN WIN Գյոթեբորգի կայուն զարգացման մրցանակը»:

Араш Дерамбарш – кандидат юридических наук. Является заместителем мэра города Курбева. Он стоит у истоков закона против пищевых отходов, принятого 3 февраля 2016 года во Франции. В Швеции в 2019 году он получил «Премия за устойчивое развитие WIN WIN Gothenburg».

Email: arash92400@yahoo.fr <https://orcid.org/0009-0001-9890-8118>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 21.03.2025

Գրախոսվել է՝ 05.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

At the same time, the organization estimates that, globally, “13% of food is lost in the distribution chain, from post-harvest to pre-retail and that an additional 17% of food is wasted at the household, food service and retail levels”^{1, 2}.

The demand for food items has increased globally in recent decades due to changes in eating patterns and demographic growth.

The restrictions that agriculture faces—such as yield limits, technological integration, natural disasters, climate change, urbanization-related loss of agricultural lands, and scarcity of water resources—are placing growing pressure on agricultural productivity.

To fulfil the food supply, reducing losses and waste might be a key lever in addition to raising agricultural productivity.

It is impossible to distinguish clearly between the two concepts of “losses” and “waste” due to the wide variety of circumstances under which they arise across nations.

According to the FAO, 30% of food produced worldwide is wasted.

1.3 billion tons of food, or more than half of the world's grain supply, are lost or wasted annually worldwide, from agricultural production to ultimate consumption.

The issue at hand is worldwide: 670 million and 630 million tons of food are wasted annually in wealthy and developing nations, respectively.

According to FAO estimates, there will be an additional 2.3 billion people on Earth by 2050, bringing the total population to more than 9 billion. By 2100, there will be more people on the planet than 11 billion.

Food production will need to expand in order to keep up with the population's continued need for food.

Demand for food will continue to increase and it will be necessary to intensify food production to feed this population.

If this trend continues, the FAO estimates that global food production will have to increase by 40 to 70% by 2050 to meet needs.

It won't be sufficient to increase output at this rate of waste.

By examining the true demands of the consumer, we must investigate the strategies that should be used at every link in the food chain.

At every level, progress is achievable.

To create solutions that both “feed more” and “feed better” for a growing population, all stakeholders must band together.

Food waste and food insecurity are therefore two complex and interdependent phenomena. Food waste is a major problem, both environmentally and socially.

It represents a loss of valuable resources and can have a negative impact on people in food insecurity.

Therefore, the concept of food insecurity is often reduced to the question of access to sufficient food in quantity and quality.

The French law of 3rd February 2016 quickly proved its beneficial effects:

- More than 10 million meals are distributed each year in France.
- A 22% increase in food donations to charities.

¹ FAO – 2022.

² United Nations Environment Program, 2021.

However, due to the increase in impoverishment within the middle class and the establishment of increasingly long queues for the “soup kitchen”, added to this a decrease in food donations to charities, it is necessary to provide even bolder responses.

Hence the filing of a new French bill against food waste in order to go further.

It is precisely because there is a social emergency and a crisis at the level of the food chain that it is appropriate to legally regulate these dysfunctions and economic imbalances.

So, can a new legal framework better regulate the food donation system?

Our analysis responds to this problem with a requirement to accelerate the legislative process at the national level.

MAIN PART

I. A food scandal in front of social and environmental emergency

For a long time, food contributions were the subject of a controversy as most supermarkets tossed away their unsold stock instead of donating it to the underprivileged or non-profit organizations³.

The fact that the Observatory of Inequalities estimates that 5.3 million individuals in France lived below the poverty level in 2023 makes this scenario much more concerning⁴.

Therefore, in order to put an end to this plague, specific answers had to be given.

The #StopFoodWaste movement led to the adoption of legislation in France requiring retailers to give unsold food, preventing over 10 million meals from ending up in landfills and resulting in a 22% increase in food contributions to charitable organizations⁵.

Every grocery store in the European Union continues to discard more than 40 kg of food every night, despite the fact that more than 95.3 million people (or 22% of the population) live in poverty and frequently struggle to provide for their families in 2022⁶.

The #StopFoodWaste campaign's straightforward solution to this issue was to pass a national law encouraging stores to donate unsold food instead of throwing it out.

Passed on 3rd February 2016⁷, the new law seeks to tackle food waste by obliging all French supermarkets to give away their unsold food and distribute it to those in need, ensuring that nothing is wasted. Supermarkets are free to support the aid association or charity of their choice, and every citizen can apply to create an authorised association to assist in food distribution.

³ The Telegraph, «Iceland staff 'pour bleach onto waste food to stop homeless people eating it»: <https://www.telegraph.co.uk/foodanddrink/foodanddrinknews/7564402/Iceland-staff-pour-bleach-onto-waste-food-to-stop-homeless-people-eating-it.html>

⁴ France Info https://www.francetvinfo.fr/societe/plan-pauvrete/precarite-en-2023-5-3-millions-de-personnes-vivaient-sous-le-seuil-de-pauvrete-en-france_6304863.html

⁵ Anti-food waste law: what results after 18 months? (Le Figaro – 2018) <https://www.lefigaro.fr/economie/le-scan-eco/2018/10/16/29001-20181016ARTFIG00007-loi-anti-gaspillage-alimentaire-quel-bilan-apres-18-mois.php>

⁶ Poverty in Europe (Statista 2023) <https://fr.statista.com/infographie/17748/niveaux-de-pauvrete-en-france-et-en-europe/>

⁷ Law No. 2016-138 of 11th February 2016 relating to the fight against food waste <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFARTI000032036290>

Over 10 million meals are prevented from ending up in landfills each year thanks to the regulation, which has also increased food donations to social assistance organizations by more than 22%. In addition to mobilizing volunteers and streamlining the distribution of food contributions through affiliated organizations, the initiative has increased public awareness of the problem of food waste at the municipal level.

II. The French city of Courbevoie as a driving force against food waste

Since the adoption of the law against food waste, voted on 11th February 2016, supermarkets have been required to donate their unsold food to charities. A world first.

In accordance with **LAW No. 2016-138** of 11th February 2016 relating to “*the fight against food waste*”⁸, supermarkets whose sales area exceeds the surface area threshold of 400 square meters are required to donate their unsold consumable food to a charity. Failing this, the fine is 3,750 euros.

In 2019, an amendment increased the penalties in force. The one targeting food retailers that have not signed a donation agreement with an association, goes from a third-class fine (of a maximum amount of 450 euros) to a fifth-class fine (1,500 euros maximum). The amount of the administrative fine incurred for the destruction of consumable foodstuffs increases from 3,750 euros to 10,000 euros⁹.

Senator Esther BENBASSA explained the purpose of her amendment in the following terms on 20th September 2019:

“It has been noted that some distribution players are still recalcitrant when it comes to applying the 2016 Law. It is therefore deemed necessary by the information report of June 12, 2016 on the evaluation of Law No. 2016-138 to make the penalties incurred more stringent so that they are more dissuasive.

The penalty for non-compliance is currently punishable by a fixed penalty of the third class. This amendment therefore proposes to increase it to a fine of the fifth class.

The penalty for destroying consumable foodstuffs is an administrative fine of 3,750 euros, which currently only applies to distributors in the food sector. This amendment proposes to increase this fixed fine to 10,000 euros”.

Thus, this law has quickly proven its beneficial effects:

- More than 10 million meals are distributed each year in France.
- A 22% increase in food donations intended for charitable associations.

This assessment is therefore positive, but we must go further and improve the law due to the increase in impoverishment in our country and the long queues for the “Meal Center”¹⁰.

Indeed, charities complain of a drop in donations. We must therefore find new solutions.

Since 2020, the City of Courbevoie has been pursuing a dynamic and bold policy to combat food waste and hunger.

⁸ LOI n° 2016-138 du 11 février 2016 relative à la lutte contre le gaspillage alimentaire <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000032036289/>

⁹ Amendement présenté par la sénatrice Esther BENBASSA https://www.senat.fr/amendements/2018-2019/728/Amdt_213.html

¹⁰ «L'appel des Restos du cœur, révélateur des difficultés de tout un secteur face à la hausse des besoins» https://www.lemonde.fr/societe/article/2023/09/07/l-appel-des-restos-du-c-ur-revelateur-des-difficultes-de-tout-un-secteur-face-a-la-hausse-des-besoins_6188233_3224.html

And the results are remarkable: more than 500,000 meals saved and distributed to charities.

On January 31 (Friday), 2025, Courbevoie city welcomed agents of the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) for a major international conference¹¹.

Many guests were present, including **Jacques KOSSOWSKI** (Mayor of Courbevoie city), **Divine NAGANJE NIJE** (Deputy Director of the Agri-Food Systems and Food Safety Division of FAO), **Myriam ANNETTE** (International Expert, Prevention and Reduction of Food Losses and Waste, at the FAO Regional Office for Europe and Central Asia), **Reza NAJIB** (FAO Programme Officer), **Roselyne BACHELOT-NARQUIN** (former Minister), **Jean-Jacques BOUYA** (Minister of State of Congo Brazzaville), **Frédéric SIMONIN** (Starred Chef, Meilleur Ouvrier de France 2019), **Franck PAPAIZIAN** (President MediaSchool and co-president of the CCAF), **Manon MONTESSUIT** (chef), **Nabil ZEMMOURI** (Anti-waste Chef), Karim BOUAMRANE (Mayor of Saint-Ouen-sur-Seine city), **Joelle CECCALDI RAYNAUD** (Mayor of Puteaux city and President of POLD) and **Marie-Do AESCHLIMANN** (French Senator).

The United Nations agents were able to note that, indeed, more than 500,000 meals were saved and redistributed to charitable associations so that the poor (middle class representing single mothers or fathers raising several children, retirees, unemployed people or students) could eat their fill.

And thanks to these results, the city of Courbevoie has been recognized as an “**FAO Green City**”¹².

And this change provides solutions to the current social situation in our country which is alarming.

This social situation also demonstrates that even in a city that appears “well-off”, poverty has multiple facets. Poverty is increasing and the middle class is declining.

Thus, in an alarming report, Secours Catholique estimated that nearly 10% of French people resort to food aid¹³.

Indeed, “between 5 and 7 million people” had recourse to food aid in 2020, warns Secours Catholique in its annual report on the state of poverty in France published on the basis of data from the General Directorate for Social Cohesion (DGCS)¹⁴.

The city of Courbevoie has therefore shown inventiveness in its fight against food waste¹⁵.

The city of Courbevoie has therefore shown inventiveness in its fight against food waste.

¹¹ «Le combat de Courbevoie contre le gaspillage alimentaire inspire d'autres élus et collectivités» <https://www.echoidf.fr/de-nouvelles-actions-contre-le-gaspillage-alimentaire/>

¹² «Green Cities Initiative» (FAO) <https://www.fao.org/green-cities-initiative/network/en>

¹³ «Pauvreté en France : 10% de la population a eu besoin d'une aide alimentaire en 2020» (Université Paris Saclay) : <http://www.ritm.universite-paris-saclay.fr/poverty-in-france-10-of-the-population-needed-food-aid-in-2020/>

¹⁴ Site Ville de Courbevoie : <https://www.ville-courbevoie.fr/2195/lutte-contre-le-gaspillage-alimentaire.htm>

¹⁵ The law on Food Waste - From Courbevoie to Assembly : <https://resource.co/article/law-food-waste-courbevoie-assembly-10198>

It was therefore decided that with the help of several start-ups and social and economic actors, a charter against food waste would be voted on each year in all spheres of activity in the city:

- 2020 with all supermarkets located in the city without delimitation of surface area
- 2021 with hospital catering
- 2022 with school catering
- 2023 with food stores (food stores, restaurants, bakeries, markets)
- 2024 with retirement homes and nursing homes.

These commitment charters, a first in France, have multiple objective:

- Create synergies so that everyone can take part in this fight and adapt their practices
- Participate in raising awareness among the general public about the fight against food waste
- Contribute to reducing the economic impact of this waste
- Set up food donation partnerships for associations in accordance with the law
- Promote partnerships with municipal associations
- Organize “anti-waste” promotions, particularly for products close to their use-by date (UBD)
- Offer wholesale or unit sales in order to adapt the quantities purchased and reduce packaging
- Promote the development of fresh products, and develop awareness-raising marketing operations (operation “Ugly Fruits and Vegetables”, etc.)
- Conduct a discussion with suppliers in order to define a control strategy against food waste (product quality charters, etc.)
- Act to recover waste.

On the strength of all this work, the FAO designated the city of Courbevoie as a “**World Green City**” in 2024, thus granting it formal recognition.

Like Courbevoie, the German city of Freudenstadt has committed to the fight against food waste. These two are twinned and have therefore signed a partnership agreement concerning this European fight.

Thus, on March 9, 2024, the mayor of Freudenstadt (Julian Osswald) and the deputy mayor of Courbevoie (Arash Derambarsh) signed a European charter together¹⁶.

All these local initiatives prove that it is appropriate to support this French bill in order to then extend it within the European Union.

III. A new bill proposal to go further

It is precisely on this alarming situation that Senator Marie-Do AESCHLIMANN was asked to propose a new law to go further.

A “*Bill to strengthen the fight against food waste*” was therefore submitted to the Senate on January 20, 2025, and whose Text bears the reference number 247 (2024-2025).

¹⁶ «Partnerstädte Freudenstadt und Courbevoie unterzeichnen Erklärung»

<https://www.schwarzwaelder-bote.de/inhalt.gegen-verschwendung-von-lebensmitteln-partnerstaedte-freudenstadt-und-courbevoie-unterzeichnen-erklaerung.cb7668fe-3243-460c-84a2-ecfb164684b9.html>

The proposal was simple: modify the law against food waste promulgated on February 11, 2016.

- Reduce the current ceiling of 400 m2 imposed on supermarkets to reduce it to at least 100 m2 in order to include more than 5,000 additional points of sale.
- Increase the current fines of the 5th class representing 10,000 euros to 20,000 euros against supermarkets that continue to throw away unsold edible food.

It is precisely Senator Marie-Do AESCHLIMANN who is carrying this “*Bill to strengthen the fight against food waste*” tabled in the Senate on 20th January 2025 and whose Text bears the reference number 247 (2024-2025).

*Here is the explanatory statement of **Senator Marie-Do AESCHLIMANN***

Ladies and Gentlemen,

Every year, millions of tons of food are wasted in France, even though part of the population struggles to eat properly. This aberration, which is at once ethical, social and economic, requires renewed mobilization against food waste. Under Article L. 541-15-1 of the Environmental Code resulting from Law No. 2020-105 of 10th February 2020 relating to the fight against waste and the circular economy, food waste is defined as "any food intended for human consumption which, at any stage of the food chain, is lost, thrown away or degraded".

On a global scale, the equivalent of one billion meals would have been wasted every day in 2022, according to a report by the United Nations Environment Programme (UNEP). A waste that the director of UNEP1() describes as a "global tragedy".*

In France, according to data from the Ministry of Agriculture and Food Sovereignty, food waste represented 4.3 million tons of food in 2022.

The worrying increase in food insecurity - which today affects 16% of the French population2() - makes throwing away edible food even more unacceptable. For the year 2023, it is estimated that 2 to 3 million3(*) people benefited from food aid distributed by associations.*

This development is closely linked to the context of food inflation. After an 11% price increase in 2022, the Observatory published by rural Families recorded a further 16% price increase for fruits and vegetables in 2023.

In addition, according to the Observatory of Food Vulnerabilities created by the Nestlé Foundation, 37% of French people declared themselves to be food insecure in 2023, compared to 11% in 2015. This study also reveals that young people aged 18-24 are particularly affected, as are women, single people and single-parent families4().*

With an estimated cost of 16 billion euros per year in France and 1,000 billion dollars for the global economy5(), food waste has consequences that are not negligible on the economic level.*

Finally, its environmental cost is particularly significant since it represents 8 to 10% of global greenhouse gas emissions6(). According to the Waste and Resources Action Program (WRAP), if it were considered a country, food waste would be the "third largest emitter of greenhouse gases behind the United States and China". In France, the Agency for Ecological Transition (ADEME) estimates this impact at 15.3 million tonnes of CO2 equivalent, or 3% of all our emissions7(*).*

The fight against food waste is therefore a major ethical, ecological, social and economic challenge for our society. Since signing the National Pact to Combat Food

Waste in 2013, France has resolutely taken up this issue by strengthening its legislative arsenal in order to raise awareness and involve all stakeholders in the food chain in the fight against food waste, in particular through the practice of food donations, which is an essential lever in the fight against poverty.

Thus, as a result of the successive laws adopted over the last ten years, the list of stakeholders affected by the obligation to conclude food donation agreements with associations has continued to grow. Initially applied to distributors with a sales area of more than 400 m², this obligation has been extended to operators of collective catering serving more than 3,000 meals per day as well as to operators in the agri-food industry and wholesale trade whose turnover exceeds 50 million euros.

At the same time, the associative world, communities, but also companies and players in the food sector, have also committed to developing virtuous initiatives aimed at reducing waste. This is the case, for example, of the city of Courbevoie, in Hauts-de-Seine, where under the leadership of Arash Derambarsh, deputy mayor, a Charter of Commitment against Food Waste signed with local stakeholders has made it possible to save and redistribute 400,000 meals in four years. In 2024, this proactive approach earned Courbevoie the title of "green city" awarded by the Food and Agriculture Organization (FAO), the specialized agency of the United Nations (UN)^{8(*)}.

Despite real awareness at all levels since 2013, due to a lack of tools and indicators, it has not been possible to accurately assess the volume of food waste sources and their evolution. The objective assigned by the anti-waste law for a circular economy (AGEC) of February 20, 2020, proclaiming a goal of reducing food waste by 50% by 2025 compared to 2015, has consequently proven to be ineffective. However, the 2025 horizon is nonetheless a pivotal date in the fight against this scourge. The volume of 4.3 million tons of wasted food, measured in 2022, remains alarming in light of the food insecurity issues facing our country. This figure highlights the contrast between stated ambitions and concrete actions, recalling the urgency of intensifying our efforts to reduce waste while ensuring a better redistribution of food resources to vulnerable populations.

At the origin of more than a third of food waste, the agri-food industry, distribution and out-of-home consumption still represent a considerable source of food that should be valorized in order to limit losses, develop donations and meet the growing need for food aid.

This law intends to act more specifically on this source by broadening the scope of the actors concerned, by strengthening the obligation for these actors to communicate their data on wasted food annually and by toughening the sanctions applicable to companies that make them unfit for consumption.

Article 1st extends the scope of the obligation for businesses and operators to propose agreements to donate their unsold goods to food aid associations in order to combat waste. On the one hand, by lowering the threshold of businesses concerned by the said obligation from 400 m² to 200 m², which would allow the inclusion of some 5,000 local businesses in the scope of the law. On the other hand, by including food wholesale operators whose annual turnover exceeds 25 million euros, agri-food industry operators whose turnover exceeds 25 million euros and collective catering operators whose number of meals prepared exceeds 2,000 meals per day in this system. This article provides for the submission of a summary document of the donations made by these operators no later than 1 February of each year. This must be sent to the services of the

General Directorate for Competition, Consumer Affairs and Fraud Control (DGCCRF). The Government must also submit, within twelve months, a report on the quality and compliance of donations to associations.

Article 2nd draws conclusions from the shortcomings in the application of the law by strengthening its control. Indeed, the DGCCRF investigation carried out throughout 2021 resulted in 345 establishments visited, 66 warnings, and 2 injunctions. The rate of establishments in anomalous is 20.87%. The anomalies noted are the absence of a proposed agreement, agreements not signed or not respecting the required formalities^{9(*)}. The operators concerned will also have to establish a quantified and exhaustive assessment, on an annual basis, of the quantities of food wasted.

Article 3rd toughens the sanctions against companies that make food unfit for consumption by replacing the fixed fine set at a maximum of 0.1% with a fine of between 0.1% and 0.5% of turnover. The aim is to combat the downward trend in donations within the large-scale distribution sector, deplored by many associations^{10(*)}.

Article 4th constitutes the financial guarantee of this bill.

* 1 UN, "UN Food Waste Index Report: World Wastes More Than a Billion Meals a Day," UN Environment Programme, March 27, 2024.

* 2 Marianne Bléhaut, Mathilde Gressier, Antoine Bernard de Raymond, "The Resourcefulness of People Who Don't Always Have Enough to Eat," Crédoc, September 2023.

* 3 Food Bank Study: "Profiles" Who Are the People Who Receive Food Aid?

* 4 Nestlé France Foundation, "1st Observatory of Food Vulnerabilities," November 16, 2023.

* 5 Ministry of Ecological Transition and Territorial Cohesion, Food Waste, June 12, 2024.

* 6 UN, *op. cit.*

* 7 "State of play of the masses of food waste and its management at the different stages of the food chain", ADEME, May 2016.

* 8 Louise Simondet, "Fight against food waste: the city of Courbevoie rewarded by the United Nations", France 3 Paris-Île-de-France, October 25, 2024.

* 9 Directorate General for Competition, Consumer Affairs and Fraud Control, "Professionals: how to avoid food waste".

* 10 In their 2023 activity report, the ANDES association notes, for example, that the share of donations from large retailers in the supply of solidarity grocery stores has fallen, from 35% in 2022 to 22% in 2023.

The overhaul of the agri-food system, aid for charitable associations and the fight against hunger therefore require the vote on this "Bill aimed at strengthening the fight against food waste" put forward by Senator Marie-Do AESCHLIMANN and which should be supported.

IV. Major scientific innovations

The first major innovation of the law against food waste is the overhaul of the agri-food system in response to environmental, medical, economic, and societal legal challenges.

The second major innovation is to demonstrate the link between food waste and hunger. Indeed, as we have seen, according to FAO data, 931 million tons, or 17% of food produced in 2019, ended up in the trash of households, retailers, restaurants, and other stakeholders in the food sector. At the same time, 811 million people suffer from hunger and 132 million face food and nutrition insecurity, particularly due to the Covid-19 pandemic. In monetary terms, annual food losses are estimated at \$400 billion.

The third major innovation is the emergence of a so-called “green” economy, which allows for greater involvement in the fight against food waste. The fourth major innovation demonstrates that combating food waste is a determining factor in the fight against global warming. First and foremost, it is essential to remember that the “Draw Down” project (2020) and the IPCC report (April 2022) affirmed that reducing food waste is one of the three main solutions to combat global warming.

Finally, the fifth and final major innovation is a legislative issue that has concrete consequences for the public interest, as I have explained. Thus, since all scientific reports confirm that combating food waste is one of the three solutions to combat global warming, this cause is a solution of public interest. Indeed, only a legislative framework can protect the most vulnerable and integrate them into a “Social Contract”, as the French Enlightenment philosopher Jean-Jacques Rousseau so aptly put it.

Conclusion

As we have analyzed, the social situation is alarming. And faced with this, citizens are legally helpless.

Indeed, the legal tools made available to citizens must be updated and systematically adapted in order to respond to daily concerns: combating food waste and helping to reduce hunger.

As studied in the main part, it is necessary to vote on a new law against food waste because food donations have decreased. However, since the legal framework is insufficiently adapted, this bill will be welcome.

ԱՐԱՇ ԴԵՐԱՍԲԱՐՇ – Ինչու է սննդային թափոնների դեմ պայքարի ֆրանսիական օրենքը գիտական նորամուծություն – Այս վերլուծության նպատակն է ընդգծել սննդային թափոնների դեմ պայքարի նոր արդյունավետ օրենքի արագ ընդունման հրատապությունը:

Իսկապես, սոցիալական և բնապահպանական արտակարգ իրավիճակի հետ կապված տագնապալի իրավիճակը պահանջում է օրենքի փոփոխություն:

Մի կողմից Ֆրանսիայում աղքատության աճի և «ապուրի խոհանոցում» ավելի ու ավելի երկար հերթերի, մյուս կողմից մտահոգիչ գլոբալ տաքացման ի հայտ գալու պայմաններում քաղաքացիներն ակնկալում են արդյունավետ, նորարարական և հարմարեցված իրավական գործիքներ:

Հոդվածագիրն անդրադառնում է 2016 թվականի փետրվարի 3-ին Ֆրանսիայում ընդունված օրենքին, որը դրական արդյունքներ բերեց՝ վերլուծելով օրենքի կիրարկման ընթացքը:

Հոդվածում, հաշվի առնելով ստեղծված նոր իրավիճակը, առաջարկվում է հանդես գալ սննդամթերքի թափոնների դեմ պայքարի նոր օրինագծով, որպեսզի օրենսդրական դաշտը հարմարեցվի ստեղծված իրողություններին:

Սա է այս իրավական վերլուծության նպատակը:

Բանալի բաներ – Ֆրոյդենշտադտ քաղաք, Կուրբևուա քաղաք, սննդի թափոններ, եվրոպական իրավունք, կայուն զարգացում, կորած սնունդ, օրենք, Ֆրանսիայի օրենք, ՄԱԿ-ի պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպություն

ԱՐԱՏ ԴԵՐԱՄԲԱՐՏ – *Почему французский закон против пищевых отходов является научным новшеством.* – Целью данного анализа является выявление срочности скорейшего принятия нового эффективного закона против пищевых отходов.

Действительно, тревожная ситуация вокруг чрезвычайной социальной и экологической ситуации требует изменения закона.

С одной стороны, с ростом бедности во Франции и все более длинными очередями в «суповой столовой», а с другой стороны, с появлением тревожного глобального потепления, граждане ожидают эффективных, инновационных и адаптированных правовых инструментов.

Автор статьи ссылается на закон, принятый во Франции 3 февраля 2016 года, который принес положительные результаты, анализируя процесс реализации закона.

В статье, принимая во внимание новую ситуацию, предлагается разработать новый законопроект о пищевых отходах, чтобы законодательная база была адаптирована к текущим реалиям.

Это и есть цель данного правового анализа.

Ключевые слова: *город Фройденштадт, город Курбевуа, пищевые отходы, европейское право, устойчивое развитие, потерянная еда, законопроект, французский закон, Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН*

References

Books

- “Food waste: why we had to make supermarkets give it away” (Arash Derambarsh – Resource): <https://resource.co/article/food-waste-why-we-had-make-supermarkets-give-it-away-10853>
- “For a European law against food waste” (The president of the Hauts-de-France region, Xavier Bertrand, Arash Derambarsh, deputy mayor in Courbevoie and Marc Simoncini, entrepreneur, are calling for a European law against food waste - JDD): <https://www.lejdd.fr/Politique/xavier-bertrand-veut-une-loi-europeenne-contre-le-gaspillage-alimentaire-3772679>
- “French councillor calls on Europe to adopt 'food waste' supermarket law” (Arash Derambarsh – Guardian): <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/09/french-food-waste-councillor-calls-on-ec-supermarkets-law>
- “Let’s put an end to food waste in Europe” (Arash Derambarsh – Le Monde): https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/07/21/mettons-fin-au-gaspillage-alimentaire-en-europe_4692338_3232.html
- “Why we had to bring mass distribution to bear on food waste” (Arash Derambarsh – Huffington Post): https://www.huffingtonpost.fr/actualites/article/pourquoi-nous-devions-faire-plier-la-grande-distribution-sur-le-gaspillage-alimentaire_71285.html
- Åsa Stenmarck (IVL), Carl Jensen (IVL), Tom Quedsted (WRAP), Graham Moates (IFR): “Estimates of European food waste levels” FUSIONS (2016)
- BAKKER E. DE, DAGEVOS H., 2012, “Reducing Meat Consumption in Today’s Consumer Society: Questioning the Citizen-Consumer Gap”, Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 25, 6, p. 877-894.
- Balanza, R, Garcia-Lorda, P. Perez-Rodrigo, C., Aranceta, J., Bullo Bonet, M., Salas-Salvado, J. (2007) Trends in food availability determined by the Food and Agriculture Organization’s food balance sheets in Mediterranean Europe in comparison with other European areas. Public Health

- Nutrition: 10(2), 168–176.
- BARNARD A.V., 2016, *Freegans: Diving into the Wealth of Food Waste in America*, Minneapolis, Univ Of Minnesota Press, 280 p.
- BLAIR D., SOBAL J., 2006, “Luxus Consumption: Wasting Food Resources Through Overeating”, *Agriculture and Human Values*, 23, 1, p. 63-74.
- BRADSHAW C., 2013, “The environmental business case and unenlightened shareholder value”, *Legal Studies*, 33, 1, p. 141-161.
- COHEN L., 2003, *A Consumers’ Republic: The Politics of Mass Consumption in Postwar. America*, New York, Vintage, 576 p.
- DESOUCEY M., 2010, “Gastronationalism: Food Traditions and Authenticity Politics in the European Union”, *American Sociological Review*, 75, 3, p. 432 455.
- ERIKSSON M., STRID I., HANSSON P.-A., 2015, “Carbon footprint of food waste management options in the waste hierarchy – a Swedish case study”, *Journal of Cleaner Production*, 93, p. 115-125.
- EVANS D., 2014, *Food Waste: Home Consumption, Material Culture and Everyday Life*, Londres, Bloomsbury Academic, 136 p.
- EVANS D., MCMEEKIN A., SOUTHERTON D., 2012, “Sustainable Consumption, Behaviour Change Policies and Theories of Practice”, dans WARDE A., SOUTHERTON D. (dirs.), *The Habits of Consumption*, Helsinki, Finland, Helsinki Collegium for Advanced Studies, p. 123-129.
- EVANS, D., CAMPBELL, H., MURCOTT, A. (dirs.), 2013, *Waste Matters: New Perspectives on Food and Society*, 1e édition, Malden, MA, Wiley-Blackwell, 250 p.
- Farmers: the reasons for despair. Bankruptcies, lobbies, malnutrition, pollution - the consequences of a system (Arash Derambarsh, Eric de la Chesnais - Plon): <https://www.lisez.com/livre-grand-format/agriculteurs-les-raisons-dun-desespoir/9782259252522>
- For a European law against food waste Arash Derambarsh – Le Figaro): <https://www.lefigaro.fr/vox/politique/2016/06/03/31001-20160603ARTFIG00377-pour-une-loi-europeenne-contre-le-gasillage-alimentaire.php>
- For a rehabilitation of the French agri-food system (Arash Derambarsh – Huffington Post): https://www.huffingtonpost.fr/economie/article/pour-une-remise-en-etat-du-systeme-agroalimentaire-francais_95926.html
- FRIEDMANN H., MCMICHAEL P., 1989, “Agriculture and the State System: The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present”, *Sociologia Ruralis*, 29, 2, p. 93–117.
- GENTIL E.C., GALLO D., CHRISTENSEN T.H., 2011, “Environmental evaluation of municipal waste prevention”, *Waste Management*, 31, 12, p. 2371-2379.
- GENTILINI U., 2013, “Banking on Food: The State of Food Banks in High-income Countries”, *IDS Working Papers*, 415, 18 p.
- GEREFFI G., HUMPHREY J., STURGEON T., 2005, “The governance of global value chains”, *Review of International Political Economy*, 12, 1, p. 78-104.
- GEREFFI G., KORZENIEWICZ M., 1994, *Commodity Chains and Global Capitalism*, Praeger (Contributions in economics and economic history), 350 p.
- GILLE Z., 2012, “From Risk to Waste: Global Food Waste Regimes”, *The Sociological Review*, 60, p. 27–46.
- GOODMAN D., DUPUIS E.M., GOODMAN M.K., 2013, *Alternative Food Networks: Knowledge, Practice, and Politics*, 1ère édition, New York, Routledge, 320 p.
- HALL K.D., GUO J., DORE M., CHOW C.C., 2009, “The Progressive Increase of Food Waste in America and Its Environmental Impact”, *PLoS ONE*, 4, 11, p. e7940 (en ligne).
- Law No. 2016-138 of 11th February 2016 relating to the fight against food waste in France
- Law of January 2, 2023 relating to the fight against food waste in Spain
- Manifesto against Food Waste (Arash Derambarsh - Fayard): <https://www.fayard.fr/livre/manifeste-contre-le-gasillage-9782213693866/>
- MICHELETTI M., 2003, *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective*

- Action, Palgrave Macmillan, 262 p.
- MIDGLEY J.L., 2013, “The Logics of Surplus Food Redistribution”, *Journal of Environmental Planning and Management*, 57, 12, p. 1872-1892.
- MOURAD M., 2016, “Recycling, recovering and preventing “food waste”: competing solutions for food systems sustainability in the United States and France”, *Journal of Cleaner Production*, 126, p. 461-477.
- NEFF R.A., SPIKER M.L., TRUANT P.L., 2015, “Wasted Food: U.S. Consumers’ Reported Awareness, Attitudes, and Behaviors”, *PLoS ONE*, 10, 6, p. e0127881 (en ligne).
- PACKARD V., 1960, *The Waste Makers*, New York, Pocket Books, 340 p.
- Proposed law aimed at combating food waste in France (17th January 2023)
- QI D., ROE B.E., 2017, “Foodservice Composting Crowds out Consumer Food Waste Reduction Behavior in a Dining Experiment”, *American Journal of Agricultural Economics*, 99, 5, p. 1159–1171.
- REDLINGSHÖFER B., COUDURIER B., GEORGET M., 2017, “Quantifying food loss during primary production and processing in France”, *Journal of Cleaner Production*, 164, p. 703-714.
- Report of the debates in the Senate concerning the vote on the law against food waste (3rd February 2016)
- SMIL V., 2004, “Improving Efficiency and Reducing Waste in Our Food System”, *Environmental Sciences*, 1, 1, p. 17-26.
- Supermarket food waste 'must be banned by EU and US (Arash Derambarsh - The Independent): <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/supermarket-food-waste-must-be-banned-by-eu-and-us-demands-french-politician-arash-derambarsh-a6884191.html>

International legal acts

- “Investigation of consumer attitudes, practices and food waste for three food items, to use as input in new packaging designs that aim to reduce food waste” (Helén Williams, Fredrik Wikström, Annika Lindström, Kristina Wickholm, Ann Lorentzon, 2017)
- Fredrik Wikström, Helén Williams: “Packaging design that reduces food waste and increases recycling” (2023)
- GARCIA-GARCIA G., WOOLLEY E., RAHIMIFARD S., 2015, “A Framework for a More Efficient Approach to Food Waste Management”, *International Journal of Food*
- Lisa Mattsson, Helén Williams: “Avoidance of Supermarket Food Waste—Employees’ Perspective on Causes and Measures to Reduce Fruit and Vegetables Waste” (2022)
- Ng, M. et al. Global, regional, and national prevalence of overweight and obesity in children and adults during 1980-2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013. *The Lancet*. May 29, 2014

Online sources

- “Avoiding food becoming waste in households - The role of packaging in consumers’ practices across different food categories” (Helén Williams, Annika Lindström, Jakob Trischler, Fredrik Wikström, Zane Rowe, 2020): <https://kau.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1440471&dswid=-1009>
- “Avoiding food becoming waste in households: The role of packaging in consumers’ practices across different food categories” (Helén Williams, Annika Lindström, Jakob Trischler, Fredrik Wikström): <https://kau.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1440471&dswid=-1009>
- “COP26 as the convergence of the corporate food-climate agendas” (Tomaso Ferrando): <https://repository.uantwerpen.be/desktop/irua>
- “Food Waste In America: One Big Issue, Many Possible Solutions” (Refed): <https://refed.org/articles/guest-blog-food-waste-in-america-one-big-issue-many-possible-solutions/#:~:text=35%25%20of%20all%20food%20goes,the%20food%20and%20beverage%20industry.>

- “Food Waste In America: One Big Issue, Many Possible Solutions” (Branch Food):
<https://www.branchfood.com/blog/food-waste-in-america-refed>
- ADEME (2014). Source: <http://ecocitoyens.ademe.fr/mes-dechets/stop-au-gaspillage-alimentaire/a-savoir>
- ALBAL. Source: http://www.albal.fr/save_food_abal_fr,2910.html
- Buurman, R., Velghe, J. Les supermarchés et le gaspillage alimentaire. CRIOC. Edition 2013. Source: www.oivo-crioc.org
- Buzby, Jean C., Hodan Farah Wells, Bruce Axtman, and Jana Mickey. Supermarket Loss Estimates for Fresh Fruit, Vegetables, Meat, Poultry, and Seafood and Their Use in the ERS Loss-Adjusted Food Availability Data. EIB-44, U.S. Dept. of Agriculture, Econ. Res. Serv. March 2009. Source: http://www.ers.usda.gov/publications/eib-economic-information-bulletin/eib44.aspx#.U6QmY_l_v1Q
- Combris, P. 2006. Le poids des contraintes économiques dans les choix alimentaires. Cahiers de nutrition et de diététique. 41 (5): 279-284 in: Esnouf, C. Russel, M. Bricas, N. (Coord), 2011. duALine - durabilité de l'alimentation face à de nouveaux enjeux. Questions à la recherche, Rapports Inra-Cirad (France), 236 p. Source: <http://www.cirad.fr/publications-ressources/edition/etudes-et-documents/dualine>
- de Sadeleer, Nicolas ; Poncelet, Charles. Contestation des actes des institutions de l'Union européenne à l'épreuve de la Convention d'Ahrus. In: Revue Trimestrielle de Droit Européen, no.1, p. 7-34 (janvier-mars 2013). <http://hdl.handle.net/2078.3/143196>
- de Sadeleer, Nicolas. Climate Change Litigation in the EU. In: ANU Center for European Studies Briefing paper, (2021). <http://hdl.handle.net/2078.3/253340>
- de Sadeleer, Nicolas. Droits fondamentaux et protection de l'environnement dans l'ordre juridique de l'UE et dans a CEDH. In: Revue européenne du droit de la consommation, no.1, p. 25-51 (2011). <http://hdl.handle.net/2078.3/143065>
- de Sadeleer, Nicolas. Enforcing EUCHR Principles and Fundamental Rights in Environmental Cases. In: Nordic Journal of International Law, no.81, p. 39-74 (2012). <http://hdl.handle.net/2078.3/143136>
- de Sadeleer, Nicolas. Les droits fondamentaux menacés par le changement climatique selon la Cour constitutionnelle allemande. In: Justice en ligne, (2021). <http://hdl.handle.net/2078.3/253366>
- de Sadeleer, Nicolas. Les enjeux de l'harmonisation des règles de protection de l'environnement. In: Revue du Droit de l'Union Européenne, Vol. 2021, no.3, p. 149-163 (2021). <http://hdl.handle.net/2078.3/253355>
- de Sadeleer, Nicolas. Les pouvoirs publics belges responsables pour une politique climatique déficiente. In: Justice en ligne, (2021). <http://hdl.handle.net/2078.3/253361>
- Decree relating to the Walloon Agricultural Code (27th March 2014)
- Esnouf, C., Jean, S., Redlingshöfer, B. Les nouveaux enjeux liés à la durabilité des systèmes alimentaires. Innovations Agronomiques. 24 (2012), 121-132. Source: <http://www6.inra.fr/ciag/Revue/Volume-24-Novembre-2012>
- EUFIC. Food Today. How to minimise food waste. 05/2012.
- Eurostat 2010 in: Pertes et gaspillages alimentaires: causes, impacts et propositions. Barilla Center for Food & Nutrition (BCFN). 2012. Source: http://www.barillacfn.com/wp-content/uploads/2012/11/WEB_FRA.pdf
- FAO 2011. Food Loss Reduction Strategy. Source: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/ags/publications/brochure_phl_low.pdf
- FAO 2011. Gustavsson, J., Cederberg, C. Sonesson, U. 2011. Source: <http://www.fao.org/docrep/014/mb060e/mb060e00.pdf>
- FAO 2011. Produire plus avec moins. Guide à l'intention des décideurs sur l'intensification durable de l'agriculture paysanne. Rome. 2011. Source: <http://www.fao.org/docrep/014/i2215f/i2215f.pdf>
- FAO 2013. Food wastage footprint. Impacts on natural resources. Summary report. 2013. Source:

- <http://www.fao.org/docrep/018/i3347e/i3347e.pdf>
- FAO 2014. Save food: global initiative on food loss and waste production. Source: <http://www.fao.org/save-food/principaux-resultats/fr/> Angl. <http://www.fao.org/save-food/key-findings/en/>
- FINE F., LUCAS J.-L., CHARDIGNY J.-M., REDLINGSHÖFER B., RENARD M., 2015a, « Food losses and waste in the French oilcrops sector », OCL, 22, 3, p. A302 (en ligne)
- Fondation Louis Bonduelle. Les 7èmes Rencontres de la Comportements alimentaires et gaspillage: pertes alimentaires, déni et contradictions. 20 mai 2014. Source: <http://www.fondation-louisbonduelle.org/france/fr/tout-sur-la-fondation/les-rencontres-de-la-fondation-louis-bonduelle.html>
- Food in the lives of Paris and Chicago residents” (Thesis Coline Ferrant – 17th december 2020): <https://www.theses.fr/2020IEPP0006>
- Food supply procurement: the influence of politics on food supply chains and the governance of local public food services” (Thesis Yoan Robin – 22nd december 2017): <https://www.theses.fr/2017PA01E055>
- Foresight. The Future of Food and Farming: Challenges and choices for global sustainability (2011). Final Project Report. The Government Office for Science, London. Source: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/288329/11-546-future-of-food-and-farming-report.pdf
- France Nature Environnement. Du gaspillage alimentaire à tous les étages. Dossier thématique. Décembre 2013. Source: <http://www.fne.asso.fr/fr/nos-dossiers/dechets/gaspillage-alimentaire/agir.html>
- Gooch, M., Marenick, N., Laplain, D. Dent, B. Cut Waste, GROW PROFIT. Reducing food waste by addressing the disconnect between the attitude and behaviour of producers and managers of businesses situated along the value chain. Value Chain Management International. May 30, 2013.
- Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2015/may/25/french-supermarkets-donate-food-waste-global-law-campaign>
- Gunders,D. Wasted: How America Is Losing Up to 40 Percent of Its Food from Farm to Fork to Landfill. Natural Resources Defense Council. August 2012. IP:12-06-B2012. Source: <http://www.nrdc.org/food/files/wasted-food-ip.pdf>
- History Food Banks. Source: <http://www.banquealimentaire.org/>
- Independent: <https://www.independent.co.uk/life-style/food-and-drink/news/man-behind-campaign-for-french-supermarkets-to-donate-waste-food-wants-to-take-law-global-10276028.html>
- La lutte contre le gaspillage alimentaire en France et aux Etats-Unis: mise en cause, mise en politique et mise en marché des excédents alimentaires” (Thesis Marie Mourad – 2nd october 2018): <https://www.theses.fr/2018IEPP0014>
- Laisney, C., Soyeux, A., Redlingshöfer, B. (Juillet 2013) Source: http://agriculture.gouv.fr/IMG/pdf/CEP_Document_de_travail_no7_Gaspillages_alimentaires_cle0a419d.pdf
- L'autorégulation en tant que stratégie hors marché. Une étude exploratoire sur les mécanismes transformant l'environnement hors marché des entreprises” (Thesis Agnieszka Majewska – 14th february 2023): <https://www.theses.fr/2023UPSLD012>
- Lundqvist, J., C. de Fraiture and D. Molden. Saving Water: From Field to Fork – Curbing Losses and Wastage in the Food Chain. SIWI Policy Brief. Stockholm International Water Institute (SIWI), 2008. Source: http://www.siw.org/documents/Resources/Policy_Briefs/PB_From_Filed_to_Fork_2008.pdf
- Luxemburger Wort: <https://www.wort.lu/de/international/gaspillage-alimentaire-appel-a-junker-57504feac730ff4e7f615c3>
- McWhirter JP, Pennington CR. Incidence and recognition of malnutrition in hospital. *BMJ*. 1994; 308(6934): 945–948. Source: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2539799/pdf/bmj00435-0025.pdf>

- Ministère de l'Écologie, du Développement durable, des Transports et du Logement (2011). Rapport intermédiaire de l'étude relative au gaspillage alimentaire. Juillet 2011. Source: http://www.developpement-durable.gouv.fr/IMG/Rapport%20interm%C3%A9diaire_VF-1.pdf
- Misonne, Delphine. Droit du climat et de l'environnement - Chronique 2022. In: Journal de droit européen, Vol. 290, no.290, p. 310-318 (2022). <http://hdl.handle.net/2078.3/265290>
- Misonne, Delphine. L'actualité des communs à la croisée des enjeux de l'environnement et de la culture. In: Revue interdisciplinaire d'études juridiques, Vol. 81, no. 81, p. 59-82. <http://hdl.handle.net/2078.3/207747>
- Misonne, Delphine. L'ambition de l'Accord de Paris sur le changement climatique. Ou comment, par convention, réguler la température de l'atmosphère terrestre ?. In: Aménagement - environnement: urbanisme et droit foncier, Vol. Double numéro spécial "Climat", no. 4, p. 8-26 (2018). <http://hdl.handle.net/2078.3/190896>
- Misonne, Delphine. Lire le rapport du GIEC à la lumière de l'affaire Urgenda (et vice-versa). In: Plateforme wallonne pour le GIEC - Lettre d'information, Vol. 11, no. Octobre 2018, p. 11 (2018). <http://hdl.handle.net/2078.3/207759>
- Nanocarbon from food waste: dispersions and applications” (Thesis Aikaterini Kampioti – 9th december 2016): <https://www.theses.fr/2016BORD0364>
- O'Brien, D., Aldeen, H.T. Hunger in America 2006. America's second harvest - the nation's food bank network fourth national hunger study. Source: www.hungerinamerica.org
- Oxfam 2013. Cooper, N., Dumpleton, S. Walking the breadline. Oxfam, Church Action on Poverty. 2013. Source: http://historyofsocialwork.org/1967_food_banks/2013%20OXFAM%20Walking%20the%20Breadline.pdf
- Pacte national de lutte contre le gaspillage alimentaire. Ministère de l'Agriculture, de l'Agroalimentaire et de la forêt. 2013. Dossier de presse. 14 juin 2013. Source: http://alimentation.gouv.fr/IMG/pdf/250913-Pacte-gapillageAlim_cle4da639.pdf
- Poverty USA. 2014. Source: www.povertyusa.org
- Preparatory study on food waste across EU 27. Bio Intelligence Service. European Commission (DG ENV). October 2010.
- Réduction du gaspillage alimentaire - État des lieux et pistes d'action. Rapport final. Ministère de l'Écologie, du Développement durable, et de l'Énergie. Novembre 2012. Source: http://www.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/Rapport_final_gaspillage_alimentaire_nov2012.pdf
- Résolution du Parlement européen du 19 janvier 2012 sur le thème « Éviter le gaspillage des denrées alimentaires: stratégies pour une chaîne alimentaire plus efficace dans l'Union européenne ». Parlement européen. Source: Europa (2011/2175(INI)).
- Restaurants du cœur. Source: <http://www.restosducoeur.org/>
- Sambon, Jacques. Les voies de recours en matière d'accès à l'information environnementale: diversité et complexité des régimes applicables. In: Aménagement - environnement, Vol. 2021, no.2, p. 73 (2021). <http://hdl.handle.net/2078.3/267609>
- SMED (2011) in Food waste volumes in Sweden. 2012. Swedish Environment Protection Agency. Source: <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-8695-4.pdf?pid=11892>
- Source: http://ec.europa.eu/environment/eussd/pdf/bio_foodwaste_report.pdf
- Source: <http://www.eufic.org/article/en/artid/How-to-minimise-food-waste/>
- Source: www.cutwastegrowprofit.com
- Soyeux, A. La lutte contre le gaspillage, une solution d'avenir ? Ministère de l'Agriculture et de la Pêche. Service de la statistique et de la prospective. Prospective et Evaluation. Analyse N° 5. Mars 2009. Source: http://agriculture.gouv.fr/IMG/pdf/_Analyse_5_La_lutte_contre_le_gaspillage.pdf
- Süddeutsche Zeitung: <https://www.sueddeutsche.de/wirtschaft/lebensmittel->

verschwendungcontainern-1.4331886

The "greening" of empire: the European Green Deal as the EU first agenda - Political geography - ISSN 0962-6298-105 (2023) p. 1-10 (Diana Vela Almeida, Vijay Krishnan Kolinjivadi, Tomaso Ferrando, Brototi Roy, Héctor Herrera, Marcela Vecchione Gonçalves, Gert Van Hecken):

<https://repository.uantwerpen.be/desktop/irua>

TNS SOFRES. Les Français et le gaspillage alimentaire. 2012. Source: <http://www.tns-sofres.com/etudes-et-points-de-vue/les-francais-et-le-gaspillage-alimentaire>

Tomaso Ferrando and Julie Mansuy: « The European Action against Food Loss and Waste: Co-Regulation and Collisions on the Way to the Sustainable Development Goals » (University of Warwick - November 2018): <https://wrap.warwick.ac.uk/109189/>

University of Stuttgart. Too good for the bin. 2012. Source:

<https://www.zugutfuerdietonne.de/uploads/media/TooGoodForTheBin.pdf>

USDA 2014. Source: <http://www.usda.gov/oce/foodwaste/>

Venkat, K. The Climate Change and Economic Impacts of Food Waste in the United States. Int. J. Food System Dynamics 2 (4), 2011, 431-446. Source:

<http://www.cleanmetrics.com/pages/ClimateChangeImpactofUSFoodWaste.pdf>

WRAP 2012. Household Food and Drink Waste in the United Kingdom. Final report. 2012. Source: www.wrap.org.uk

Other sources

“D(i)ritto al cibo” (Andrea Segré - 2022).

“Lo spreco alimentare in Italia e nel mondo” (Andrea Segré, E. Risso - 2023).

L'insostenibile pesatezza dello spreco alimentairere: dallo spreco zero alla dieta mediterranea (Andrea Segré - 2022).

THE ESSENCE OF THE CONSTITUTIONAL REQUIREMENT ON THE ESTABLISHMENT OF TAXES, DUTIES, AND OTHER MANDATORY PAYMENTS IN ACCORDANCE WITH THE LAW

SAYAD BADALYAN*
Yerevan State University

This article examines the constitutional and human rights dimensions of tax obligations in the Republic of Armenia, focusing on Article 60(8) of the 2015 Constitution, which integrates the obligation to pay taxes, duties, and other mandatory payments into the provision on the right to property. The analysis reveals a legal transformation: whereas previous constitutions treated taxation as a standalone civic duty, the 2015 Constitution reframes it as a legitimate restriction on property rights.

Through a doctrinal analysis of Constitutional Court jurisprudence—particularly Decisions ՍԴՆ-753 (2008), ՍԴՆ-816 (2009), ՍԴՆ-1142 (2014), and ՍԴՆ-1436 (2018)—the article clarifies the principle of legality as applied to taxation. The Court has consistently ruled that both the types of taxes and their constituent elements (e.g., taxable base, rates, and scope) must be defined exclusively by law, not by sub-legislative acts.

The article further compares Armenian constitutional standards to the European Court of Human Rights' interpretation of Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. It emphasizes that taxation, while an interference with property rights, is permissible when it is lawful, pursues a legitimate public aim, and satisfies the requirement of proportionality.

A practical case study on cadastral valuation illustrates how delegating key components of tax determination (e.g., zoning boundaries) to government decisions violates the principle of legality and may lead to unconstitutional interference with property rights.

Ultimately, the article concludes that to be valid, tax obligations must be clearly and comprehensively grounded in legislation, ensuring legal certainty, predictability, and compliance with constitutional and international human rights standards.

Key words: *tax obligations, taxes, duties, mandatory payments, principle of legality, legal certainty, right to property.*

According to Article 60(8) of the Constitution of the Republic of Armenia, every person is obliged to pay taxes, duties, and other mandatory payments as established in

* **Sayad Badalyan** – Candidate of Law, Associate Professor at YSU Chair of Constitutional Law

Սայադ Բադալյան – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ

Саяд Бадалян - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права ЕГУ

Email: sayad.badalyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0002-4692-8176>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 14.05.2025

Գրախոսվել է՝ 16.05.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

accordance with the law. The constitutional regulation of relationships arising in connection with taxes and other mandatory payments indicates their importance and significance for society and the state. Primarily, the significance of this matter is determined by the necessity of forming revenues for the state and community budgets, then by the need to serve the interests of the state and society, and finally by their role in the regulation of economic relations¹.

In earlier versions of the Constitution (1995 and 2005), the obligation enshrined in Article 60(8) of the current Constitution had a different formulation. Specifically, Article 46 of the 1995 Constitution and Article 45 of the 2005 Constitution provided that every individual is obliged to pay taxes, duties, and make other mandatory payments in the manner and amount prescribed by law. Thus, under the 1995 and 2005 editions, these obligations were set forth as constitutional duties of individuals.

By contrast, in the 2015 edition, the obligation is situated within the article guaranteeing the right to property. In other words, the obligation to pay taxes, duties, and other mandatory payments is currently not only framed as a constitutional duty, but also as a restriction and interference with the right to property. This approach more accurately reflects the true content of the obligation.

Additionally, under the 1995 and 2005 Constitutions, the law was required to prescribe only the procedures, and amounts of taxes and duties. However, the 2005 Constitution also added that the types of such payments must be defined by law (Article 83.5, Clause 2). The current Constitution employs the phrase 'established in accordance with the law,' which introduces a crucial clarification that will be discussed further in this article.

It might appear that even in the 1995 and 2005 versions of the Constitution, the requirement that the types, procedures, and amounts of taxes, duties, and other mandatory payments be defined exclusively by law was clear and understandable. In practice, however, several legal acts contrary to this requirement were adopted and implemented. As a result, the Constitutional Court of Armenia has had to address this issue on multiple occasions.

One of the earliest relevant decisions of the Constitutional Court was Decision No. ՄԴՈ-753 of May 13, 2008, based on the application of 'Radio Hay' LLC, regarding the constitutionality of Article 53(3) of the Law on Television and Radio². In that case, the Court addressed the content of the term 'mandatory payment' as mentioned in Article 45 of the Constitution.

The Court noted that the presence of the word 'other' in Article 45 implies that taxes and duties are themselves mandatory payments. Consequently, although mandatory payments other than taxes and duties differ from the latter, they must share common features with them.

The Court further specified that the mandatory payments referenced in Article 45:

- a) possess a public law character, meaning they are established and paid within the framework of public law relationships, and
- b) are intended for allocation to state or community budgets.

¹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի, Եր., «Իրավունք», 2010, էջ 526:

² ՀՀԴՏ 2008.05.29/32(622) Հոդ.498:

This position of the Constitutional Court was reiterated in later rulings, including Decision No. ՄԴՌ-816 of July 18, 2009³, and Decision No. ՄԴՌ-1142 of April 2, 2014⁴. Therefore, the initial rulings of the Court on this matter focused on clarifying the meaning and characteristics of the concept of 'mandatory payment' used in the Constitution.

The next phase in the Constitutional Court's development of legal doctrine on this matter came with Decision No. ՄԴՌ-1436 of November 27, 2018⁵, in which the Court examined the requirement that taxes, duties, and other mandatory payments must be established in accordance with the law.

In this decision, the Court stated that the phrase 'taxes established in accordance with the law' used in Article 60 of the Constitution implies that taxes and the elements comprising their substance must be defined exclusively by law.

According to the principle of legality enshrined in Article 6 of the Constitution ('Principle of Legality'), the Government may adopt sub-legislative normative legal acts to ensure the implementation of laws, but such acts cannot alter or supplement the substance of the tax or the scope of the tax obligation. This means that any term used in the Tax Code, the content of which affects the scope of tax obligations, must be defined by law.

The same decision of the Constitutional Court also emphasized that the phrase 'taxes established in accordance with the law' means that both the tax and its constitutive elements must be established exclusively by law. In each individual case, a tax obligation will be considered lawfully established if it is not only formally prescribed by law but also if its constituent elements are fully reflected in that law. Otherwise, the situation will amount to unlawful interference with the right to property.

The European Court of Human Rights (ECtHR) has also developed consistent case law on taxation as interference with the right to property, specifically under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights.

The ECtHR recognizes that taxation constitutes an interference with the right to property. However, such interference is not inherently incompatible with Article 1 of Protocol No. 1, provided certain conditions are met⁶.

States enjoy a wide margin of appreciation in matters of taxation, as these fall within the domain of economic and social policy. The ECtHR generally defers to the judgment of national authorities unless tax measures are arbitrary or disproportionate⁷.

Taxation must pursue a legitimate aim in the public or general interest, such as increasing public revenues or promoting economic fairness. The ECtHR typically accepts the existence of a public interest in tax legislation without extensive scrutiny⁸.

³ ՀՀՊՏ 2009.07.29/38(704) Հնդ.880:

⁴ ՀՀՊՏ 2014.04.16/19(1032) Հնդ.288:

⁵ ՀՀՊՏ 2018.12.05/90(1448) Հնդ.1216:

⁶ Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020, p. 61.

⁷ Taxation at the European Court of Human Rights. Human Rights Law Review, Volume 24 (1):1, 2024, p.15.

⁸ Balancing Privacy and the Public Interest: The Application of the 'General Measures' Doctrine in L.B. v. Hungary in the Absence of Any Substantive Proportionality Assessment. European Constitutional Law Review, Volume 20, Issue 1, March 2024, p. 148.

The principal criterion applied by the Court is whether there is a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aim pursued. This includes determining whether a fair balance has been struck between the general interest of the community and the individual's right to property. Imposing an excessive or disproportionate tax burden on an individual may result in a violation of the Convention.

Thus, both the ECtHR and the Constitutional Court of Armenia have consistently held that the definition of taxes, duties, and other mandatory payments inherently constitutes a limitation on the right to property. Such limitations may only be considered lawful if they are prescribed exclusively by law, conform to the principle of legal certainty, pursue a legitimate aim, and are reasonably justified.

Developing these positions further, both high courts have affirmed that the imposition of a tax obligation is a lawful restriction on the right to property only when the tax is established by law, and the term 'tax established by law' encompasses both the legal definition of the tax type and the specification of its constituent elements exclusively in legislation.

In other words, any legal norm that affects the scope of a person's tax obligation must be defined by law. To illustrate, consider the following practical example:

According to Article 62(8) of the RA Tax Code⁹, in the case of alienation of buildings, structures (including unfinished constructions), residential or other premises, and land plots, the VAT base is determined according to Article 61 of the Code and the present article, but not less than 80% of the taxable base determined under Article 228, except in cases provided for by the same article.

Article 228(1) provides that the taxable base for property tax shall be the cadastral value approximating market value, as determined by a law regulating cadastral assessment for taxation purposes.

Hence, Article 62 refers to Article 228, which in turn refers to the Law on Cadastral Assessment for Property Taxation Purposes¹⁰. To determine whether the elements comprising a tax obligation are defined by law, one must also examine the relevant provisions of the latter law.

According to Article 3(1) of the Law on Cadastral Assessment, the cadastral value approximating the market value of land plots (except those for agricultural use) is calculated using the following formula:

$CV = BP \times A \times ZC$, where:

CV – cadastral value approximating market value for taxation purposes;

BP – base price per square meter of the land plot (excluding agricultural land);

A – surface area of the assessed land plot in square meters;

ZC – zoning coefficient (reflecting the location-based valuation zone of the land plot).

While two of the three required elements for calculating the cadastral value (base price and zoning coefficient) are defined by the same law (in Articles 3(2) and 3(3)), the zoning boundaries themselves are defined not by law but by Government Decision No. 1023-N of June 4, 2020¹¹, based on Article 3(5) of the same law.

⁹ ՀՀՊՏ 2016.11.04/79(1259) Հնդ.1038:

¹⁰ ՀՀՊՏ 2019.12.11/87(1540) Հնդ.1127:

¹¹ ՀՀՊՏ 2020.06.23/67(1622).1 Հնդ.843.1:

Therefore, one of the components required to determine the cadastral value—zoning boundaries—affecting the scope of the taxpayer’s obligation, is not prescribed by law, but by a sub-legislative act. This means that by changing zoning boundaries via a government decree, the amount of a tax obligation can be increased.

Such delegation contradicts the constitutional requirement that tax obligations be established in accordance with the law and thus may amount to unlawful interference with the right to property.

Conclusion

Taxation as a Constitutional Limitation

The obligation to pay taxes, duties, and other mandatory payments, as enshrined in Article 60(8) of the Constitution of Armenia, constitutes not merely a civic duty but a legitimate limitation on the right to property.

Requirement of Legal Basis

For tax obligations to be lawful under the Constitution, both the type of tax and its essential elements (tax base, rates, conditions, etc.) must be prescribed exclusively by law. Sub-legislative acts may not define or modify these components.

Principle of Legal Certainty

The legal framework governing taxation must satisfy the principle of legal certainty—taxpayers must be able to understand, foresee, and calculate their obligations on the basis of legislation, not administrative discretion.

Alignment with ECHR Standards

The interpretation of taxation as interference with property rights is consistent with Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights, which permits such interference only when it is lawful, pursues a legitimate public aim, and is proportionate.

Judicial Doctrine of the Constitutional Court

The Constitutional Court of Armenia has affirmed that tax obligations are constitutionally valid restrictions on property rights only when established in accordance with the principle of legality and when each element of the obligation is enshrined in statute.

Unlawful Delegation of Tax Components

Delegating the determination of tax-related elements (e.g., zoning boundaries in cadastral valuation) to executive acts violates the constitutional requirement for legality and may result in unlawful interference with property rights.

Implications for Legislative Practice

Going forward, legislative and tax policy-makers must ensure that no component of tax obligations—especially those impacting the scope of the financial burden—is left to be defined by governmental or administrative decisions without clear statutory authority.

ՄԱՅԱՂ ԲԱՂԱԼՅԱՆ – Հարկերի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների՝ օրենքին համապատասխան սահմանված լինելու սահմանադրական պահանջի էությունը – Հոդվածում վերլուծվում են Հայաստանի Հանրապետությունում հարկային պարտավորությունների սահմանադրական և մարդու իրավունքներին առնչվող հարթությունները՝ կենտրոնանալով ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածի 8-րդ մասի վրա, որով

հարկեր, տուրքեր, այլ պարտադիր վճարներ կատարելն ամրագրված է ոչ միայն որպես սահմանադրական պարտականություն, այլև որպես սեփականության իրավունքի սահմանափակում և միջամտություն այդ իրավունքին: Նշվածը, անշուշտ, առավել լիարժեք է համապատասխանում այդ պարտականության բովանդակությանը:

ՀՀ սահմանադրական դատարանի պրակտիկայի, մասնավորապես՝ ՍԴՈ-753 (2008), ՍԴՈ-816 (2009), ՍԴՈ-1142 (2014) և ՍԴՈ-1436 (2018) որոշումների վերլուծության արդյունքում կատարվում է եզրահանգում այն մասին, որ օրինականության սահմանադրական սկզբունքի համատեքստում ոչ միայն հարկերի տեսակները և դրանց վճարման կարգը, այլև հարկի բոլոր բաղադրատարրերը (օրինակ՝ հարկման բազան, հարկման օբյեկտը և այլն) պետք է սահմանված լինեն բացառապես օրենքով: Այլ կերպ ասած՝ ցանկացած իրավանորմ, որը կարող է հանգեցնել անձի հարկային պարտավորության ծավալի փոփոխությանը, պետք է սահմանված լինի օրենքով:

Հոդվածում նաև համեմատական վերլուծության է ենթարկվում Մարդու իրավունքների վերոպական դատարանի պրակտիկան և կատարվում է եզրահանգում, ըստ որի՝ հարկերի, տուրքերի և պարտադիր այլ վճարների սահմանում՝ որպես սեփականության իրավունքի սահմանափակման ձև, կարող է առերևույթ գնահատվել որպես իրավաչափ միայն այն պարագայում, երբ այն նախատեսված է բացառապես օրենքով, համապատասխանում է որոշակիության սկզբունքին, ինչպես նաև հետապնդում է իրավաչափ նպատակ և ունի արդարացի հիմնավորում:

Հոդվածում հողամասերի կադաստրային արժեքների որոշման պրակտիկ օրինակով նաև ցույց է տրվում, թե ինչպես է հողամասերի տարածազնահատման գոտիները սահմանելու լիազորությունը կառավարությանը վերապահելը խախտում օրինականության սկզբունքը և հանգեցնում սեփականության իրավունքի ոչ իրավաչափ միջամտության:

Բանալի բառեր – *հարկային պարտավորություններ, հարկեր, տուրքեր, պարտադիր վճարներ, օրինականության սկզբունք, իրավական որոշակիություն, սեփականության իրավունք*

САЯД БАДАЛЯН – *Суть конституционного требования об установлении налогов, пошлин и иных обязательных платежей в соответствии с законом.* – В настоящей статье рассматриваются конституционные аспекты налоговых обязательств в Республике Армения, в контексте статьи 60(8) Конституции 2015 года, которая трактует обязанность уплаты налогов, пошлин и иных обязательных платежей как ограничение права собственности. В результате анализа выявляется правовая трансформация: если в предыдущих редакциях Конституции налоговые обязательства рассматривались как гражданская обязанность, то в Конституции 2015 года они приобрели статус ограничения права собственности.

Посредством доктринального анализа решений Конституционного суда, в частности ՍԴՈ-753 (2008), ՍԴՈ-816 (2009), ՍԴՈ-1142 (2014) и ՍԴՈ-1436 (2018), раскрывается применение принципа законности в налоговой сфере. Суд последовательно утверждает, что как типы налогов, так и их составляющие элементы должны определяться исключительно законом.

В статье также проводится сопоставление армянских конституционных норм с практикой Европейского суда по правам человека в рамках статьи 1 Протокола № 1 к Европейской конвенции. Налогообложение, как вмешательство в право собственности, признается допустимым при условии его законности, легитимной цели и пропорциональности.

Пример из практики – порядок расчета кадастровой стоимости – показывает, что делегирование полномочий по определению элементов налогового обязательства подзаконным актам может привести к нарушению Конституции.

В заключение делается вывод, что налоговые обязательства будут соответствовать Конституции и международным стандартам прав человека, если они четко и исчерпывающе урегулированы законом и обеспечивают правовую определенность.

Ключевые слова: *налоговые обязательства, налоги, пошлины, обязательные платежи, принцип законности, правовая определённость, право собственности*

References

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ / ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի – Եր.: «Իրավունք», 2010:
- Balancing Privacy and the Public Interest: The Application of the “General Measures” Doctrine in L.B. v. Hungary in the Absence of Any Substantive Proportionality Assessment. *European Constitutional Law Review*, Volume 20, Issue 1, March 2024.
- Constitution of the Republic of Armenia (with the amendments of 2015), European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Tax Code of the Republic of Armenia,
- Decision No. 1023-N of the Government of the Republic of Armenia dated 4 June 2020, on Defining the Zoning Boundaries, Boundary Coordinates, and Zoning Maps for Location-Based Valuation of Land Plots (Except for Agricultural Land) and Constructions in the Republic of Armenia, on Repealing Government Decisions No. 470-N of 17 April 2003 and No. 462 of 28 September 1994, and on Amending Government Decision No. 1101-N of 25 July 2002,
- Decision No. ՄԴՈ-1142 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 2 April 2014, on the case concerning the application of Members of the National Assembly of the Republic of Armenia regarding the constitutionality of Articles 5, 7, 8, 37, 38, 45, 49, and 86 of the Law of the Republic of Armenia “On Funded Pensions.
- Decision No. ՄԴՈ-1436 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 27 November 2018, on the case concerning the application of the Human Rights Defender of the Republic of Armenia regarding the compliance with the Constitution of Clause 11 of Part 4 of Article 109 and Subclauses “a” of Clause 2 of Part 1 of Article 123 of the Tax Code of the Republic of Armenia, as well as Subclauses 2 of Points 3 and 15 of the Procedure established by Annex No. 1 to Government Decree No. 1373-N of 5 October 2017.
- Decision No. ՄԴՈ-753 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 13 May 2008, on the case concerning the application of “Radio Hay” LLC regarding the compliance of Part 3 of Article 53 of the Law of the Republic of Armenia “On Television and Radio” with the Constitution of the Republic of Armenia.
- Decision No. ՄԴՈ-816 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 18 July 2009, on the case concerning the applications of “BJNI Mineral Water Plant” CJSC and “Komunnakhagits” CJSC regarding the compliance of Articles 7 and 19 of the Law of the Republic of Armenia “On Environmental and Nature Use Fees” and Part 2 of Article 22 of the Law of the Republic of Armenia “On Taxes” with the Constitution of the Republic of Armenia.
- Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2020.
- Law of the Republic of Armenia “On Defining the Procedure for Cadastral Valuation of Real Estate Approximating Market Value for the Purpose of Property Taxation,
- Taxation at the European Court of Human Rights. *Human Rights Law Review*, Volume 24 (1):1, 2024.

ՄԱՐԴԿԱՆՑ ԹՐԱՖԻԲԻՆԳԻ ԵՎ ՇԱՀԱԳՈՐԾՄԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ԶՈՂԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՔՐԵԱԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ՍԵՐԳԵՅ ՂԱԶԻՆՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում քննվում են քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դրսևորումները, նման դեպքերի բացահայտման մեխանիզմները, զոհերի իրավունքների շրջանակը և պետության պարտավորությունները:

Այդ նպատակով իրականացվել է հայրենական և օտարերկրյա գրականության և մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշների համապարփակ ուսումնասիրություն՝ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների, այդ թվում՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի մանրամասն վերլուծություն: Տարբեր երկրների վերաբերելի փորձի մասով համապատասխան աղբյուրներում արված դիտարկումների հաշվառմամբ՝ քրեակատարողական հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեպքերի հնարավոր դրսևորումները բաժանվել են մի քանի ձևի, որոնցից յուրաքանչյուրի վերաբերյալ ներկայացվել են հատուկ եզրակացություններ:

Ընդգծելով քրեակատարողական համակարգում դատապարտյալների վերասոցիալականացման կարևորությունը՝ արձանագրվել է, որ պետությունը, մասնավորապես՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը, պետք է ձեռնարկի անհրաժեշտ բոլոր քայլերը՝ բացառելու մարդկանց թրաֆիքինգը և շահագործումը՝ դիտարկելով դրա դրսևորումը որպես պետության պարտավորությունների կատարման ձախողում և մարդու իրավունքների կոպիտ խախտում:

Հետազոտության արդյունքում, այլ պետությունների և միջազգային հաջողված փորձի հաշվառմամբ, արվել են առաջարկություններ քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարի վերաբերյալ: Այդ շարքում են նման դեպքերի բացահայտման, զոհերի աջակցության և պաշտպանության,

* **Մերգեյ Ղազինյան** – ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի դասախոս, ԵՊՀ եվրոպական ուսումնասիրությունների կենտրոնի փորձագետ

Сергей Казинян – Преподаватель кафедры европейского и международного права ЕГУ, эксперт Центра европейских исследований ЕГУ

Sergey Ghazinyan – Lecturer at YSU Chair of European and International Law, Expert at YSU Center for European Studies

Էլ. փոստ՝ sergey.ghazinyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0003-2796-1322>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 03.04.2025

Գրախոսվել է՝ 13.05.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

ուղղորդման և այլ մարմինների հետ համագործակցության կառուցակարգերի ներդրումը, այս հիմնախնդրին առնչվող չափորոշիչների ներառումը ռիսկերի և կարիքների գնահատման համատեքստում և այլն:

Բանալի բառեր – մարդկանց թրաֆիքինգ, աշխատանքային շահագործում, քրեակատարողական համակարգ, ազատությունից զրկում, ռիսկերի և կարիքների գնահատում, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա

Ներածություն

Մարդու իրավունքների կառուցակարգերը միտված են պաշտպանելու մարդու հիմնարար իրավունքները հատկապես այն վայրերում, որտեղ դրանք վտանգված են: Քրեակատարողական հիմնարկները սահմանադրական իրավունքների պաշտպանության առումով հատուկ միջավայր են, որտեղ իրավունքի գերակայության նկատմամբ հարգանքը, մարդու արժանապատվության խթանումը և անվտանգության պահպանումը կարող են վտանգվել: Նման մարտահրավերները ենթադրում են, որ հաճախ չեն երաշխավորվում և խախտվում են մարդու իրավունքները¹: Այս տեսանկյունից մարդու իրավունքների խախտումների կանխումը ենթադրում է իրավասու մարմինների կողմից պահանջվող գործողություններ և անհրաժեշտ պատասխանատվության սահմանում նախատեսող կառուցակարգերի արդյունավետության ապահովում²:

Մարդկանց թրաֆիքինգը խաթարում է մարդու արժանապատվությունն ու ազատությունը: Այն միջազգայնորեն ճանաչված է որպես ժամանակակից ստրկության ձև և բազմաթիվ երկրների ներպետական քրեական օրենսդրությամբ ամրագրված հանցանք է: Ավելին, միջազգային իրավունքի համաձայն՝ մարդկանց թրաֆիքինգը նաև համարվում է մարդու իրավունքների կոպիտ խախտում: Այս իմաստով հարկ է նկատել նաև, որ պետությունները մարդկանց թրաֆիքինգի զոհերի նկատմամբ ունեն պարտավորություններ, որոնք առնչվում են մարդկանց թրաֆիքինգի կանխարգելմանը, զոհերին համապատասխան օգնություն, պաշտպանություն տրամադրելուն և այլ միջոցառումների³:

¹ Տե՛ս «Experiencing human rights protections in prisons: The case of prison monitoring in Ireland» (07.10.2020), Sophie van der Valk, Mary Rogan, <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1477370820960024>

² Տե՛ս «Preventing Human Rights Violations in Places of Detention: A European Initiative» (03.03.2014), Timothy W. Harding, MD, Dominique Bertrand, MD, LLB, <https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.harvard.edu/dist/f/680/files/2014/03/3-Harding.pdf>

³ Տե՛ս «States' Obligations under Human Rights Law towards Victims of Trafficking in Human Beings: Positive Developments in Positive Obligations» (11.05.2012), Ryszard Piotrowicz, <https://academic.oup.com/ijrl/article-abstract/24/2/181/1538030>

Քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգը կարող է լուրջ խնդիր դառնալ՝ կապված փակ միջավայրին բնորոշ հարաբերությունների հիերարխիայի և այնտեղ պահվող անձանց խոցելիության հետ: Այն կարող է կապված լինել նաև քրեակատարողական ծառայողների պաշտոնից կամ ծառայողական դիրքից կամ լիազորություններից բխող ազդեցության հետ: Չնայած առկա հակազդեցության իրավական մեխանիզմներին՝ արդյունավետ վերահսկողությանը վերաբերող բացերը հանգեցնում են գործնական խնդիրների:

Ազատությունից զրկված անձանց միջև աստիճանակարգային համակարգը նույնպես պարունակում է մարդկանց թրաֆիքինգի տեսանկյունից զգալի ռիսկեր: Արտոնյալ դիրքերում գտնվող ազատությունից զրկված անձինք կարող են վերահսկողություն իրականացնել ավելի խոցելիների նկատմամբ, այդ թվում՝ անձնակազմի անգործության կամ սահմանափակ կարողությունների հետևանքով: Սա պարունակում է նման խոցելի վիճակում գտնվող անձանց՝ մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման վտանգ:

Չնայած մարդկանց թրաֆիքինգին առնչվող խնդիրներին՝ կարևոր է նաև դատապարտյալի վերասոցիալականացման միջոցների կիրառումը, մասնավորապես՝ աշխատանքի տեղավորումը և դրա առանձնահատկությունները: Մարդկանց թրաֆիքինգի բացառմանը և դրա դեմ արդյունավետ պայքարին զուգահեռ՝ անհրաժեշտ է ընդգծել դատապարտյալների աշխատանքի նշանակությունը նրանց արդյունավետ վերականգնման համար:

Հաշվի առնելով վերը նշված խնդիրները՝ հարկավոր է ուսումնասիրել քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի և զոհերի իրավունքների պաշտպանության առանձնահատկությունները: Այս իմաստով կարևոր է անդրադառնալ դրա վտանգների հարուցիչներին և կանխարգելմանը, նման դեպքերի բացահայտման ընթացակարգերին և զոհերի պաշտպանությանը, ինչպես նաև արձանագրված դեպքերում ենթադրյալ զոհերի ուղղորդմանը և իրավասու մարմինների միջև համագործակցությանը:

1. Քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման արգելքը որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային չափանիշ

Անժխտելի է, որ մարդկանց թրաֆիքինգը մարդու իրավունքների կոպիտ խախտում է: Դրա դեմ պայքարում պետության պարտավորության շրջանակը ներառում է նման արատավոր երևույթը խթանող գործոնների դեմ պայքարը, վտանգի տակ գտնվող կամ զոհ դարձած անձանց պաշտպանությունը և աջակցությունը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքը, մասնավորապես *Ռանցն ընդդեմ Կիպրոսի և Ռուսաստանի / Rantsev v. Cyprus and Russia (2010), application no. 25965/04* գործն այս իմաստով ունի բեկումնային նշանակություն: ՄԻԵԴ-ն այս

գործով մարդկանց թրաֆիքինգը ճանաչել է որպես մարդու իրավունքների կոպիտ խախտում, որը ենթակա է պաշտպանության Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ) 4-րդ հոդվածով: Դատարանն ընդգծել է, որ թրաֆիքինգն ի սկզբանե ենթադրում է հարկադրանքի, իշխանության չարաշահման և շահագործման միջոցով մարդկանց ընկալել որպես ապրանքներ՝ դրանով իսկ ոտնահարելով նրանց արժանապատվությունը և հիմնարար ազատությունները: Այն արձանագրել է, որ նման գործելաոճն անհամատեղելի է ժողովրդավարական հասարակության արժեքների հետ և հաստատել, որ մարդկանց հավաքագրելը, տեղափոխելը կամ շահագործելու նպատակներով պահելը ուղղակիորեն մտնում է 4-րդ հոդվածի՝ ստրկության և հարկադիր աշխատանքի արգելման շրջանակ⁴:

«Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան (2005 թ.) ընդգծում է, որ թրաֆիքինգը մարդու իրավունքների, անհատների արժանապատվության ու անձեռնմխելիության կոպիտ խախտում է: Այն ընդգծում է իրավունքահեն մոտեցման անհրաժեշտությունը՝ ճանաչելով մարդկանց թրաֆիքինգը ոչ միայն որպես հանցագործություն, այլև մարդու իրավունքների միջազգային օրենսդրությամբ ամրագրված հիմնարար իրավունքները խախտող երևույթ: Ուստի այս կոնվենցիան պետություններից պահանջում է ապահովել արդյունավետ կանխարգելում, զոհերի պաշտպանություն և հանցագործների հետապնդում՝ բացահայտորեն կապելով այդ պարտավորությունները արժանապատվության, իրավունքների պաշտպանության, ազատության և անվտանգության ապահովման հետ⁵:

Մարդկանց թրաֆիքինգը և շահագործումն արգելող ոլորտի միջազգային պայմանագրերից, օրինակ՝ «Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայից և «Հարկադիր աշխատանքի մասին» Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության թիվ 29 կոնվենցիայից (1930թ.)⁶ և դրանց կարգավորումներից զատ, մարդու իրավունքների ոլորտում միջազգային իրավունքը սահմանում է քրեակատարողական հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի, ստրկության և հարկադիր աշխատանքի արգելքը: Հատկանշական է, որ այս տեսանկյունից սահմանվում է քրեակատարողական համակարգում աշխատանքի կարևոր դերը՝ որպես վերասոցիալականացման միջոց:

⁴ Sté u Rantsev v. Cyprus and Russia, §§ 282-286, application no. 25965/04, 7 January 2010, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>

⁵ Sté u «Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա (16.05.2005թ.), Նախաբան, 1-ին և 4-րդ հոդվածներ, <https://rm.coe.int/168008371d>

⁶ Sté u «Հարկադիր աշխատանքի մասին» Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության թիվ 29 կոնվենցիա (28.06.1930թ.), 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի գ) կետ, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=24578>

Քրեակատարողական հիմնարկում աշխատանքը որպես այդպիսին, նույնիսկ եթե այն պարտադիր է կամ չվճարվող, կարող է համատեղելի լինել մարդու հիմնարար իրավունքների հետ և համապատասխանել ոլորտի մարդու իրավունքների միջազգային պայմանագրերի պահանջներին: Այսպես, «Ազատությունից զրկված անձանց հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոնների» (Նեյտոն Մանդելայի կանոններ) համաձայն՝ դատապարտյալները պետք է հնարավորություն ունենան աշխատելու և/կամ ակտիվորեն մասնակցելու վերականգնողական աշխատանքին: Դատապարտյալին ակտիվ պահելու համար պետք է տրամադրվի հանրօգուտ աշխատանք՝ սահմանված աշխատանքային օրվա պայմաններին համապատասխան: Այդուամենայնիվ, աշխատանքը չպետք է ունենա հարկադիր շահագործող դրսևորում: Դատապարտյալները չպետք է պահվեն ստրկության պայմաններում: Ոչ մի դատապարտյալից չպետք է պահանջվի աշխատել բանտի անձնակազմի անձնական կամ մասնավոր շահի համար: Նեյտոն Մանդելայի կանոններն ամրագրում են, որ դատապարտյալները չպետք է շահագործվեն մասնավոր շահի համար և պետք է արդար վարձատրություն ստանան իրենց աշխատանքի դիմաց⁷:

«Վերանայված եվրոպական բանտային կանոնները» (2020 թ.) սահմանում են, որ դատապարտյալի աշխատանքը պետք է դիտվի որպես վերականգնողական գործընթացի դրական տարր և նախատեսված լինի որպես դատապարտյալներին հասարակության մեջ վերաինտեգրվելու հնարավորություն: Ավելին, աշխատանքը պետք է հնարավորինս կապված լինի աշխատաշուկայի հետ և կազմակերպվի այնպես, որ դատապարտյալների հմտությունները լինեն պիտանի ազատվելուց հետո: Այդուամենայնիվ, դատապարտյալների աշխատանքը չպետք է կիրառվի որպես պատիժ: Այն պետք է ունենա օգտակար բնույթ, ապահովի արդար վճարումներ և ներառի մասնագիտական ուսուցում նրանց համար, ովքեր կարող են դրանից օգտվել: Մարդկանց պետք է իրենց կատարելիք աշխատանքի ընտրության որոշակի աստիճան տրվի, և աշխատանքային պայմաններին ներկայացվող չափանիշները (ներառյալ առավելագույն ժամերը և անվտանգության ու առողջության պահպանման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովումը) չպետք է ավելի ցածր լինեն, քան ազատության մեջ առկա պայմաններինը: Ֆինանսական շահի հետապնդումը չպետք է հակասի դատապարտյալի շահերին⁸:

Ամփոփելով նշենք, որ մարդկանց թրաֆիքինգը և հարկադիր աշխատանքը մարդու արժանապատվության և հիմնարար իրավունքների խախտումներ են,

⁷ Տե՛ս «Ազատությունից զրկված անձանց հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոններ» (Նեյտոն Մանդելայի կանոններ) (08.01.2006 թ.), 96 - 98-րդ կանոններ, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/443/41/pdf/n1544341.pdf>

⁸ Տե՛ս «Վերանայված եվրոպական բանտային կանոններ» (01.08.2020 թ.), 26-րդ, 100-րդ և 105-րդ կանոններ, https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2022/03/PRI-CoE_Short-guide-to-the-European-Prison-Rules.pdf

որոնք ճանաչված են մարդու իրավունքների միջազգային և տարածաշրջանային իրավական շրջանակներում: Պետությունները պարտավոր են պայքարել այդ չարաշահումների դեմ, ներառյալ ազատությունից զրկման վայրերում, որտեղ աշխատանքը, չնայած պայմանների առանձնահատկություններին, պետք է համապատասխանի մարդու իրավունքների չափանիշներին:

Միջազգային փաստաթղթերը, ինչպիսիք են Նելսոն Մանդելայի կանոնները և «Վերանայված եվրոպական բանտային կանոնները», թույլ են տալիս դատապարտյալների աշխատանքի որոշակի ձևեր, ավելին, արձանագրելով դրանց կարևորությունն անձանց վերասոցիալականացման հետ կապված աշխատանքներում, այդ փաստաթղթերն ընդգծում են շահագործման արգելումը, արդար վարձատրության անհրաժեշտությունը և հարգանքը մարդու արժանապատվության նկատմամբ: ՄԻԵԴ-ի նախադեպային իրավունքը ամրապնդում է այս սկզբունքները՝ ընդգծելով, որ դատապարտյալների աշխատանքը պատշաճ կերպով կարգավորվելու դեպքում կարող է նպաստել վերականգնմանը՝ առանց խախտելու հիմնարար իրավունքները:

2. Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դրսևորումները քրեակատարողական համակարգում. գոհերի իրավունքները և պետության պարտավորությունները

Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ քրեական արդարադատության հակազդեցության հետ կապված բարդությունները որոշակիորեն փաստագրված են: Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարը՝ կանխարգելումը, իրավախախտների նկատմամբ քրեական հետապնդումը, գոհերին աջակցությունը, փոխհատուցումն ու պաշտպանությունը և այլ միջոցառումներ ենթադրում են իրավասու դերակատարների արդյունավետ համագործակցություն, նրանց ջանքերի պատշաճ ներդրում և համակարգում: Համալիր համակարգերի տեսությունը ենթադրում է, որ այնպիսի բարդ սոցիալական խնդիրը, ինչպիսին է մարդկանց թրաֆիքինգը, չի կարելի դիտարկել պարզեցված և միակողմանի, քանի որ այն պահանջում է համապարփակ մոտեցում⁹:

Այս պայքարը պահանջում է քրեական արդարադատության և սոցիալական ծառայությունների արդյունավետ արձագանք¹⁰: Երկու ոլորտներում

⁹ Stéu «(Re)configuring the criminal justice response to human trafficking: a complex-systems perspective» (10.02.2017), Marcel van der Watt, Amanda van der Westhuizen, https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15614263.2017.1291560?casa_token=vFqgJkloQD0AAA:AA:mruLuLrj_U7xuqQXghAwA68Z6oQTtGLGrC1PTw9dro6I5j-6JJULnRxJNaMPjTxNBtAT00T6vWNkw

¹⁰ Stéu «Social Support, Dysfunctional Coping, and Community Reintegration as Predictors of PTSD Among Human Trafficking Survivors» (18.08.2018), David Okech, Nathan Hansen, Waylon Howard, John Kwasi Anarfi, Abigail C. Burns,

մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման վերաբերյալ իրազեկության բարձրացումը կարևոր է նման դեպքերի բացահայտման տեսանկյունից: Քրեական արդարադատության համակարգի տեսադաշտում, այդ թվում՝ քրեակատարողական հիմնարկներում, մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման գոհերի հայտնվելու հավանականությունը կարող է բարձր լինել: Նրանք կարող են ենթարկվել մարդկանց թրաֆիքինգի քրեակատարողական հիմնարկում պահվելու ընթացքում կամ այնտեղ հայտնվելուց առաջ¹¹: Յուրաքանչյուր դեպքում անհրաժեշտ է իրականացնել դեպքի պատշաճ բացահայտում և խնդրի հասցեագրում:

Զնայած այն կանխավարկածին, որ մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերը որոշակիորեն շփվում են քրեական արդարադատության համակարգի ներկայացուցիչների հետ, բայց դա հաճախ չի դիտարկվում որպես այդպիսին: Դրա պատճառները կարող են լինել գիտելիքների և փորձի պակասը, արդյունավետ վերապատրաստման բացակայությունը, ինչպես նաև մարդկանց թրաֆիքինգի և այլ հանցագործությունների միջև չբացահայտված տարբերություններն ու քրեաիրավական այլ որակումները¹²:

Այսպես, մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերին հաճախ հարկադրում են կատարել ապօրինի գործողություններ: Օրինակ՝ մարմնավաճառության համար պատասխանատվության ենթարկված անձը կարող է դառնալ սեռական շահագործման գոհ: Անհատը, ով մեղադրվում է թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության մեջ, կարող է լինել հարկադիր հանցավորության («forced criminality») գոհ: Միգրացիայի ոլորտի իրավակարգավորումների խախտումը կարող է աշխատանքային շահագործման ենթարկվելու պատճառ լինել:

Նման իրավիճակներում մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերը պետք է ոչ թե ենթարկվեն պատժի, այլ օգտվեն «non-punishment» սկզբունքից, որը գործնականում հաճախ խաթարվում է, և մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերը հայտնվում են քրեակատարողական հիմնարկում որպես իրավախախտներ¹³: Արդյունքում, մարդկանց թրաֆիքինգի գոհը կարող է հայտնվել այլ, օրինակ՝ դատապարտյալի կամ կալանավորված անձի կարգավիճակում: Ուստի նրա կատարած

https://www.researchgate.net/publication/326480880_Social_Support_Dysfunctional_Coping_and_Community_Reintegration_as_Predictors_of_PTSD_Among_Human_Trafficking_Survivors

¹¹ Տե՛ս «Human Trafficking in Correctional Institutions: A Survey of Correctional and Anti-Trafficking Leaders» (09.01.2022), Cynthia Fraga Rizo a, Christopher J. Wretmana,b, Jia Luo, Tonya B. Van Deinsa, Nicole Sullivan, Sarah M. Godoya, Erin A. Meehana, and Rebecca J. Macy, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23322705.2021.2011660?needAccess=true>

¹² Տե՛ս «Failing victims? Challenges of the police response to human trafficking» (31.08.2019), Amy Farrell, Meredith Dank, Ieke de Vries, Matthew Kafafian, Andrea Hughes, Sarah Lockwood, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1745-9133.12456>

¹³ Տե՛ս «Human Trafficking and the Emergence of the Non-Punishment Principle» (15.01.2016), Ryszard Wilson Piotrowicz, Liliana Sorrentino, <https://www.onlinelibrary.iihl.org/wp-content/uploads/2020/05/2016-P1.pdf>

կամ ենթադրյալ հանցագործությունն ինքնին կարող է լինել մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման հնարավոր առկայության նախնական ցուցիչ¹⁴։ Ավելին, նման բացթողումը կարող է հանգեցնել մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերի կրկնազոհացման՝ ոչ միայն չճանաչվելով որպես մարդկանց թրաֆիքինգի գոհեր, այլև նույնիսկ ենթարկվելով պատասխանատվության այն արարքի համար, որը նրանց հարկադրել էր կատարել իրենց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթարկող անձը¹⁵։

Տարբեր երկրներում որպես լուծում դիտարկվել է ռիսկերի և կարիքների գնահատման արդյունավետ համակարգի ներդրումը՝ մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման տեսանկյունից կոնկրետ կարիքների և խոցելիության հայտնաբերման համար։ Այն կարող է օգնել բացահայտելու հոգեկան առողջության հետ կապված խնդիրները, ինչպիսին է խոշտանգման կամ վատ վերաբերմունքի այլ ձևերը վերապրած կամ մարդկանց թրաֆիքինգի կամ սեռական և գենդերային բռնության ենթարկված լինելը¹⁶։ Կարևոր է նաև, որ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը տեղյակ լինի նման դեպքերի բացահայտման դեպքում իրավասու այլ մարմինների գործառնությունների, նրանց ներգրավման ճանապարհների և հետագա քայլերի մասին։ ՔԿՀ հիմնարկի վարչակազմն այս իմաստով պետք է անցնի պատշաճ վերապատրաստում¹⁷։

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ առանձին երկրներում, ռիսկերի և կարիքների ընդհանուր գործիքից զատ, ներդրվել են մարդկանց թրաֆիքինգի դեպքերի բացահայտման նպատակով մշակված ընթացակարգեր, ցուցիչներ և ուղեցույցներ։ Այսպես, «Նորվեգիայի Ուղղիչ ծառայության» («Norwegian Correctional Service») համար մշակվել է մարդկանց թրաֆիքինգի դեպքերի բացահայտման ուղեցույց։ Այն անդրադառնում է մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերի՝ քրեակատարողական հիմնարկում հայտնվելու հիմնա-

¹⁴ St' u «The role of corrections in the fight against human trafficking» (26.03.2019), Rusty Ringler, <https://www.corrections1.com/corrections-training/articles/the-role-of-corrections-in-the-fight-against-human-trafficking-2gEgDhroZIE6uNH/>

¹⁵ St' u «Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimization» (09.04.2014), Carolina Villacampa, Nuria Torres, https://www.researchgate.net/publication/271738566_Trafficked_Women_in_Prison_The_Problem_of_Double_Victimisation

¹⁶ St' u Greece: 2023 visit CPT/Inf(2024)21 | Section: 21/24 | Date: 15/03/2024, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-grc-20231120-en-21>
Lithuania: Visit 2021 CPT/Inf (2023) 01 | Section: 23/33 | Date: 27/02/2023, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ltu-20211210-en-23>

¹⁷ St' u «The role of corrections in the fight against human trafficking» (26.03.2019), Rusty Ringler, <https://www.corrections1.com/corrections-training/articles/the-role-of-corrections-in-the-fight-against-human-trafficking-2gEgDhroZIE6uNH/>

կան իրավիճակներին, չպատժելիության սկզբունքին, խոցելիությանը, բացահայտման կարևորությունը և հնարավորություններին, ինչպես նաև հետագա քայլերին¹⁸:

Մարդկանց թրաֆիքինգի խնդիրը լուծելու համար Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների «Ուղղումների ազգային ինստիտուտը» («National Institute for Corrections») ներդրել է ուղղիչ հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի նախաձեռնությունը, որի նպատակներն են ուղղիչ հիմնարկի անձնակազմի և ազատությունից զրկված անձանց շրջանում իրազեկվածության բարձրացումը, ինչպես նաև զոհերի նույնականացման և ծառայությունների ու աջակցության մատչելիությունը: Այնուամենայնիվ, չնայած այս ողջունելի նախաձեռնությանը, ուղղիչ հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի շուրջ իրավիճակի վերաբերյալ հետազոտությունների պակաս է արձանագրվել¹⁹:

Անգլիայում և Ուելսում «Նորին գերազանցության բանտային և պրոբացիոն ծառայությունը» («His Majesty's Prison and Probation Service») բանտի անձնակազմի համար թողարկել է «Ժամանակակից ստրկության ուղեցույց»: Այն ուրվագծում է բանտի անձնակազմի պարտականությունները՝ բացահայտելու և աջակցելու ժամանակակից ստրկության զոհերին: Այն ընդգծում է ինչպես անձնակազմի, այնպես էլ ազատությունից զրկված անձանց իրազեկության բարձրացման կարևորությունը և նախատեսում հավանական զոհերի նույնականացման ընթացակարգեր²⁰:

Պետք է ողջունել նման մեխանիզմների, հատկապես մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման առումով հատուկ սքրինինգային գործիքների ներդրումը և գործնական կիրառումը: Այդպիսի գործիքների կամ մեխանիզմների ներդրումը նպաստում է ազատությունից զրկված անձանց շրջանում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման դեպքերի արդյունավետ հայտնաբերմանը և զոհերի նկատմամբ մասնագիտական մոտեցմանը: Այդուամենայնիվ, դա ևս հանդիպում է մարտահրավերների: Կարևոր է ապահովել անձնակազմի վերապատրաստման և աջակցության շարունակականությունը՝ գործիքն արդյունավետ կիրառելու համար²¹:

¹⁸ St' u «Guideline for Identifying Human Trafficking in the Norwegian Correctional Service», https://www.rosanorge.no/rosa-page-wp/wp-content/uploads/2023/06/Veileder.pdf?fbclid=IwY2xjawIB7ntleHRuA2FlbQJxMAABHV6myfhOFibxF26qYAylpuuIE_WkzyyVH24Nh4hRI-4_UV_SPXCM4uBo3g_aem_FXVe4FeQSMirOuUd30j4pA

¹⁹ St' u «Correctional Anti-Human Trafficking Initiative (CAHTI)», <https://nicic.gov/resources/resources-topics-and-roles/topics/correctional-anti-human-trafficking-initiative-cahti>

²⁰ St' u «Modern Slavery Guidance» (March 2023), https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64492940529eda00123b0529/HMPPS_Modern_Slavery_Guidance_March_23_-_external_version.docx?utm_source=chatgpt.com

²¹ St' u «Successes and Challenges in Implementing a Human Trafficking Screening Tool in a Local Detention Center» (31.12.2023), <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/19367244231219940>

Քրեակատարողական հիմնարկում մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման արմատական պատճառները կարող են լինել գոհերի խոցելիությունը, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի՝ ծառայողական դիրքից կամ լիազորություններից բխող ազդեցության չարաշահումը և անօրինական օգտագործումը, դատապարտյալների և կալանավորված անձանց միջև աստիճանակարգության խնդիրը:

Եվրոպայի խորհրդի Խոշտանգումների և անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեի (այսուհետ՝ ԽԿԿ) առանձին գեկույցներում անդրադարձ է կատարվել քրեակատարողական հիմնարկներում շահագործման դրսևորումներին: Օրինակ՝ Ուկրաինայի վերաբերյալ գեկույցում, քննադատելով պետության կողմից ձեռնարկված ոչ բավարար քայլերը, ԽԿԿ-ն արձանագրել է, որ դատապարտյալների միջև աստիճանակարգության խնդրի պատճառով «ցածր կաստայի» («low caste») դատապարտյալները հաճախ ենթարկվում էին իրենց խցակիցների կողմից բռնության, ահաբեկման և շահագործման²²:

Նման խնդիր արձանագրվել է նաև Մոլդովայում: Մասնավորապես, արձանագրվել է, որ դատապարտյալների պատշաճ ռիսկերի գնահատման և տեղաբաշխման բացակայությունը, զուգակցվելով դատապարտյալների ոչ ֆորմալ դեկլարաների և մեծ կացարանների հետ, զգալիորեն մեծացնում է խոցելի խմբերի նկատմամբ բռնության և շահագործման ռիսկը²³:

Մոնտենեգրոյում ԽԿԿ-ն հայտնաբերել է, որ բացակայում է խցերը մաքրելու և անձնական արժանապատվությունը պահպանելու համար տարրական հիգիենայի միջոցների կանոնավոր մատակարարումը: Սա հատկապես վերաբերում էր ֆինանսական միջոցներ չունեցող անձանց, ինչը նրանց ստիպում էր ապավինել իրենց խցակիցներին և կալանքի տակ գտնվող այլ անձանց՝ դրանով իսկ առաջացնելով շահագործման և ահաբեկման վտանգ²⁴:

Այլ դատապարտյալների կողմից ազդեցությունն ընդլայնվում է, երբ խոսքը վերաբերում է առավել խոցելիություն ունեցող անձանց, օրինակ, երբ իրականացվում է անչափահասների և չափահասների համատեղ տեղաբաշխում: Արձանագրելով նման խնդիր Սլովակիայում՝ ԽԿԿ-ն նշել է, որ հաշվի առնելով բռնության բոլոր ձևերի բարձր ռիսկը՝ ներառյալ սեռական կամ այլ տեսա-

²² St u Ukraine: visit 2023 CPT/Inf (2024) 20 | Section: 11/20 | Date: 27/03/2024, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ukr-20231016-en-11>

²³ St u Moldova: visit 2022 CPT/Inf (2023) 27 | Section: 12/16 | Date: 14/09/2023, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-md-20221205-en-12>

²⁴ St u Montenegro: visit 2022 CPT/Inf (2023) 10 | Section: 14/24 | Date: 23/11/2022, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-mne-20220607-en-14>

կի շահագործման, անչափահասներին միշտ պետք է տեղավորել մեծահասակներից առանձին՝ հսկող անձնակազմի մշտական ներկայությամբ: Չափահաս դատապարտյալները չպետք է մուտք ունենան այնտեղ²⁵:

Արձանագրվել են նաև դեպքեր, երբ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը չի կարողացել ապահովել դատապարտյալների ամենահիմնական պահանջը՝ անվտանգ միջավայրը: Օրինակ՝ Լատվիայում քրեակատարողական հիմնարկներից մեկը կառավարվում էր ահաբեկման և բռնության զուգահեռ համակարգերով: Մի դեպքում այն կազմակերպել էին հենց դատապարտյալները՝ «շեֆերի» («bosses») կողմից վերահսկվող տարբեր մակարդակների աստիճանակարգություն ունեցողների, ներքին անվտանգության բաժնի աջակցությամբ, իսկ «բարոյալքված» («untouchable») համարվող դատապարտյալներին բաժին էր հասնում նվաստացման և այլոց համար աշխատելու հարկադրանքը, որը հավասարազոր է ստրկության: Մյուսն իրականացվում էր հենց բանտի աշխատակիցների կողմից՝ կիրառելով մենախուց տեղափոխելը որպես ահաբեկման ձև, որը զուգորդվում էր բանտի աշխատակիցների կողմից կանոնավոր ծեծով: Այսպիսով, անմարդկային վերաբերմունքը ըստ երևույթին ինստիտուցիոնալացվել էր և դարձել քրեակատարողական հիմնարկի կառավարման անբաժանելի մաս²⁶:

Չնշելով մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման դրսևորումներ՝ Հայաստանի վերաբերյալ զեկույցում ԽԿԿ-ն արձանագրել է ընդհանուր միտում, որ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմը մասամբ լիազորությունը փոխանցել է ընտրված թվով ազատությունից զրկված անձանց, այսպես կոչված «նայողների» («watchers»), որոնք գտնվում են բանտային ոչ ֆորմալ աստիճանակարգության վերևում, և նրանց միջոցով պահպանվում է ազատությունից զրկված անձանց նկատմամբ վերահսկողությունը: ԽԿԿ-ն Հայաստանի իշխանություններին կոչ է արել վճռական քայլեր ձեռնարկել այս գործելառճին վերջ տալու համար²⁷:

Պետք է ձեռնարկել բոլոր անհրաժեշտ քայլերը, այդ թվում՝ օրենսդրական բնույթի, այս պրակտիկայի դեմ պայքարելու համար: Ոչ մի դատապարտյալ չպետք է դրվի այլ դատապարտյալների նկատմամբ ղեկավար կարգավիճակում՝ վտանգելով նրանց մարդու իրավունքները, ինչպես և դնելով նրանց մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման վտանգի տակ²⁸:

²⁵ St. u Slovak Republic: Visit 2018 CPT/Inf (2019) 20 | Section: 20/39 | Date: 19/06/2019, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-svk-20180319-en-20>

²⁶ St. u Latvia: Visit 2007 CPT/Inf (2009) 35 | Section: 16/38 | Date: 15/12/2009, <https://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-lva-20071127-en-16>

²⁷ St. u Armenia: Visit 2015 CPT/Inf (2016) 31 | Section: 15/37 | Date: 22/11/2016, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-arm-20151005-en-15>

²⁸ St. u Ukraine: Visit 2020 CPT/Inf (2020) 40 | Section: 7/13 | Date: 30/11/2020, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ukr-20200804-en-7>

Չի բացառվում նաև քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից ազատությունից զրկված անձանց շահագործումը, ովքեր, ունենալով սոցիալական, կրթական և մասնագիտական վատ հմտություններ, հանդիսանալով հասարակության մարգինալացված խմբերի ներկայացուցիչներ և/կամ ունենալով հատուկ կարիքներ, ավելի մեծ կախվածության մեջ են լինում որոշակի ծառայություններից և քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմից: Հետևաբար, կոռուպցիոն գործունեության հետևանքով նրանք կարող են հայտնվել շահագործման ենթարկվելու վտանգի տակ²⁹:

Պատմականորեն Խորհրդային Միությունում «ազատագրվում» պատժատեսակի կիրառմամբ ուղղիչ հիմնարկներում լայնորեն օգտագործվում էր հարկադիր աշխատանքը տնտեսություններում: Ժամանակակից Ռուսաստանում ևս հարկադիր աշխատանքի տարրերը պահպանվում են քրեակատարողական համակարգում՝ այլ ծավալներով ու պայմաններով³⁰: Քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի կողմից շահագործման խնդիրը կարող է կապված լինել նաև գործող օրենսդրական կարգավորումների հետ: Օրինակ՝ Ռուսաստանի Դաշնության քրեակատարողական օրենսգրքի համաձայն՝ ազատագրվման դատապարտված յուրաքանչյուր անձ պարտավոր է աշխատել ուղղիչ հիմնարկների վարչակազմի կողմից որոշված աշխատանքներում: Ավելին, նախատեսվում է, որ աշխատանքից հրաժարվելը և աշխատանքը դադարեցնելը «պատժի կրման սահմանված կարգի չարամիտ խախտում» են և կարող են հանգեցնել կարգապահական պատասխանատվության:

Բացի կարգապահական միջոցներից, քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմերը լայնորեն կիրառում են ազդեցության ոչ պաշտոնական մեթոդներ՝ սկսած պարտադիր ֆիզիկական վարժություններից և ազատ ժամանակից զրկելուց, մինչև վարչակազմի հետ համագործակցողների կողմից բռնություն: Ուստի ազատությունից զրկված աշխատող դատապարտյալները լիովին գտնվում են իրենց գործատուի՝ քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի վերահսկողության ներքո: Նրանք պաշտպանված չեն աշխատանքային շահագործումից և չեն կարող հրաժարվել աշխատանքից՝ պայմանավորված պաշտոնական կամ ոչ պաշտոնական պատժի սպառնալիքով³¹: Ռուսաստանի Դաշնության քրեակատարողական հիմնարկներում

²⁹ Տե՛ս «The United Nations Convention against Corruption: Handbook on Anti-Corruption Measures in Prisons» (2017), https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/17-06140_HB_anti-corr_prisons_eBook.pdf

³⁰ Տե՛ս «Forced Labour in Russia and the Soviet Union. Continuity or Change?» (16.07.1992), Elzbieta Kaczynska, <https://www.jstor.org/stable/43658105?seq=4>

³¹ Տե՛ս ՄԱԿ-ի համընդհանուր պարբերական վերանայման շրջանակներում Ռուսաստանի չորրորդ փուլի վերանայման համար ներկայացված փաստաթուղթը, <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=11913&file=EnglishTranslation>

քրեական ենթամշակույթի աստիճանակարգությունը և մարդու իրավունքների խախտումների հանգեցնող հետևանքներ արձանագրել է նաև ԽԿԿ-ն³²:

Նման արատավոր երևույթների բացառման համար, օրենսդրական բացերը վերացնելուց զատ, անհրաժեշտ է ձևավորել մշտադիտարկման անկախ համակարգ, որը կարող է ծառայել իբրև կայուն երաշխիք մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումների, այդ թվում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման դեմ: Շատ երկրներում, ինչպես նաև Հայաստանում, քրեակատարողական հիմնարկների մշտադիտարկման գործառնությունը օժտված են մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունները: Այդուամենայնիվ, մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի ոլորտում ինքնին կարևոր է, որ այս հաստատությունները լինեն մասնագիտացած՝ բացահայտելու քրեակատարողական հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի դեպքերը, ծանոթ լինելով դրանց ցուցիչներին և ունենալով հստակ ընթացակարգեր: Առհասարակ, մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարում արդյունավետ մշտադիտարկման մեխանիզմները կարևոր են իրավասու մարմինների աշխատանքը գնահատելու և հզորացնելու առումով: Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի ոլորտում հնարավոր են ազգային մշտադիտարկման մեխանիզմների տարբեր մոդելներ, որոնք պետք է հարմարեցվեն ազգային համատեքստին³³:

Եզրակացություններ

Քրեակատարողական համակարգում դատապարտյալների աշխատանքը, այդ թվում՝ չվարձատրվող, կարող է լինել իրավաչափ և արդյունավետ անձի վերասոցիալականացման տեսանկյունից: Այդուամենայնիվ, մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշները հստակ նախատեսում են քրեակատարողական համակարգում շահագործումն արգելելը, արդար վարձատրությունը և մարդու արժանապատվությունը հարգելը:

Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեմ պայքարը պահանջում է հատուկ ուշադրություն ու համակարգված մոտեցում՝ ելնելով այդ հիմնարկի առանձնահատկություններից: Պետության պարտավորությունն է ապահովել մարդկանց թրաֆիքինգի գոհերի պաշտպանությունը, նրանց իրավունքների արդյունավետ երաշխավորումը և իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների մատչելիությունը:

Քրեակատարողական հիմնարկներում գոհերի հայտնաբերման և պաշտպանության ուղղությամբ կարող են ներդրվել արդյունավետ մեխանիզմներ,

³² St' u Russian Federation: Visit 2012 CPT/Inf (2013) 41 | Section: 8/36 | Date: 17/12/2013, <https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-rus-20120521-en-8>

³³ St' u «National Monitoring Mechanisms: Strengthening the Action against Trafficking in Human Beings» (27.12.2023), Sergey Ghazinyan, <https://journals.ysu.am/index.php/state-and-law/article/view/11789/9331>

ներառյալ՝ ռիսկերի և կարիքների գնահատման գործիքներ, մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման նշանների բացահայտման ուղեցույցներ և գոհակենտրոն մոտեցումներ: Այս ամենը պետք է զուգորդվի քրեակատարողական հիմնարկի իրավասու անձնակազմի կանոնավոր վերապատրաստմամբ:

Միևնույն ժամանակ, թրաֆիքինգի և շահագործման արմատական պատճառների բացահայտման համար անհրաժեշտ է իրականացնել տվյալների համապարփակ ու միասնական հավաքագրում և վերլուծություն:

Առաջարկություններ՝

- *մշակել մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման դեպքերի բացահայտման քրեակատարողական համակարգին հատուկ սքրինինգային գործիք՝ ազատությունից զրկված անձանց շրջանում գոհերին համակարգված կերպով բացահայտելու համար: Ի տարբերություն ընդհանուր ռիսկերի և կարիքների գնահատման գործիքների՝ այս մեխանիզմը պետք է պարունակի ցուցիչներ, որոնք բնորոշ են բացառապես մարդկանց թրաֆիքինգին և շահագործմանը, օրինակ՝ աշխատանքային շահագործմանը: Այն պետք է ներառի իրավական, հոգեբանական և սոցիալական բաղադրիչներ, ինչպես նաև իրավիճակային ցուցիչներ, որոնք քրեակատարողական հիմնարկի անձնակազմը կարող է օգտագործել դեպքերի արդյունավետ հայտնաբերման համար: Նման գործիքը կխթանի նույնականացման գործընթացը և կապահովի ենթադրյալ գոհերի բացահայտումը քրեակատարողական հիմնարկ մուտք գործելիս, ինչպես նաև այնտեղ պահվելու ընթացքում,*

- *կարգավորել քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի իրավասու ներկայացուցչի գործողությունները, որոնք պետք է առնչվեն ոչ միայն առերևույթ հանցանքի մասին հաղորդում ներկայացնելուն, այլ նաև, ըստ անհրաժեշտության, մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման ենթադրյալ գոհի ուղղորդմանը, աջակցությանը և պաշտպանությանը,*

- *ներդնել քրեակատարողական հիմնարկի վարչակազմի համար պարտադիր վերապատրաստման ծրագիր կամ դասընթաց՝ մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման գոհերին բացահայտելու ու աջակցելու վերաբերյալ: Վերապատրաստումը պետք է հաշվի առնի քրեակատարողական համակարգում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման դրսևորումների առանձնահատկությունները՝ չսահմանափակվելով թեմայի վերաբերյալ ընդհանրական բնույթի նյութով: Այն պետք է ընդգծի իրավախախտների ու գոհերի միջև տարբերակումը և ներառի գործնական բաղադրիչներ, ինչպիսիք են դեպքերի ուսումնասիրությունը և դերախաղի վարժությունները՝ նպաստելու ներդրված ցուցիչների արդյունավետ կիրառմանը, հարցազրույցի տեխնիկային և ուղղորդման մեխանիզմների գործնական ըմբռնմանը և այլն,*

- իրականացնել բացահայտված դեպքերի վերաբերյալ տվյալների համակարգված և միասնական հավաքագրում և վերլուծություն՝ կոնկրետ համակարգում խնդրի ծավալը, դրսևորումները և արմատական պատճառները գնահատելու համար: Այս ամենը արժեքավոր կարող է լինել նաև քրեակատարողական հիմնարկներում մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի քաղաքականության մշակման, անհրաժեշտության դեպքում՝ օրենսդրական փոփոխությունների և գործնական լուծումների համար,

- պատժի անհատական պլանավորման և ռիսկերի ու կարիքների ընդհանուր գնահատման մաս դարձնել մարդկանց թրաֆիքինգը կամ շահագործման խոցելիությունը՝ աջակցելով նաև նման խնդիրներ ունեցող անձանց արդյունավետ տեղաբաշխմանը, կիրառվող վերասոցիալականացման միջոցները որոշելուն և այլն: Անհատական գնահատումը պետք է հաշվի առնի այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են տարիքը, հոգեկան առողջության վիճակը, նախկինում մարդկանց թրաֆիքինգի կամ շահագործման գոհ լինելու հանգամանքը, կոնկրետ երկրում իրավական կարգավիճակը և այլն: Այս գնահատումը պետք է իրականացվի վերապատրաստված մասնագետների կողմից և պարբերաբար ենթարկվի վերանայման՝ ազատությունից զրկված անձի նկատմամբ իրականացվող գործողությունները համապատասխանեցնելով հանգամանքների ցանկացած փոփոխության,

- նախատեսել մարդու իրավունքների ազգային հաստատությունների և անկախ մշտադիտարկման մարմինների անհրաժեշտ լիազորություններ՝ չհայտարարված այցեր իրականացնելու քրեակատարողական հիմնարկներ: Օրենքները պետք է ապահովեն, որ այս մարմիններն ունենան հասանելիություն ազատությունից զրկված անձանց և փաստաթղթերին, ինչը նրանց հնարավորություն կտա արդյունավետորեն բացահայտելու մարդու իրավունքների խախտումները, այդ թվում՝ մարդկանց թրաֆիքինգը կամ շահագործումը: Իրավական դրույթները պետք է պահանջեն պետական մարմիններից օպերատիվ արձագանքել մշտադիտարկման մարմինների բացահայտումներին: Քրեակատարողական հիմնարկի անձնակազմի կողմից մշտադիտարկման ցանկացած խոչընդոտ պետք է հանգեցնի պատասխանատվության:

СЕРГЕЙ КАЗИНЯН – Борьба с торговлей людьми и эксплуатацией и защита прав жертв в пенитенциарной системе. – Целью статьи является представление проявлений торговли людьми и эксплуатации в пенитенциарной системе, механизмов выявления таких случаев, объема прав жертв и обязательств государства.

Подчеркивая важность работы в пенитенциарных учреждениях с точки зрения реабилитации и ресоциализации лиц, было подчеркнуто, что государство, в частности администрация пенитенциарных учреждений, должно принимать все необходимые меры для исключения торговли людьми и эксплуатации, рассматривая ее проявления как невыполнение обязательств государства и грубое нарушение прав человека.

В результате проведенного исследования, были представлены рекомендации, направленные на решение проблемы торговли людьми и эксплуатации в пенитенциарной системе. К ним относятся внедрение механизма выявления таких случаев, поддержка и защита

жертв, перенаправление и сотрудничество с другими органами, включение конкретных критериев по данному вопросу в общий инструмент оценки рисков и потребностей и т. д. Была подчеркнута важность борьбы с любыми проявлениями торговли людьми и эксплуатации со стороны администрации тюрьмы или других лиц лишенных свободы, лишенных свободы в пределах тюрьмы.

Ключевые слова: *торговля людьми; трудовая эксплуатация; пенитенциарная система; лишение свободы; оценка рисков и потребностей; Европейский суд по правам человека; Европейская конвенция о правах человека*

SERGEY GHAZINYAN – Combating Human Trafficking and Exploitation and Protection of Victims' Rights in the Penitentiary System. – The article aims to present the manifestations of human trafficking and exploitation in the penitentiary system, the mechanisms for identifying such cases, the scope of victims' rights and the obligations of the state.

Emphasizing the importance of prison work in terms of rehabilitation and resocialization of individuals, it was underlined that the state, in particular, the prison administration, must take all necessary steps to exclude human trafficking and exploitation, considering its manifestation as a failure to fulfil the obligations of the state and a gross violation of human rights.

As a result of the research, recommendations were presented aimed at addressing human trafficking and exploitation in the prison system. These include the introduction of a mechanism for identifying such cases, supporting and protecting victims, referrals and cooperation with other bodies, the inclusion of specific criteria for this issue in the general risk and needs assessment tool, etc.

The importance of combating any manifestation of human trafficking and exploitation by the prison administration or peers deprived of liberty within the prison was emphasized.

Key words: *human trafficking; labour exploitation; penitentiary system; deprivation of liberty; risk and needs assessment; European Court of Human Rights; European Convention on Human Rights*

Գրականության ցանկ

- «Ազատությունից զրկված անձանց հետ վարվեցողության նվազագույն ստանդարտ կանոններ» (Նեկլսոն Մանդելայի կանոններ) (08.01.2006 թ.) («Azatutyunits zrkvats andznants het varvecoghutyan nvazaguyn standart kanonner» (Nelson Mandelayi kanonner)) <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n15/443/41/pdf/n1544341.pdf>
- «Հարկադիր աշխատանքի մասին» Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության թիվ 29 կոնվենցիա (28.06.1930 թ.) ("Harkadir ashkhatanki masin" Ashkhatanki mijazgayin kazmakerput'yan tiv 29 konvencia) <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=24578>
- ՄԱԿ համընդհանուր պարբերական վերանայման շրջանակներում Ռուսաստանի չորրորդ փուլի վերանայման համար ներկայացված փաստաթուղթը (MAK hamyndhanur parberakan veranayman shrjanaknerum Rusastani chorrord puli veranayman hamar nerkayatsvats pashtatugh) <https://uprdoc.ohchr.org/uprweb/downloadfile.aspx?filename=11913&file=EnglishTranslation>
- «Մարդկանց թրաֆիքինգի դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա (16.05.2005թ.) <https://rm.coe.int/168008371d> (Mardkants trafikingi dem payqari masin" Evropayi khorhrdi konvencia (16.05.2005)).
- «Վերանայված Եվրոպական բանտային կանոններ» (01.08.2020թ.), ("Veranayvats Evropakan bantanayin kanonner") https://cdn.penalreform.org/wpcontent/uploads/2022/03/PRICoE_Short-guide-to-the-European-Prison-Rules.pdf

- «(Re)configuring the criminal justice response to human trafficking: a complex-systems perspective» (10.02.2017), Marcel van der Watt, Amanda van der Westhuizen
https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/15614263.2017.1291560?casa_token=vFqgJkloQD0AAAAA:mruLuIrj_U7xuqQXghAwA68Z6oQTtGLGrC1PTwg9d0r6I5j6JJULnRxJNaMPjTxNBtat00T6vWNkw
- Armenia: Visit 2015 CPT/Inf (2016) 31 | Section: 15/37 | Date: 22/11/2016
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-arm-20151005-en-15>
- «Correctional Anti-Human Trafficking Initiative (CAHTI)» <https://nicic.gov/resources/resources-topics-and-roles/topics/correctional-anti-human-trafficking-initiative-cahti>
- «Experiencing human rights protections in prisons: The case of prison monitoring in Ireland» (07.10.2020), Sophie van der Valk, Mary Rogan
<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1477370820960024>
- «Failing victims? Challenges of the police response to human trafficking» (31.08.2019), Amy Farrell, Meredith Dank, Ieke de Vries, Matthew Kafafian, Andrea Hughes, Sarah Lockwood
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1745-9133.12456>
- «Forced Labour in Russia and the Soviet Union. Continuity or Change?» (16.07.1992), Elzbieta Kaczynska <https://www.jstor.org/stable/43658105?seq=4>
- Greece: 2023 visit CPT/Inf(2024)21 | Section: 21/24 | Date: 15/03/2024
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-grc-20231120-en-21>
- «Guideline for Identifying Human Trafficking in the Norwegian Correctional Service» https://www.rosanorge.no/rosa-page-wp/wpcontent/uploads/2023/06/Veileder.pdf?fbclid=IwY2xjawIB7ntleHRUA2FibQIxMAABHV6myfhOFibxF26qYAyIpuuiE_WkzyyVH24Nh4hR14_UV_SPXCM4uBo3g_aem_FXVe4FeQSMirOuUd30j4pA
- Human Trafficking and the Emergence of the Non-Punishment Principle» (15.01.2016), Ryszard Wilson Piotrowicz, Liliana Sorrentino
<https://www.onlinelibrary.iihl.org/wpcontent/uploads/2020/05/2016-P1.pdf>
- «Human Trafficking in Correctional Institutions: A Survey of Correctional and Anti-Trafficking Leaders» (09.01.2022), Cynthia Fraga Rizo a, Christopher J. Wretmana,b, Jia Luo, Tonya B. Van Deinsea, Nicole Sullivan, Sarah M. Godoya, Erin A. Meehana, and Rebecca J. Macy
<https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/23322705.2021.2011660?needAccess=true>
- Latvia: Visit 2007 CPT/Inf (2009) 35 | Section: 16/38 | Date: 15/12/2009
<https://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-lva-20071127-en-16>
- Lithuania: Visit 2021 CPT/Inf (2023) 01 | Section: 23/33 | Date: 27/02/2023
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ltu-20211210-en-23>
- «Modern Slavery Guidance» (March 2023)
https://assets.publishing.service.gov.uk/media/64492940529eda00123b0529/HMPPS_Modern_Slavery_Guidance_March_23_-_external_version.docx?utm_source=chatgpt.com
- Moldova: visit 2022 CPT/Inf (2023) 27 | Section: 12/16 | Date: 14/09/2023
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-mds-20221205-en-12>
- Montenegro: visit 2022 CPT/Inf (2023) 10 | Section: 14/24 | Date: 23/11/2022
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-mne-20220607-en-14>
- «National Monitoring Mechanisms: Strengthening the Action against Trafficking in Human Beings» (27.12.2023), Sergey Ghazinyan <https://journals.yasu.am/index.php/state-and-law/article/view/11789/9331>
- «Preventing Human Rights Violations in Places of Detention: A European Initiative» (03.03.2014), Timothy W. Harding, MD, Dominique Bertrand, MD, LLB <https://bpb-us-e1.wpmucdn.com/sites.harvard.edu/dist/f/680/files/2014/03/3-Harding.pdf>
- Rantsev v. Cyprus and Russia*, application no. 25965/04, 7 January 2010
<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549>
- Russian Federation: Visit 2012 CPT/Inf (2013) 41 | Section: 8/36 | Date: 17/12/2013
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-rus-20120521-en-8>
- Slovak Republic: Visit 2018 CPT/Inf (2019) 20 | Section: 20/39 | Date: 19/06/2019
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-svk-20180319-en-20>

- «Social Support, Dysfunctional Coping, and Community Reintegration as Predictors of PTSD Among Human Trafficking Survivors» (18.08.2018), David Okech, Nathan Hansen, Waylon Howard, John Kwasi Anarfi, Abigail C. Burns
https://www.researchgate.net/publication/326480880_Social_Support_Dysfunctional_Coping_and_Community_Reintegration_as_Predictors_of_PTSD_Among_Human_Trafficking_Survivors
- States' Obligations under Human Rights Law towards Victims of Trafficking in Human Beings: Positive Developments in Positive Obligations» (11.05.2012), Ryszard Piotrowicz
<https://academic.oup.com/ijrl/article-abstract/24/2/181/1538030>
- «Successes and Challenges in Implementing a Human Trafficking Screening Tool in a Local Detention Center» (31.12.2023) <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/19367244231219940>
- «The role of corrections in the fight against human trafficking» (26.03.2019), Rusty Ringler
<https://www.corrections1.com/corrections-training/articles/the-role-of-corrections-in-the-fight-against-human-trafficking-2gEqgDhroZIE6uNH/>
- «The role of corrections in the fight against human trafficking» (26.03.2019), Rusty Ringler
<https://www.corrections1.com/corrections-training/articles/the-role-of-corrections-in-the-fight-against-human-trafficking-2gEqgDhroZIE6uNH/>
- «The United Nations Convention against Corruption: Handbook on Anti-Corruption Measures in Prisons» (2017) https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/17-06140_HB_anti-corr_prisons_eBook.pdf
- «Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimization» (09.04.2014), Carolina Villacampa, Nuria Torres
https://www.researchgate.net/publication/271738566_Trafficked_Women_in_Prison_The_Problem_of_Double_Victimisation
- Ukraine: Visit 2020 CPT/Inf (2020) 40 | Section: 7/13 | Date: 30/11/2020
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ukr-20200804-en-7>
- Ukraine: visit 2023 CPT/Inf (2024) 20 | Section: 11/20 | Date: 27/03/2024
<https://hudoc.cpt.coe.int/?i=p-ukr-20231016-en-11>

**ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՆԵԼԻՄ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՔՈՎ ՊԱՇՏՊԱՆՎՈՂ
ՇԱՀԵՐԻՆ ՎՆԱՍԻ ՊԱՏՃԱՌՄԱՆ ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ**

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ՝
Երևանի պետական համալսարան

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել այդ հանգամանքի իրավաչափության պայմանների առկայությունը: Հոդվածում հետազոտվում են հեղինակի կողմից առաջարկված, «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը» վերտառությամբ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող այս հանգամանքի առաջարկվող բովանդակության հետազոտման արդյունքում առանձնացվել են այդ հանգամանքի իրավաչափության հենյալ պայմանները, որոնց էությունն էլ հոդվածում առանձին մանրամասն հետազոտման է ենթարկվել:

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,
- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,
- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,
- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,
- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

Թվարկված բոլոր պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում միայն կարելի է հաստատել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի առկայությունը:

* **Գևորգ Բարսեղյան** – ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, դասախոս

Геворг Барсегян – Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ, преподаватель

Gevorg Barseghian – PhD Student at the Chair of Criminal law of YSU, Lecturer էլ. փոստ՝ gevorg.barseghyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0002-5642-7658>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 27.04.2025

Գրախոսվել է՝ 02.05.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Իրականացված հետազոտության արդյունքներով հոդվածում ներկայացվել են գիտագործնական արժեք ունեցող մի շարք առաջարկներ:

Բանալի բառեր – քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք, իրավաչափության պայման, իրավաչափ վնաս, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ, հանձնարարության սահմաններ, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցներ, վնաս պատճառելու սահմաններ

a. Ներածություն

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել դրա իրավաչափության պայմանների առկայությունը:

Սույն հոդվածում մենք դիտարկելու և հետազոտության առարկա ենք դարձնելու նախորդ աշխատանքներում¹ մեր կողմից առաջարկված՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները: Քրեական պատասխանատվությունը բացառող առաջարկվող հանգամանքն ունի հետևյալ բովանդակությունը. **«Հոդված 41. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը**

1. Քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառած օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում, եթե այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները բացակայել են:

2. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս **Բարսեղյան Գ.** Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 100-118: https://www.researchgate.net/publication/391804425_Operativ-hetaxuzakan_gorcuneutyun_irakanacnog_anjanc_kreakan_patasxanatvutyun_bacarog_hangamankneri_ardi_himnaxndirner_ev_zargacman_mitummer_Current_Issues_and_Development_Trends_of_Circumstances_Excl

3. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս սույն օրենսգրքով նախատեսված հանցագործության պրովոկացիա կատարած անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության ընդհանուր հիմունքներով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հանցագործության պրովոկացիան դրսևորվել է անձին իր դիտավորության մեջ ընդգրկված նախապատրաստվող կամ կատարվող հանցանքի համեմատությամբ ավելի թեթև հանցանքի կատարմանը սաղորդելով:

4. Սույն հոդվածի իմաստով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ է համարվում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակիցը, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձը»:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող այս հանգամանքի բովանդակության հետազոտման արդյունքում կարելի է առանձնացնել դրա իրավաչափության հետևյալ պայմանները՝

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,

- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,

- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,

- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,

- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

Վերոթվարկյալ բոլոր պայմանների միաժամանակյա առկայության պարագայում միայն կարելի է հաստատել քննարկվող հանգամանքի առկայությունը:

Բ. Իրավաչափության պայմանների էությունը

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող հետազոտվող հանգամանքի էությունը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ ենք համարում ուսումնասիրման առարկա դարձնել դրա իրավաչափության պայմաններն առանձին-առանձին:

1. *Իրավաչափության առաջին պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս:*

Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին օրենքի² (այսուհետ՝ նաև Օրենք) 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, պետական և հասարակական անվտանգությունը հակաիրավական ոտնձգություններից պաշտպանելու նպատակով օրենքով նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների կողմից գաղտնի և բացահայտ մեթոդների ու միջոցների կիրառմամբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստումը, իրականացումը և արդյունքների ամրագրումն ու իրացումն է»:

Հիշատակված սահմանման բովանդակության ուսումնասիրումից պարզ է դառնում, որ Օրենքը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն ընկալում է որպես որոշակի նպատակով կոնկրետ մարմինների կողմից օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների նախապատրաստում, իրականացում և արդյունքների ամրագրում ու իրացում: Ասվածից հետևում է, որ օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը և օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը որպես երևույթներ գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերակցության մեջ, որտեղ ամբողջը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն է, իսկ մասը՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը: Շարադրվածից հետևում է նաև, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս կարող է պատճառվել միայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս, քանզի օպերատիվ-հետախուզական գործունեության՝ որպես երևույթի արտահայտման ձևը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն է:

Իրավաչափության առաջին պայմանի համատեքստում հարկ ենք համարում առանձին քննարկման առարկա դարձնել «վնաս» հասկացության քրեաիրավական ընկալումը: Այս հասկացությունը, մեր կարծիքով, չունի կոնկրետ ճյուղային պատկանելություն և օգտագործվում է մեծաքանակ իրավական ակտերում, անգամ Սահմանադրությունում:

Առավել լայն կիրառություն քննարկվող հասկացությունն ունի քաղաքացիական իրավունքում. ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքն³ է սահմանում վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած պարտավորությունները և առանձնացնում վնասի տեսակները: «Վնաս» հասկացության քաղաքացիաիրավական ասպեկտների հետազոտմանը նվիրված են ատենախոսական արժեքավոր աշխատանքներ և մենագրություններ⁴:

² Տե՛ս ՀՀ օրենքը Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին: Ընդունվել է 22.10.2007, ուժի մեջ է մտել 08.12.2007, ՀՕ-223-Ն: Գործում է:

³ Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, համարը՝ ՀՕ-239, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), ուժի մեջ է մտել 01.01.1999: Գործում է:

⁴ Տե՛ս **Богданов, О. В.** Вред – как условие гражданско-правовой ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001: Տե՛ս նաև **Романов, В. С.** Моральный вред как институт гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006: Տե՛ս նաև **Բերմեյան, Գ.** Արտապայմանագրային պարտավորություններ, ԵՊՀ իրատարակչություն, Եր., 2009:

Քրեական իրավունքի տեսությունում ևս «վնաս» հասկացությունը գիտական հետազոտման առարկա է⁵: Քրեական իրավունքում «վնաս» հասկացությունն առաջարկվում է ամենաընդհանրական ձևով ընկալել որպես արարքի կատարման հետևանքով առաջացած օբյեկտիվ իրականության այնպիսի փոփոխություններ, որոնք արտահայտվում են քրեական օրենքով պաշտպանվող սոցիալական կապերի ոչնչացմամբ կամ խեղումով⁶:

Մենք կհստակ ենք քրեական իրավունքի տեսությունում արտահայտված այն տեսակետը⁷, ըստ որի՝ «վնասը» քրեական իրավունքում միայն բացասական իմաստով ընկալելը ճիշտ չէ: Տարբեր հանգամանքների և գործոնների (այդ թվում՝ պետության կամ հասարակության օրինական շահերի) հաշվառմամբ՝ վնասի բովանդակությունը կարող է նաև դրականորեն ընկալվել: Վնասի սոցիալական էությամբ և բնույթով պայմանավորված՝ այն քրեական իրավունքում կարող է դասակարգվել հանցավորի և ոչ հանցավորի:

Քրեական իրավունքի տեսությունում «հանցավոր վնաս» հասկացությունն օգտագործվում է հանցագործության օբյեկտը կամ հանցակազմի հատկանիշ հանդիսացող հետևանքը նկարագրելիս: Այսպես, քրեական իրավունքի տեսությունում համընդհանուր ճանաչում է ստացել այն կարծիքը, համաձայն որի՝ հանցագործության օբյեկտ են համարվում հասարակական այն հարաբերությունները, որոնց դեմ ուղղվում և որոնց վնաս են հասցնում հանցագործությունները⁸, կամ որոնց վնաս պատճառելու հնարավորություն են ստեղծում⁹: Հանցագործության հետևանքների վերաբերյալ քրեական իրավունքի տեսությունում համընդհանուր ճանաչում է ստացել այն տեսակետը, ըստ որի՝ յուրաքանչյուր հանցավոր արարք ունի ձգտում է քրեական օրենքով պահպանվող հասարակական հարաբերությունների դեմ, այսինքն՝ վնաս է պատճառում դրանց և որոշակի փոփոխություններ առաջացնում քրեական օրենքով պահպանվող օբյեկտներում: Այդ փոփոխություններն էլ ամենաընդհանուր իմաստով անվանվում են հանցավոր հետևանքներ: Հանցավոր հետևանքները հասկացվում են երկու իմաստով՝ ա) հետևանքներ՝ որպես հանցագործության օբյեկտին հասցվող վնաս, և բ) հետևանքներ՝ որպես հանցագործության առարկային հասցվող

⁵ Տե՛ս **Землюков, С. В.** Преступный вред: теория, законодательство, практика: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1994:

⁶ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук, М., 2018, էջ 69:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 69:

⁸ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), խմբագրությամբ՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ.Ս. Ղազինյանի, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 113:

⁹ Տե՛ս Уголовное право. Общая и Особенная части: учеб. для вузов / Н. И. Ветров, Г. В. Дашков, В. И. Динека и др.; под ред. Н. Г. Кадникова. М., 2006, էջ 116:

վնաս: Հենց վերջինս էլ հանցակազմի օբյեկտիվ կողմի ֆակտուալտիվ հատկանիշ հանդիսացող հանրորեն վտանգավոր հետևանքն է¹⁰:

Ոչ հանցավոր վնասը լայն իմաստով արտաքինից հանցագործությանը (հանցավոր վնասին) նմանություն ունի, սակայն այդպիսին չի համարվում հակաիրավականության հատկանիշի բացակայության պատճառով: Հետագոտվող վնասի իրավական էությունը երկակի բնույթ ունի: Հիմք ընդունելով վնասի սոցիալական և ձևական չափանիշները՝ կարելի է առանձնացնել ոչ հանցավոր վնասի երկու խումբ՝ ձևականորեն ոչ հանցավոր վնաս և իրավաչափ վնաս:

Ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասը բնութսով մոտ է հանցավոր վնասին, սակայն ձևականորեն ամրագրված որևէ հանգամանքի առկայության կամ բացակայության հիմքով արարքը հանցանք չէ, հետևաբար՝ վնասը հանցավոր չի համարվում: Այսպես, քրեական պատասխանատվության տարիքի չհասած անձի կողմից քրեական օրենքով արգելված արարք կատարելու դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը հանցագործության սուբյեկտի որպես հանցակազմի պարտադիր տարրի բացակայության հիմքով ձևականորեն չի կարող համարվել հանցավոր: Շարադրվածը վերաբերում է նաև անմեղսունակության վիճակում կամ առանց մեղքի կամ նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածության վիճակում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելուն:

Վնասի հանցավորությունը ձևականորեն բացառող հանգամանքներ են ՀՀ քրեական օրենսգրքի¹¹ 16-րդ հոդվածի 2-րդ մասի կարգավորումները (նվազ վտանգավորության պատճառով էական վնաս պատճառած չլինելու համատեքստում), հանցագործությունից կամովին հրաժարվելու վերաբերյալ նորմը և այլ կարգավորումներ:

Քրեական օրենսգրքում տեղ գտած կարգավորումների ուժով (ձևական չափանիշ) նման վնասը հանցավոր չի համարվում: Վերը թվարկված հանգամանքների դեպքում ընդունված է խոսել հանցագործության բացակայության կամ քրեական պատասխանատվությունից ազատող հանգամանքների մասին (բացառությամբ անմեղսունակության, առանց մեղքի վնաս պատճառելու և նյարդահոգեկան ծանրաբեռնվածության վիճակում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու դեպքերի, որոնք ՀՀ քրեական օրենսգրքով համարվում են քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքներ):

Իրավաչափ վնասը, ի տարբերություն ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասի, ունի դրական նշանակություն: Սոցիալական բովանդակության դիտանկյունից

¹⁰ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), էջ 140:

¹¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգրքը: Ընդունվել է 05.05.2021, ուժի մեջ է մտել 01.07.2022, ՀՕ-199-Ն: Գործում է:

այն ընդունված է անվանել սոցիալապես թույլատրելի կամ հանրորեն օգտակար¹²: Մենք կհստակ ենք քրեական իրավունքի տեսությունում արտահայտված այն տեսակետը, ըստ որի՝ վնասի թույլատրելիության հիմքում ընկած է սոցիալմի պատկերացումը այդպիսի արարքների հարկադրության մասին¹³: Օգտակարության էությունը, ըստ քրեական իրավունքի տեսությունում տեղ գտած տեսակետի, հասարակության համար կոնկրետ իրադրությունում այս կամ այն արարքների ցանկալիությունն է¹⁴: Այս չափանիշից ելնելով՝ օպերատիվ-հետախուզական գործունեության արդյունքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում պետք է դիտարկել որպես իրավաչափ վնաս:

Իրավաչափ վնասի քրեաիրավական էության հետազոտման համատեքստում ընդգծման է արժանի առկա տարիմաստությունը (պարադոքսալությունը). միևնույն բառակապակցության մեջ տեղ են գտել երկու հակադիր հասկացություններ: Առաջինը դրական կամ հասարակության համար թույլատրելի (իրավաչափ) արարքն է, իսկ երկրորդը՝ քրեական օրենքով պահպանվող հասարակական հարաբերությունների դեմ ոսնձգող և դրանցում փոփոխություններ առաջացնող վնասը: Իրավաչափ վնասի՝ արտաքուստ հանցագործությանը նմանության մասին մասնագիտական գրականությունում բազմիցս է խոսվել¹⁵: Ասվածի մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ «Քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքները» վերաբերությամբ 6-րդ գլխում տեղ գտած բոլոր հանգամանքները (բացառությամբ՝ անմեղսունակության և առանց մեղքի վնաս պատճառելու վերաբերյալ նորմերի) սկսվում են «Քրեական պատասխանատվության ենթակա չէ» բառերով, ինչով էլ հենց ընդգծվում է հակաիրավականության՝ որպես հանցանքի պարտադիր հատկանիշի բացակայությունը:

Քննարկվող իրավաչափության պայմանի էական հանգամանքներից է նաև այն իրադրությունը, որի պայմաններում ՕՀՄ իրականացման ժամանակ քրեա-

¹² Տե՛ս **Дмитренко, А. П.** Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: основы теории, законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010, էջ 12:

¹³ Տե՛ս **Михайлов, В. И.** Отраслевая принадлежность норм главы 8 УК, էջեր 131–133:

¹⁴ Տե՛ս **Кудрявцев, В. Н.** Правовое поведение: норма и патология. М., 1982, էջ 94:

¹⁵ Տե՛ս **Келина, С. Г.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния // Уголовное право. 1999, № 3, էջ 4: Տե՛ս նաև **Милюков, С. Ф.** Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. СПб., 2000, էջ 91: Տե՛ս նաև **Орешкина, Т.** Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» // Уголовное право. 2013, № 2, էջեր 23–28: Տե՛ս նաև **Блинные, В. А.** Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве России. М., 2014, էջ 21:

կան օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս է պատճառվում: Արարքին քրեաիրավական ստույգ գնահատական տալու տեսանկյունից այն ունի կարևոր նշանակություն:

Իրադրության էության կարևորությունն ու առանձնահատկությունը համապարփակ բացահայտելու և այն ներկայացնելու համար առաջարկում ենք ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու իրադրության առանձնահատկությունները հետազոտման առարկա դարձնել «Օպերատիվ ներդրում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման համատեքստում: Այս ՕՀՄ առանձնացումը պայմանավորված է նաև օպերատիվ ներդրման իրադրության տևական և էքստրեմալ բնույթով: «Օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ իրականացնելու բարդությունները պայմանավորված են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք գործոններով, որոնք համապարփակ վերլուծված են ակնանավոր իրավագետ, պրոֆեսոր Գենադի Շկաբինի աշխատություններում¹⁶:

Հետազոտական հետաքրքրություն ներկայացնող առաջին հանգամանքը իրադրության դինամիզմն է, տեղեկության և ժամանակի սղությունը: Իրավիճակը, որում հայտնվում է ներդրված անձը, զարգանում է այնքան արագ, որ հաճախ հնարավոր չէ կանխատեսել դրա հետագա զարգացումը: Ինֆորմացիայի արագացված մշակման անհրաժեշտությունը հանգեցնում է նրան, որ հնարավոր վարքագծի ընտրության վերաբերյալ կայացված որոշումները երբեմն կարող են լինել ոչ ճիշտ կամ անգամ հակաօրինական: Երկրորդը օպերատիվ ներդրում ՕՀՄ իրականացնող անձի հոգեբանական բարձր լարվածությունն է: Այս անձանց համար օպերատիվ ներդրումը, առաջին հերթին, նշանակում է հանցավոր խմբում ադապտացիա, որի ներքո լայն իմաստով հասկացվում են խմբի և անհատի փոխհարաբերությունների ձևավորում, գործունեության նպատակներին և արժեքային կողմնորոշումներին մոտարկում, ավանդույթների և նորմերի յուրացում, միկրոմիջավայրի դերային կառուցվածքի մեջ ներգրավում¹⁷: Այսպիսի ադապտացիան ներդրված անձի համար վարքագծի արտաքին դրսևորումն է միայն: Նրա անձը, կարծես, երկատվում է, քանզի նա մշտապես գտնվում է մի կողմից խմբի ճնշման տակ, իսկ մյուս կողմից՝ հոգեբանական մեկուսացման մեջ: Քրեական իրավունքի գիտությունում տեսակետ է արտահայտվել այն մասին, որ նման դեպքերում անգամ կարող է առաջանալ առանց մեղքի վնաս պատճառելու իրավիճակ¹⁸:

¹⁶ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография. М.: ИД «Юриспруденция», 2018, էջեր 129-130, **նույնի՝** Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация..., էջեր 275-277:

¹⁷ Տե՛ս **Кожухов, Н.И.** Словарь-справочник по психологии. М., 1996, էջ 5:

¹⁸ Տե՛ս **Плешаков, А.М.** Невиновное причинение вреда при оперативном внедрении (к постановке проблемы) // Проблемы применения уголовного законодательства при осуществлении оперативно-разыскной деятельности, էջեր 140-148:

Հուզական դիտանկյունից բավականին բարդ է տևական ժամանակ ցուցադրել շինծու լոյալություն, խմբի անդամների և նրանց արարքների նկատմամբ արտաքին բարյացակամություն: Հոգեբանական ծանրաբեռնվածության իրավիճակը պայմանավորված է բացահայտվելու հնարավորության վտանգով և սեփական անվտանգության համար վախով, քանզի ձախողման դեպքում ներդրված անձի պաշտպանությունը իրավապահ մարմինների կողմից ոչ միայն քիչ հավանական է, այլև գործնականում անհնար:

Գաղտնի գործակալների (ՕՀԳ իրականացնող անձանց) սպանությունների վերաբերյալ տեղեկություններ կարելի է գտնել համացանցում, այդ թվում՝ ՋԼՄ հրապարակումներում: Որպես օրինակ կարող ենք հիշատակել BBC NEWS-ի հրապարակած հոդվածները՝ բավականին հնչեղ խորագրերով՝ «Իսլամական պետության զինյալները ցուցադրել են ԱԴԾ գործակալի նկատմամբ հաշվեհարդարի տեսանյութը»¹⁹, «Իսլամական պետության զինյալները երկու անձի են սպանել Ռուսաստանի օգտին լրտեսության համար»²⁰:

Գաղտնի գործակալների՝ առաջադրանքների կատարման ժամանակ սպանության վերաբերյալ պաշտոնական տվյալներ են հրապարակված նաև ԱՄՆ Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի (FBI) պաշտոնական կայքում²¹: Որպես օրինակ կարող ենք նշել Հետաքննությունների դաշնային բյուրոյի հատուկ գործակալ (FBI-ի բառերով՝ FBI Family member) Չարլզ Լեո Ռիդի՝ գաղտնի հետաքննության ժամանակ սպանության մասին:

Բերված օրինակները վկայում են ՕՀԳ իրականացնող անձին սպառնացող բարձր վտանգի մասին: Ստեղծված պայմաններում վարքագծի բնույթը պայմանավորված է անձի հոգեկան կայունությամբ, մոտիվացիայով, կամքով, հավասարակշռվածությամբ, կերպարի երկարատև պահպանման ունակությամբ: Կարևոր է նաև այն հանգամանքը, որ սոցիալական այն միկրոմիջավայրը, որտեղ առաջադրանքը պետք է կատարվի, հանցավոր է, և դրան հատուկ է հակաիրավական վարքագիծը: Անձը, հայտնվելով օպերատիվ ներդրման օբյեկտում, պետք է դրսևորի կոնկրետ վարքագիծ: Այլ խոսքերով՝ նրա արարքները պետք է համապատասխանեն խմբի ուղղվածությանը և կառուցվեն խմբում ընդունված նորմերի վրա:

Հակաիրավական վարքագիծը ենթադրում է իրավախախտումների կամ հանցանքների կատարում կամ դրանք կատարելու պատրաստակամություն: Ինչպես նշվում է քննարկվող թեմային նվիրված մասնագիտական գրականությամբ՝

¹⁹ St' u BBC. Русская служба: Боевики ИГ показали видео расправы над «агентом ФСБ». https://www.bbc.com/russian/news/2015/12/151202_isis_russia_fsb_agent_video (10.02.2025):

²⁰ St' u BBC. Русская служба: Боевики ИГ убили двоих "за шпионаж в пользу России" https://www.bbc.com/russian/international/2015/01/150113_isis_video_killing (10.02.2025):

²¹ St' u FBI: Wall of Honor. We will never forget our fallen FBI Family members ... <https://www.fbi.gov/history/wall-of-honor> (10.02.2025):

յունում, ներդրված անձը ինչ-որ պահի ստիպված է լինում ցուցադրել իր ձեռն-հասությունը, անձնական, բացառված չէ, ուժային որակները և գործառական ունակությունները²²:

Հարկ է նաև հաշվի առնել խմբի անդամների կողմից պրովոկացիա իրականացնելու հնարավորությունը: Լիովին հնարավոր է «գործի մեջ» անձի ստուգումը՝ պարզելու՝ ունակ է նա արդյոք կոնկրետ հանցանք կատարելու: Որոշ հետազոտողների կարծիքով՝ հանցավոր խմբի յուրաքանչյուր նոր անդամ ստուգվում է: Ստուգման էությունը տվյալ անդամին հանցանք կատարելու հանձնարարությունն է կամ նրան հանցագործության մեջ ներգրավելը²³: Սավաճն առավել պատկերավոր ընկալելու համար քննարկենք պրոֆեսոր Շկաբինի բերած բավականին ցայտուն օրինակը (փաստական տվյալները փոփոխված են), որը, պրոֆեսորի խոսքերով, նրան հայտնի էր դարձել իր հետազոտության շրջանակներում իրականացված հարցազրույցից: Այսպես, իրավապահ մարմնի աշխատակից Կ.-ն ներդրվել էր զենքի իրացման մեջ կասկածվող անձանց կազմակերպված խմբում՝ որպես խոշոր խմբաքանակի պոտենցիալ գնորդ: «Վաճառող» կողմը չէր շտապել գործարք կնքել և բազմաթիվ հանդիպումների ընթացքում փորձել էր ամեն կերպ ստուգել «հաճախորդի» հուսալիությունը: Ամեն ինչ սկսվել էր մանրամասն հարցումներից և տեղեկություն ստանալուց, որը կարող էր հաստատվել: Սակայն ստուգման հաջորդ փուլում՝ սրճարանում տեղի ունեցած հանդիպումներից մեկի ժամանակ, վաճառողների ներկայացուցիչներն ակնհայտորեն կոնֆլիկտ էին հրահրել այլ այցելուների հետ: Ծեծկոտուք էր սկսվել, որի մեջ ներքաշվել էր նաև ներդրված աշխատակիցը: Լեզենդը պահպանելու և իր անվտանգությունն ու օպերացիայի հաջողությունն ապահովելու համար նա ստիպված էր եղել կիրառել պայքարի հատուկ տեխնիկա: Արդյունքում նա (ներդրված անձը) միջին ծանրության վնաս էր հասցրել սրճարանի այցելուներից մեկի առողջությանը: Քրեական գործի քննության ընթացքում տվյալ դեպքը չի արտացոլվել, և մարմնական վնասվածք հասցնելու փաստն իրավական գնահատական չի ստացել²⁴:

Բերված օրինակից ակնհայտ է, որ ներդրված անձը նման դեպքերում հավասարակշռում է «թույլատրելի խորամանկության և արգելված խաբեության» միջև²⁵, այսինքն՝ այն արարքների, որոնք նա պետք է երբեք չկատարի: Օպերա-

²² Տե՛ս **Мухачев, В.А., Тарсуков, К.М.** Приоритетные направления и методика исследования проблем оперативного внедрения // Правовые, научные и организационно-тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. М., 1997, էջեր 72–73:

²³ Տե՛ս **Антонов, В.М., Кувалдин, В.П.** Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по его нейтрализации: лекция. М., 1997, էջեր 23–24:

²⁴ Տե՛ս **Шкабин, Г.С.** Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография, էջեր 132–133:

²⁵ Տե՛ս **Кваша, Ю.Ф., Сурков, К.В., Васильев, Н.Н.** Законодательные основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / под общей ред. Ю.Ф. Кваши. М., 2005, էջ 699:

տիվ ներդրման իրադրության էքստրեմալ բնույթը և քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին վնաս պատճառող արարքների հարկադրությունը պահանջում են քրեաիրավական արձագանքման մեխանիզմներ:

Մասնագիտական գրականության մեջ առկա են օպերատիվ-հետախուզական գործունեության դեպքում վնաս պատճառելուն հարկադրման սահմանումներ: Օրինակ՝ Վագինը հարկադիր է համարում վնաս պատճառելը, երբ այլ միջոցներով օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակների իրականացումը և խնդիրների լուծումը կոնկրետ պայմաններում հնարավոր չէ իրագործել²⁶: Հեղինակը այդ իրավիճակների շարքին է դասում նաև այն օբյեկտիվ հանգամանքները, որոնք օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնող անձին դնում են այնպիսի պայմաններում, երբ նա վնաս է պատճառում ավելի ծանր հետևանքները կանխելու նպատակով, եթե այլ միջոցներով (արարքներով) դրանք կանխելը անհնար է կամ խիստ դժվար²⁷:

«Հարկադիր» և «հարկադրություն» եզրույթների բառարանային բացատրություններում ընդգծված է այս երևույթների ոչ կամավոր, ստիպողաբար, պարտադրված լինելու հանգամանքը²⁸: Տրամաբանորեն առաջին հայացքից տարօրինակ իրավիճակ է առաջանում: Ստացվում է, որ, մի կողմից, անձը ինքնակամ ներդրվում է հանցավոր կազմակերպությունում՝ նախապես ենթադրելով, որ, հնարավոր է, ստիպված լինի հանցանք կատարել, այլ խոսքերով՝ ինքն է դնում իրեն հանցավոր վիճակում: Իսկ մյուս կողմից՝ մենք խոսում ենք վնասի՝ արտաքին հանգամանքներով պայմանավորված ոչ կամավոր պատճառման մասին:

Բանն այն է, որ անմիջական վտանգի վիճակն առաջանում է միջնորդավորված կերպով՝ վնաս պատճառելու պահին կամ անմիջապես դրանից առաջ: Այսպիսի իրավիճակը ՕՀՄ պլանավորելիս պետք է դիտարկվի որպես ՕՀՄ հնարավոր զարգացման տարբերակ: Այսպես կոչված՝ հարկադրող հանգամանքները կարող են կանխատեսվել, և եթե դրված նպատակին հասնելու համար չկան օրինական այլ միջոցներ, ապա ներդրված անձը պետք է ստանա թույլատրելի վարքագծի վերաբերյալ հրահանգներ: Հարկադրված վնաս պատճառելու իրադրությունը նշանակում է, որ օրենքով պաշտպանվող շահերի պաշտպանությանն ուղղված արարքները անխուսափելիորեն անհրաժեշտ են տվյալ պահին և տվյալ վիճակում:

Հարկ է նկատել, որ հարկադրության հատկանիշը բնութագրական է քրեական պատասխանատվությունը բացառող այլ հանգամանքների ևս: Քրեական

²⁶ Տե՛ս **Варин, О.А.** Конституционные проблемы оперативно-розыскной деятельности (научный доклад) // Конституционно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности: сборник материалов Всероссийского круглого стола (3 ноября 2011 г.). СПб., 2012:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը:

²⁸ Տե՛ս **Աղայան, Է.** Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատ., Եր., 1976, հատոր 1, էջ 845:

իրավունքում արտահայտված տեսակներից մեկի համաձայն՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների իրավաչափության համար հարկադրությունը ընդհանուր պայման է²⁹:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների դեպքում, պայմանավորված դրանց էության և բնույթով, հարկադրության վիճակ և դրանից բխող վնաս պատճառելու անհրաժեշտություն կարող են առաջանալ տարբեր գործոնների և հանգամանքների ազդեցությամբ: Օրինակ, օպերատիվ ներդրման դեպքում, հաշվի առնելով հարկադրության վիճակը, պատճառվող վնասը կարելի է տարբերակել երկու տեսակի՝ օժանդակող և ուղեկցող:

Օժանդակող է համարվում այն վնասը, որն ուղղված է ՕՀՄ իրականացման ապահովմանը: Օպերատիվ ներդրման դեպքում այն կարող է պայմանավորված լինել երկու հանգամանքով:

1) *Ներդրվող անձի համապատասխան կերպարի ստեղծման անհրաժեշտություն*: Հանցավոր խմբերը, որպես կանոն, ունեն փակ և քողարկված բնույթ, հետևաբար այդտեղ մուտք կարող են գործել միայն ստուգված մարդիկ՝ բարեկամներ, ծանոթներ և այլք, որոնք ևս հանցավոր կենսակերպ ունեն: Կոնկրետ դեպքում հանցավոր խումբ մուտք գործելու՝ հանցանք կատարելու հետ չկապված եղանակների բացակայության դեպքում, մեր կարծիքով, ՕՀԳ իրականացնող անձինք հանցավոր խումբ մուտք գործելու նպատակով կարող են կատարել քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին վնաս պատճառող արարք:

Այս դեպքում վնաս պատճառելը պայմանավորված է հանցավոր խումբ մուտք գործելու անհրաժեշտությամբ: Անձը կարող է կատարել նույնիսկ մի քանի նման արարք, որպեսզի իր համար ստեղծի համապատասխան կերպար: Այդ արարքները կարող են տարաբնույթ լինել՝ գողություն, խարդախություն, թմրամիջոցների կամ զենքի ապօրինի շրջանառություն և այլն: Ընդ որում, այդ արարքները հստակորեն (ցուցադրաբար) կատարվում են օպերատիվ հետաքրքրության օբյեկտի համար՝ նրա ուշադրությունը գրավելու և նույնիսկ հետաքրքրելու համար:

Քննարկվող վնասի պատճառման օրինակներ կան ինչպես գիտական աղբյուրներում, այնպես էլ դատական պրակտիկայում: Թմրամիջոցների ապօրինի շրջանառության վերաբերյալ գործերով բնութագրական է դարձել իրավիճակը, երբ օպերատիվ ներդրմանը նախորդում կամ դրան զուգահեռ կատարվում է նաև վերահսկելի գնում ՕՀՄ:

2) *Ներդրված անձի ստեղծած կերպարի պահպանման անհրաժեշտություն*: Այսպիսի իրավիճակը հնարավոր է, երբ անձն արդեն հանցավոր խմբի ներսում է, և հիմքեր կան կարծելու, որ այդտեղ նրա հետագա գործունեությունը թույլ կտա հասնել ՕՀԳ նպատակներին: Այս փուլում ներդրված անձի կողմից հանցանք կատարելը պայմանավորված է իր անձի կամ իրական նպատակների

²⁹ См. у Баулин, Ю.В. Право граждан на задержание преступника. Харьков, 1986, էջ 103:

բացահայտումը կանխելու անհրաժեշտությամբ: Դրանք կարող են լինել անձր հաստատող կեղծ փաստաթղթեր պատրաստելը, թմրամիջոցների կամ զենքի ապօրինի ձեռքբերումը շարունակելը կամ այլ արարքներ կատարելը՝ սեփական մտադրությունների «խսկությունը» հաստատելու նպատակով:

Վնասի երկրորդ տեսակը ուղեկցողն է, որը պատճառվում է հենց ՕՀՄ իրականացմամբ: Օպերատիվ ներդրման դեպքում նման վնասը այն արարքների կատարմանը մասնակցելն է, որոնց առնչությամբ իրականացվում է ՕՀՄ: Սա հնարավոր է այն դեպքում, երբ ներդրված անձն արդեն գտնվում է օպերատիվ ներդրման օբյեկտում և կատարում է հանցավոր կազմակերպության պլանից կամ դերաբաշխումից բխող արարքներ: Այս արարքները, մեր կարծիքով, կարող են կատարվել տեղեկություն ստանալու նպատակով, որը կարող է քրեաիրավական, քրեադատավարական կամ օպերատիվ էական նշանակություն ունենալ: Նման տեղեկությունը կարող է վերաբերել նախապատրաստվող կամ կատարվող հանցանքի, հանցավորի կազմակերպության ղեկավարի/ղեկավարների, անդամների մասին տվյալներին: Ամեն դեպքում այդ տվյալները պետք է ձեռք բերվեն հանցագործության կանխման, բացահայտման կամ ավելի ծանր հետևանքների կանխման նպատակով: Նման դեպքում ներդրված անձը կարող է ինքնակամ ցանկություն հայտնել անձամբ կամ խմբի կազմում «հանցանք» կատարելու, եթե դա նրան ավելի կմոտեցնի դրված նպատակի իրականացմանը: Օրինակ՝ մարդկանց առևանգմամբ և նրանց կամ նրանց օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության ղեկավարի վերաբերյալ տվյալներ հավաքելու, այդ թվում՝ նրան տեսնելու, հնարավորության դեպքում լուսանկարելու նպատակով կազմակերպության անդամների հետ մասնակցում է մեքենա և հոգեներգործուն թմրեցնող նյութեր հափշտակելուն: Ընդ որում, ակնկալվող տեղեկությունը ստանալու և հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը խափանելու այլ հնարավորությունները բացակայում են: Բնականաբար, նման արարքները չեն կարող քրեական պատասխանատվության հանգեցնել, քանզի անձն իրավաչափորեն գործել է հարկադրության իրադրությունում:

Պետք է նկատի ունենալ, որ օպերատիվ-հետախուզական տարբեր միջոցառումների իրականացման պարագայում նույն վնասը մի դեպքում կարող է լինել օժանդակող, մեկ այլ դեպքում՝ ուղեկցող: Ենթադրենք, որ զենքի ապօրինի վաճառքով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում անձի ներդրման համար կատարվում է զենքի վերահսկելի գնում: Այս դեպքում օպերատիվ ներդրում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման առնչությամբ զենքի ապօրինի գնումը օժանդակող է, քանի որ այն նպաստում է անձի՝ հանցավոր կազմակերպություն մուտք գործելուն, իսկ ահա վերահսկելի գնում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման առնչությամբ զենքի ապօրինի գնումը ուղեկցող վնաս է, քանի որ վերահսկելի գնման էությունը հենց այդպիսի արարքներն են, և դրանով իսկ իրականացվում է վերահսկելի գնում ՕՀՄ-ի նպատակը:

Այսպիսով, օպերատիվ ներդրման դեպքում վնաս պատճառելու իրադրությունը բնութագրվում է, մի կողմից, պաշտպանվող շահերի համար տարատեսակ վտանգների գոյությամբ և իրական նպատակը թաքցնելու անհրաժեշտությամբ՝ իր և այլ անձանց նկատմամբ հաշվեհարդարի սպառնալիքի ներքո, մյուս կողմից՝ դրված նպատակներին հասնելու և համապատասխան խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ:

Այնուամենայնիվ, վնաս պատճառելու իրադրությունն ինքնին չի կարող միակ հիմնավորումը լինել արարքի հանրային օգտակարության կամ հակաիրավականության գնահատման համար: Ամենից առաջ դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ հարկադրության վիճակները ամեննին չեն նշանակում քրեաիրավական պաշտպանության օբյեկտներին ցանկացած վնաս պատճառելու հնարավորություն: Ըստ այդմ, քննարկվող հանգամանքի առկայության համար անհրաժեշտ է իրավաչափության այլ պայմանների առկայություն, այդ թվում և մասնավորապես՝ վնասի պատճառման սահմանները:

2. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երկրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից:

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ» հասկացությունը բացահայտելու նպատակով մենք առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածը լրացնել նոր՝ 4-րդ մասով՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Սույն հոդվածի իմաստով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձ է համարվում օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակիցը, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձը»: Այսինքն՝ միջազգային ընդունված չափանիշներին և պահանջներին համապատասխանող այս կարգավորման ուժով ՕՀԳ իրականացնող անձ պետք է համարել ինչպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակցին, այնպես էլ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձին:

3. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում:

Տրված հանձնարարության մասին ուղղակիորեն նշված է Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածում՝ ինչպես գործող, այնպես էլ մեր կողմից առաջարկվող տարբերակում: Հանձնարարության առկայությունը՝ որպես քննարկվող

հանգամանքի իրավաչափության պայման, առանձնացվում և կարևորվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության քրեաիրավական ասպեկտներին նվիրված գրեթե բոլոր հետազոտություններում:

Այս համատեքստում կարևոր ենք համարում հետազոտության առարկա դարձնել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության արտահայտման ձևը՝ գրավոր կամ բանավոր լինելը: Քրեական օրենսգրքի հիշյալ հոդվածը որևէ նշում չունի հանձնարարության արտահայտման ձևի վերաբերյալ, ինչից և կարելի է ենթադրել, որ այն կարող է լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Բնականաբար, տրված հանձնարարության սահմանները հստակորեն որոշելը ավելի հեշտ կլինի գրավոր հանձնարարության առկայության դեպքում, սակայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով պայմանավորված՝ չպետք է բացառել բանավոր հանձնարարության հնարավորությունը ևս:

Վերը շարադրվածն առավել պատկերավոր ընկալելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը: ՆԳՆ ոստիկանության հետ համագործակցող անձ Ջ.-ն տրված գրավոր հանձնարարության հիման վրա և դրա սահմաններում մասնակցում է «վերահսկելի գնում» ՕՀՄ իրականացմանը՝ հանդես գալով որպես զենքի [ապօրինի] «գնորդ»: Ըստ տրված հանձնարարականի՝ Ջ.-ն պետք է գնի 1 «SS» և 1 «Մակարով» տեսակի ատրճանակ: ՕՀՄ իրականացումը հեշտացնելու և դրա ընթացքը վերահսկելու նպատակով Ջ.-ի մարմնի վրա տեղադրվել են գաղտնատուր և կապի սարքեր՝ ՕՀՄ ընթացքը վերահսկող անձի հետ մշտական կապը ապահովելու համար: Վերահսկելի գնման ընթացքում, սակայն, «SS» և «Մակարով» տեսակի ատրճանակների փոխարեն «վաճառողն» առաջարկում է «գնորդին» 1 հատ «CZ Shadow 2» տեսակի ատրճանակ, ինչին ՕՀՄ ընթացքը վերահսկող և նրա հետ կապի մեջ գտնվող անձը հանձնարարում է համաձայնվել: Արդյունքում զենքի ապօրինի վաճառքով զբաղվող անձը ձերբակալվում է:

Հանձնարարականը պետք է տրված լինի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

Հանցագործությունը կանխել հնարավոր է նախապատրաստության կամ հանցավորձի դեպքում:

Քրեական օրենսգրքի 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «հանցագործության նախապատրաստություն է համարվում դիտավորությամբ հանցանք կատարելու համար գործիք կամ միջոց ձեռք բերելը, գործիքը կամ միջոցը հարմարեցնելը կամ դիտավորությամբ այլ պայման ստեղծելը, եթե անձն իր կամքից անկախ հանգամանքներով չի կարողանում սկսել դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարումը»: Նախապատրաստվող հանցագործության դեպքում հանցավորի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարումը թեև չի սկսվում, սակայն քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերն արդեն իսկ ոտնձգվում են: Այդ իսկ պատճառով,

եթե հանցագործության կանխման նպատակով անձի՝ հանցագործության նախապատրաստություն համարվող արարքների նկատմամբ չիրականացվի համապատասխան հակազդեցություն, ապա այն կհանգեցնի առավել վտանգավոր հետևանքների:

Այս համատեքստում հարկ է հիշատակել, որ, ըստ Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին օրենքի, օպերատիվ-հետախուզական գործունեության նպատակներից մեկը հանցագործությունների կանխումն է... հանցագործություն նախապատրաստող անձանց հայտնաբերումը (հոդված 4):

Հանցագործության նախապատրաստության դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերի նկատմամբ ոտնձգությունը դադարում է կամ, այլ կերպ, հանցագործության նախապատրաստությունը ավարտվում է հետևյալ երեք դեպքերում. առաջին՝ հանցագործության նախապատրաստության՝ հանցափորձի կամ անմիջապես ավարտված հանցագործության վերաճում, երկրորդ՝ հանցավորից կախված հանգամանքներով հանցագործության նախապատրաստության դադարեցում, երրորդ՝ հանցավորից անկախ հանգամանքներով հանցագործության նախապատրաստության դադարեցում:

Կատարվող հանցագործության դեպքում քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին հասցվող վնասն էականորեն ավելի մեծ է՝ հանցագործության նախապատրաստություն համարվող արարքների համեմատությամբ: Օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «հանցափորձ է համարվում այն դիտավորյալ գործողությունը կամ անգործությունը, որն անմիջականորեն ուղղված է հանցանք կատարելուն և պարունակում է սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված հանցակազմի հատկանիշներ, սակայն անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցագործությունը նրա կամքից անկախ հանգամանքներով չի իրագործվում տվյալ հանցակազմի որևէ հատկանիշի բացակայության հետևանքով»: Հանցափորձի ավարտին ևս, ինչպես հանցագործության նախապատրաստության ավարտին, բնութագրական է երեք հնարավոր իրավիճակ. առաջին՝ անձի դիտավորության մեջ ընդգրկված հանցանքի օբյեկտիվ կողմի կատարում (ավարտված հանցագործություն), երկրորդ՝ հանցավորից կախված հանգամանքներով հանցափորձի դադարեցում, երրորդ՝ հանցավորից անկախ հանգամանքներով հանցափորձի դադարեցում:

«Հանցագործությունը բացահայտել» բառակապակցությունը բնութագրական է առավելապես ավարտված հանցագործությանը (թեև կարող է կիրառվել չավարտված հանցագործության առնչությամբ ևս): ՕՀԳ նպատակներից են հանցագործությունների հայտնաբերումը, բացահայտումը, հանցանք կատարած անձանց հայտնաբերումը, քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից խուսափող անձանց հետախուզումը և հայտնաբերումը: Այսպիսի նպատակների սահմանումը բխում է իրավական պետության էությունից, իրավակարգի պատշաճ ապահովման հրամայականից՝ պետության իրավապահ գործառնությունից: Ավարտված հանցագործության դեպքում հանցագործությունը

բացահայտելու, հանցանք կատարած անձանց հայտնաբերելու և ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով ՕՀՄ իրականացումը կոչված է հնարավորինս բացառելու անպատժելիության մթնոլորտի ձևավորումը, ապահովելու քրեական պատասխանատվության և պատժի անխուսափելիությունը, և այս դիտանկյունից այն բխում է Քրեական օրենսգրքում ամրագրված արդարության սկզբունքից:

Հաջորդ նպատակը ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելն է: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետի համաձայն՝ «ապացույցը փաստի վերաբերյալ օրենքով սահմանված կարգով ստացված տվյալն է, որի հիման վրա քննիչը, դատախազը, դատարանը պարզում են ապացուցման ենթակա հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչպես նաև վարույթի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ»:

Մեջբերված նորմի բովանդակությունից հետևում է, որ ապացույց ձեռք բերելը ենթադրում է կոնկրետ գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների առկայության/բացակայության կամ վարույթի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերաբերյալ տվյալներ ստանալը, իսկ ապացույց ձեռք բերելուն աջակցելը՝ այդպիսի տվյալներ ստանալուն նպաստելը (աջակցելը):

4. *Իրավաչափության չորրորդ պայմանն այն է, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակին հասնելու այլ՝ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:*

Ինչպես մեր նախորդ աշխատանքներում արդեն նշել ենք, օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող սկզբունքորեն նոր հանգամանքը պետք է մոդելավորվի ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էության, ինչպես նաև իրավական որոշակիության (կանխատեսելիության) սկզբունքի հաշվառմամբ³⁰: Հետևաբար, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցների բացակայության վերաբերյալ նշումը բխում է ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էությունից:

Ծայրահեղ անհրաժեշտության իրավաչափության պայմանները քննարկելիս մասնագիտական գրականությունում նշվում է օրենքի տեքստում ամրագրված կարգավորումից բխող հետևությունն այն մասին, որ «ծայրահեղ անհրաժեշտություն» հասկացությունն արդեն իսկ ցույց է տալիս, որ սպառնացող վտանգը կարելի էր կանխել միայն երրորդ անձանց շահերին վնաս հասցնելով: Եթե տվյալ իրադրությունում առկա են վտանգը կանխելու այլ միջոցներ, որոնք կապված չեն վնաս հասցնելու հետ, ապա վտանգը երրորդ անձանց շահերին

³⁰ Տե՛ս **Բաքսեղյան, Գ.** Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 102:

վնաս հասցնելու միջոցով կանխելը չի համարվի ծայրահեղ անհրաժեշտություն: Նման դեպքերում երրորդ անձանց շահերին վնաս հասցրած անձը պատասխանատվության կենթարկվի ընդհանուր հիմունքներով (եթե անձը տվյալ իրադրությունում սխալվել է վտանգը կանխելու այլ միջոցների առկայության հարցում, ապա նրա պատասխանատվության հարցը լուծվում է փաստական սխալի կանոններով)³¹:

Հիմնավորված ռիսկի պարագայում ևս մասնագիտական գրականությունում քննարկվում է օրենքում ամրագրված կարգավորումից բխող հետևություն առ այն, որ այս հանգամանքի առկայության համար անհրաժեշտ է հաստատել, որ հանրորեն օգտակար նպատակին չէր կարելի հասնել ռիսկի հետ չկապված գործողություններով: Իրավաչափության այս պայմանով հիմնավորված ռիսկը, էական տարբերություններով հանդերձ, գրեթե նույնանում է ծայրահեղ անհրաժեշտության հետ³²:

Հետևաբար, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու վերաբերյալ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի առկայության համար ևս իրավաչափության պարտադիր պայման է այն հանգամանքը, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակին հասնելու այլ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:

5. *Իրավաչափության վերջին՝ հինգերորդ պարտադիր պայմանը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի սահմանների պահպանումն է:*

Մեր ձևակերպած՝ «Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը» վերտառությամբ՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի բովանդակությունը անշուշտ պահանջում է իրավաչափ վնասի սահմանների որոշում: Այլ խոսքերով՝ պետք է հնարավորինս հստակորեն ուրվագծվեն այն սահմանները, որի շրջանակներում ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը կհամարվի իրավաչափ: Իրավաչափ վնասի սահմանները որոշելու համար մենք ելակետ ենք ընդունել ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու նպատակը, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

Մինչ մեր կողմից առաջարկվող կարգավորումը ներկայացնելը և այն հետազոտելը անհրաժեշտ ենք համարում քննարկել գործող կարգավորումը: Այսպես, Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ամրագրում է որ, «օպերատիվ-

³¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), էջեր 345-346:

³² Տե՛ս նույն տեղը, էջեր 354-355:

հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցելիս անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք կատարելու դեպքում»: Մեջբերված կարգավորման և ամբողջ 41-րդ հոդվածի կարգավորումների բովանդակության համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ անձը ցանկացած դեպքում ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ծանր ավարտված հանցանք կամ ցանկացած առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք կատարելիս: Ի լրումն այս կարգավորման՝ 41-րդ հոդվածի 4-րդ մասն ամրագրում է, որ «եթե օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցելիս անձը մասնակցել է հանցավոր կազմակերպությանը կամ հանցանքը կատարել է հանցավոր կազմակերպության կազմում, որը սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված է որպես ծանրացնող հանգամանք, և այդ ծանրացնող հանգամանքի հիման վրա է հանցանքը համարվում առանձնապես ծանր կամ ծանր, կամ եթե նրա կողմից կատարված հանցանքն առանձնապես ծանր կամ ծանր է համարվում «առանձնապես խոշոր» չափով կատարած լինելու հատկանիշով, ապա դա օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների հետ համագործակցող անձին չի մեղսագրվում»:

Ջերմ մնալով հիշատակված կարգավորումների լեզվական և տրամաբանական մի շարք թերությունները վերլուծելուց՝ կանդիդատնանք միայն իրավական թերություններին (անկատարությանը) և բացերին:

Այսպես, ըստ 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ համագործակցող անձը [իմպերատիվ կերպով] ենթակա է քրեական պատասխանատվության մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանք կատարելու դեպքում: Մինչդեռ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ ՕՀԳ իրականացնող անձը ներդրված լինի, օրինակ, մարդու օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում և հանցավոր կազմակերպության ղեկավարին (ղեկավարներին) կամ անդամներին բացահայտելու և հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը խափանելու համար կատարի Քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասում ամրագրված արարքներ, որոնք ինքնին արդեն կվկայեն մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանքի մասին:

Ասվածն ավելի պատկերավոր ընկալելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը: Անձը «օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ շրջանակներում ներդրվել և հաջողությամբ «ինտեգրվել» է մարդկանց առևանգմամբ և մարդու օրգանների թրաֆիքինգով զբաղվող հանցավոր կազմակերպությունում: Հանցավոր կազմակերպության ղեկավարների ինքնությունը բացահայտելու և/կամ նրանց վերաբերյալ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության որևէ անդամի հանձնարարությամբ կազմակերպության ղեկավարի գտնվելու վայր է տանում դիակից վերցված օրգաններ և հյուսվածքներ՝ փաստացի կատարելով Քրեական օրենսգրքի 183-րդ հոդվածով նախատեսված

արարքներ (պահում և փոխադրում է): Քանի որ Քրեական օրենսգրքի 183-րդ հոդվածում նկարագրված է երկրնտրելի օբյեկտիվ կոդմով հանցակազմ, հանցանքն ավարտված է, հետևաբար ներդրված անձի կողմից կատարված արարքը մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցանք է: Շարունակելով ձեռք բերել հանցավոր կազմակերպության գործունեության, ղեկավարների և անդամների վերաբերյալ տեղեկություններ (ապացույցներ)՝ ներդրված անձը, հեռախոսակապի միջոցով տեղյակ պահելով համապատասխան ՕՀԳ-ն իրականացնող մարմնին, հանցավոր կազմակերպության առաջադրանքով խմբի կազմում մասնակցում է հղի կնոջ և անչափահասի առևանգմանը: Ընդ որում, ներդրված անձը ՕՀԳ իրականացնող մարմնին նախապես հայտնել էր առևանգվածներին տեղափոխելու վայրը, ինչպես նաև այն մասին, որ այնտեղ հավանաբար գտնվելու են հանցավոր կազմակերպության ղեկավարներից: Արդյունքում ղեկավարների և անդամների մի մասը ձերբակալվում է, իսկ առևանգվածներն անվնաս ազատ են արձակվում: Այս դեպքում ևս ներդրված անձի արարքում առկա են մարդու դեմ ուղղված ավարտված ծանր հանցակազմի հատկանիշներ՝ Քրեական օրենսգրքի 191-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ և 3-րդ կետերով ամրագրված: Հարկ է նաև նշել, որ ըստ 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ անձին չի մեղսագրվում միայն «հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելը» ծանրացնող հանգամանքը:

Դիտարկենք ևս մեկ օրինակ: «Օպերատիվ ներդրում» ՕՀՄ շրջանակներում ներդրված անձը հանցավոր կազմակերպության կազմում հատուկ հարմարեցված սարքավորման գործադրմամբ մասնակցում է միջուկային նյութերի հափշտակմանը (Քրեական օրենսգրքի, հոդված 332, մաս 4, առանձնապես ծանր հանցանք է): Հափշտակության ավարտից հետո հանցավոր կազմակերպության անդամները ձերբակալվում են, հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը՝ խափանվում: Ըստ 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասի՝ անձին չի մեղսագրվում միայն «հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելը» ծանրացնող հանգամանքը, մինչդեռ տվյալ դեպքում առանց այս ծանրացնող հանգամանքի մեղսագրման էլ հանցանքը համարվում է առանձնապես ծանր. 332-րդ հոդվածի 3-րդ մասի սանկցիան նախատեսում է ազատազրկում վեցից տասներկու տարի ժամկետով (առանձնապես ծանր է): Ստացվում է այնպես, որ այս դեպքում ՕՀԳ իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, ինչը, մեր կարծիքով, ողջամիտ և իրավաչափ չէ:

Նույնն է լինելու պատկերը նաև այն դեպքերում, երբ օպերատիվ ներդրումն իրականացվի, օրինակ, պետական դավաճանությունը, լրտեսությունը կամ վարձկանությունը բացահայտելու կամ կանխելու նպատակով: ՕՀԳ իրականացնող անձի կողմից պետական դավաճանություն, լրտեսություն կամ վարձկանություն կանխելու նպատակով այդ հանցանքների վերաբերյալ նորմերում (հանցակազմերում) նկարագրված որևէ արաքի կատարումը արդեն իսկ ավարտված առանձնապես ծանր հանցանք է:

Քննարկենք մեկ այլ օրինակ ևս: Բազմասպեկտր ուղղվածություն ունեցող հանցավոր կազմակերպությունում ներդրված անձը կազմակերպության կազմում ինտեգրվելու նպատակով կազմակերպության առաջադրանքով խմբի կազմում մասնակցում է բնակարան ապօրինի մուտք գործելով առանձնապես խոշոր չափերով ավազակությանը, ինչի հաջող իրականացման արդյունքում ներդրված, կազմակերպության կողմից «ստուգված» անձը ընդունվում է կազմակերպության կողմից: Ներդրված անձի գործունեության շնորհիվ հնարավոր է լինում ձեռքբերել կազմակերպության ղեկավարներին և անդամներին փաստացի դադարեցնելով հանցավոր կազմակերպության գործունեությունը:

Այս իրավիճակում ևս ներդրված անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, քանի որ նրա կատարած արարքը փաստացի առանձնապես ծանր ավարտված հանցանքի հատկանիշներ է պարունակում: Իսկ Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 3-րդ մասը բացառություն է նախատեսում միայն հանցավոր կազմակերպությանը մասնակցելու և առանձնապես խոշոր չափերով ծանրացնող հանգամանքների մեղսագրման վերաբերյալ: Ստացվում է բնակարան ապօրինի մուտք գործելու վերաբերյալ ծանրացնող հանգամանքը ներդրված անձին մեղսագրվելու է:

Կարծում ենք, որ նկարագրված և նմանատիպ իրավիճակներում ՕՀԳ իրականացնող անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելը, հավասարապես նաև հանցանք կատարած լինելու հանգամանքը «չնկատելը» ոչ իրավաչափ է, անարդարացի և չեն բխում իրավական պետության էությունից:

Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման համատեքստում աներկբա արձանագրման է ենթակա այն հանգամանքը, որ ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառած ՕՀԳ իրականացնող անձը քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի անկախ դասակարգման խմբից ցանկացած հանցանքի կատարման համար, որը պայմանավորված չի եղել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը: Այսինքն, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը պետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած հանցանքը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով: Եվ հակառակը, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը չպետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած արարքը պայմանավորված է եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

Այս համատեքստում, կարծում ենք, բացառություն են մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ ա-

ռանձնապես ծանր ավարտված հանցանքները, որոնց կատարումը որևէ պարագայում չի կարելի համարել արդարացված: Այսպես, որևէ հանցագործություն բացահայտելու, ապացույց ձեռք բերելու կամ հանցավոր կազմակերպության կազմում ինտեգրվելու նպատակով չի կարելի սպանություն կամ սեքսուալ բնույթի բռնի գործողություններ իրականացնել: Սակայն հարկ է նաև նկատել, որ խոսքը ավարտված հանցանքների մասին է: Հանցանքի ավարտված լինելու շեշտադրումը պայմանավորված է երբեմն հանդիպող այն դեպքերով, երբ նշված հանցանքների նախապատրաստությունը կամ փորձն անհրաժեշտ է հանցագործությունը բացահայտելու, հանցավոր գործունեությունը խափանելու կամ ապացույցներ ձեռք բերելու նպատակով:

Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման արդյունքներով առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. *«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով»:*

Առաջարկվող կարգավորման հետագա հետազոտման, մեկնաբանման կամ կիրառման համար հարկ ենք համարում հատուկ ընդգծել, որ «... այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով» ձևակերպումը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ ՕՀԳ իրականացնող անձինք իրավունք ունեն նշված նպատակով կատարելու ցանկացած հանցանք: Բնականաբար, առաջարկվող կարգավորումը պետք է մեկնաբանվի և կիրառվի ողջամտության սահմաններում և ոչ երբեք ծայրահեղական կամ ոչ ողջամիտ մոտեցմամբ: Հանցագործությունը բացահայտելու կամ կանխելու նպատակով ՕՀԳ իրականացնող անձը չի կարող կատարել, օրինակ, ահաբեկչություն, խոշտանգում և մարդկայնության դեմ ուղղված հանցանքներ և այլն:

Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի մասին հետազոտություններ իրականացնելիս հեղինակները որպես այս հանգամանքի իրավաչափության պայման երբեմն նշում են սահմանազանցման բացակայության մասին³³: Սակայն, մեր կարծիքով, «սահմանազանցում» տերմինը այս հանգամանքի պարագայում կիրառելի չէ, քանզի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով, դրանց իրականացման ժամանակ ստեղծված էքստրեմալ իրադրությունով պայմանավորված՝ գործնականում հաճախ անհնար է լինելու որոշել՝ արդյոք կանխված վնասի համեմատությամբ

³³ St' u Шкабин, Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация..., էջեր 312-313, 315-316:

ավելի փոքր վնաս է պատճառվել, թե ոչ: Բացի այդ, «սահմանազանցում» տերմինը քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների համատեքստում մշտապես ընկալվում է սահմանները գերազանցելու իմաստով: Մինչդեռ, մեր կարծիքով, ցանկացած հանցանք կատարելը, անկախ այն հանգամանքից՝ գերազանցել է սահմանները, թե ոչ (պատճառել է ավելի թեթև վնաս), պետք է հանգեցնի ՕՀԳ իրականացնող անձի քրեական պատասխանատվության, եթե պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

Գիտագործնական հետաքրքրություն ունեն նաև այն դեպքերը, երբ օպերատիվ գործակալները, իրենց ինքնության բացահայտման վտանգով կամ բացահայտումից բխող հետևանքներով պայմանավորված, կյանքից զրկում են իրենց բացահայտած անձանց, որոնց կապակցությամբ իրականացվում էր ՕՀՄ, կամ այդ անձանց առողջությանը կամ գույքին վնաս են պատճառում: Կարծում ենք, որ նմանատիպ իրավիճակները չեն կարող դիտարկվել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի տիրույթում, այլ դրանց գնահատական պետք է տրվի անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտի կարգավորումների տիրույթում:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս հնարավոր են նաև այնպիսի իրավիճակներ, երբ կոնկրետ արարքին գնահատական պետք է տրվի ծայրահեղ անհրաժեշտության կամ հակաիրավական արարք կատարած անձին բռնելիս վնաս պատճառելու վերաբերյալ կարգավորումների տիրույթում:

Կ. Եզրակացություն

Մույն հոդվածի շրջանակներում իրականացված հետազոտության արդյունքում կատարել ենք մի շարք եզրակացություններ, որոնցից հիմնականները հանգում են հետևյալին:

1. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող ցանկացած հանգամանքի կիրառելիությունը փաստելու համար պետք է հաստատել դրա իրավաչափության պայմանների առկայությունը: Մույն հոդվածի շրջանակներում մենք դիտարկել և հետազոտության առարկա ենք դարձրել մեր կողմից առաջարկված՝ քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքի իրավաչափության պայմանները:

2. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող մեր կողմից առաջարկված հանգամանքի բովանդակության հետազոտման արդյունքում կարելի է առանձնացնել այդ հանգամանքի իրավաչափության հետևյալ պայմանները՝

- քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս,
- վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից,

- վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում,

- պետք է բացակայեն այդ նպատակին հասնելու համար վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները,

- պետք է պահպանված լինեն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի պատճառման սահմանները:

3. Իրավաչափության առաջին պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պետք է պատճառվի օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս:

3.1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունը և օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը որպես երևույթներ գտնվում են ամբողջի և մասի հարաբերակցության մեջ, որտեղ ամբողջը օպերատիվ-հետախուզական գործունեությունն է, իսկ մասը՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումը: Շարադրվածից հետևում է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս կարող է պատճառվել միայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս, քանզի օպերատիվ-հետախուզական գործունեության՝ որպես երևույթի արտահայտման ձևը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումն է:

3.2. Իրավաչափության առաջին պայմանի համատեքստում հետազոտման առանձին առարկա է «վնաս» հասկացության քրեաիրավական ընկալումը: Այս հասկացությունը, մեր կարծիքով, չունի կոնկրետ ճյուղային պատկանելություն և օգտագործվում է մեծաքանակ իրավական ակտերում՝ անգամ Սահմանադրությունում:

3.3. «Վնասը» քրեական իրավունքում միայն բացասական իմաստով ընկալելը ճիշտ չէ: Տարբեր հանգամանքների և գործոնների (այդ թվում՝ պետության կամ հասարակության օրինական շահերի) հաշվառմամբ՝ վնասի բովանդակությունը կարող է նաև դրականորեն ընկալվել: Վնասի սոցիալական էությամբ և բնույթով պայմանավորված՝ այն քրեական իրավունքում կարող է դասակարգվել հանցավորի և ոչ հանցավորի: Ոչ հանցավոր վնասն էլ, վնասի սոցիալական և ձևական չափանիշների հաշվառմամբ, դասակարգվում է երկու խմբի՝ ձևականորեն ոչ հանցավոր վնաս և իրավաչափ վնաս:

3.4. Ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասը բնույթով մոտ է հանցավոր վնասին, սակայն ձևականորեն ամրագրված որևէ հանգամանքի առկայության կամ բացակայության հիմքով արարքը հանցանք, հետևաբար՝ վնասը հանցավոր չի համարվում:

3.5. Իրավաչափ վնասը, ի տարբերություն ձևականորեն ոչ հանցավոր վնասի, ունի դրական նշանակություն: Սոցիալական բովանդակության դիտանկյունից այն ընդունված է անվանել սոցիալապես թույլատրելի կամ հանրորեն օգտակար:

3.6. Քննարկվող իրավաչափության պայմանի էական հանգամանքներից է այն իրադրությունը, որի պայմաններում ՕՀՄ իրականացման ժամանակ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս է պատճառվում: Արարքին քրեաիրավական ստույգ գնահատական տալու տեսանկյունից այն ունի կարևոր նշանակություն:

4. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երկրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի օրենքով սահմանված կարգով օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձի կողմից:

4.1. Միջազգային ընդունված չափանիշներին և պահանջներին համապատասխան՝ առաջարկել ենք ՕՀԳ իրականացնող անձ համարել ինչպես օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի աշխատակցին, այնպես էլ օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմնի հետ օրենքով սահմանված կարգով համագործակցող անձին:

5. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության երրորդ պայմանն այն է, որ քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնասը պետք է պատճառվի հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով տրված հանձնարարության սահմաններում:

5.1. Տրված հանձնարարության մասին ուղղակիորեն նշված է Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածում՝ ինչպես գործող, այնպես էլ մեր կողմից առաջարկվող տարբերակում: Հանձնարարության առկայությունը՝ որպես քննարկվող հանգամանքի իրավաչափության պայման, առանձնացվում և կարևորվում է օպերատիվ-հետախուզական գործունեության քրեաիրավական ասպեկտներին նվիրված գրեթե բոլոր հետազոտություններում:

5.2. Կարևոր ենք համարել հետազոտության առարկա դարձնել հանձնարարության արտահայտման ձևը՝ գրավոր կամ բանավոր լինելը: Քրեական օրենսգրքի հիշյալ հոդվածը որևէ նշում չունի հանձնարարության արտահայտման ձևի վերաբերյալ, ինչից և կարելի է ենթադրել, որ այն կարող է լինել թե՛ գրավոր, թե՛ բանավոր: Բնականաբար, տրված հանձնարարության սահմանները հստակորեն որոշելը ավելի հեշտ կլինի գրավոր հանձնարարության առկայության դեպքում, սակայն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով պայմանավորված՝ չպետք է բացառել բանավոր հանձնարարության հնարավորությունը ևս:

5.3. Հանձնարարականը պետք է տրված լինի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

6. Իրավաչափության չորրորդ պայմանն այն է, որ պետք է բացակայեն հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն

աջակցելու նպատակին հասնելու այլ՝ վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցները:

6.1. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող սկզբունքորեն նոր հանգամանքը պետք է մոդելավորվի ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էության, ինչպես նաև իրավական որոշակիության (կանխատեսելիության) սկզբունքի հաշվառմամբ: Հետևաբար, վնաս պատճառելու հետ չկապված միջոցների բացակայության վերաբերյալ նշումը բխում է ծայրահեղ անհրաժեշտության և հիմնավորված ռիսկի իրավական էությունից:

7. Իրավաչափության վերջին՝ հինգերորդ պարտադիր պայմանը օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս իրավաչափ վնասի սահմանների պահպանումն է:

7.1. Մեր կողմից ձևակերպված՝ «*Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելը*» վերտառությամբ հանգամանքի բովանդակությունը պահանջում է իրավաչափ վնասի սահմանների որոշում: Այլ խոսքերով՝ պետք է հնարավորինս հստակորեն ուրվագծվեն այն սահմանները, որի շրջանակներում ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին պատճառված վնասը կհամարվի իրավաչափ: Իրավաչափ վնասի սահմանները որոշելու համար մենք ելակետ ենք ընդունել ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանվող շահերին վնաս պատճառելու նպատակը, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը:

7.2. Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման համատեքստում աներկբա արձանագրման է ենթակա այն հանգամանքը, որ ՕՀՄ իրականացնելիս քրեական օրենքով պաշտպանող շահերին վնաս պատճառած ՕՀԳ իրականացնող անձը քրեական պատասխանատվության պետք է ենթարկվի անկախ դասակարգման խմբից, ցանկացած հանցանքի կատարման համար, որը պայմանավորված չի եղել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի կոնկրետ նպատակով, այն է՝ հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելը: Այսինքն, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը պետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած հանցանքը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով: Եվ հակառակը, անկախ հանցանքի ծանրության աստիճանից, ՕՀԳ իրականացնող անձը չպետք է ենթարկվի քրեական պատասխանատվության, եթե նրա կատարած արարքը պայմանավորված է եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

7.3. Իրավաչափության այս պայմանի հետազոտման արդյունքներով՝ առաջարկել ենք Քրեական օրենսգրքի 41-րդ հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել հետևյալ

խմբագրությամբ. «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս մարդու կյանքի կամ սեռական ազատության և անձեռնմխելիության դեմ ուղղված ծանր կամ առանձնապես ծանր ավարտված հանցանք, ինչպես նաև այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որը պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը բացահայտելուն, կանխելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով»:

7.4. Քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի մասին հետազոտություններ իրականացնելիս հեղինակները որպես այս հանգամանքի իրավաչափության պայման երբեմն նշում են սահմանազանցման բացակայության մասին: Սակայն, մեր կարծիքով, «սահմանազանցում» տերմինը այս հանգամանքի պարագայում կիրառելի չէ, քանզի, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումների բնույթով, դրանց իրականացման ժամանակ ստեղծված էքստրեմալ իրադրությունով պայմանավորված, գործնականում հաճախ անհնար է լինելու որոշել՝ արդյո՞ք կանխված վնասի համեմատությամբ ավելի փոքր վնաս է պատճառվել, թե՞ ոչ: Բացի այդ, «սահմանազանցում» տերմինը քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների համատեքստում մշտապես ընկալվում է սահմանները գերազանցելու իմաստով: Մինչդեռ, մեր կարծիքով, ցանկացած հանցանք կատարելը, անկախ այն հանգամանքից՝ գերազանցել է սահմանները, թե ոչ (պատճառել է ավելի թեթև վնաս), պետք է հանգեցնի ՕՀԳ իրականացնող անձի քրեական պատասխանատվության, եթե պայմանավորված չի եղել հանցագործությունը կանխելուն, բացահայտելուն կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն աջակցելու նպատակով:

7.5. Գիտագործնական հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև այն դեպքերը, երբ օպերատիվ գործակալները, իրենց ինքնության բացահայտման վտանգով կամ բացահայտումից բխող հետևանքներով պայմանավորված, կյանքից զրկում են իրենց բացահայտած անձանց, որոնց կապակցությամբ իրականացվում էր ՕՀՄ, կամ այդ անձանց առողջությանը կամ գույքին վնաս են պատճառում: Կարծում ենք, որ նմանատիպ իրավիճակները չեն կարող դիտարկվել քրեական պատասխանատվությունը բացառող քննարկվող հանգամանքի տիրույթում, այլ դրանց գնահատական պետք է տրվի անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտի կարգավորումների տիրույթում:

7.6. Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում իրականացնելիս հնարավոր են նաև այնպիսի իրավիճակներ, երբ կոնկրետ արարքին գնահատական պետք է տրվի ծայրահեղ անհրաժեշտության կամ հակաիրավական արարք կատարած անձին բռնելիս վնաս պատճառելու վերաբերյալ կարգավորումների տիրույթում:

ГЕВОРГ БАРСЕГЯН – Условия правомерности причинения вреда охраняемым уголовным законом интересам при осуществлении оперативно-розыскного мероприятия. – Для обоснования применимости любого из обстоятельств, исключających уголовную

ответственность, требуется установление наличия условий их правомерности. В настоящей статье предметом исследования стали условия правомерности предлагаемого нами обстоятельства, исключающего уголовную ответственность, сформулированного как "Причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам при проведении оперативно-розыскного мероприятия".

В ходе исследования содержания указанного обстоятельства были выделены следующие условия его правомерности, которые в статье подвергнуты отдельному и детальному анализу:

- причинение вреда охраняемым уголовным законом интересам должно происходить при проведении оперативно-розыскного мероприятия,
- вред должен причиняться лицом, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность в установленном законом порядке,
- вред должен причиняться в рамках поручения, направленного на предотвращение преступления, его раскрытие или на получение доказательств,
- должны отсутствовать иные способы достижения указанной цели, не связанные с причинением вреда,
- должны быть соблюдены пределы причинения правомерного вреда при проведении оперативно-розыскного мероприятия.

Только при одновременном наличии всех вышеуказанных условий возможно признание наличия рассматриваемого обстоятельства, исключающего уголовную ответственность.

По результатам проведённого исследования в статье сформулирован ряд предложений, обладающих научной и практической ценностью.

Ключевые слова: *обстоятельство, исключающее уголовную ответственность, условие правомерности, правомерный вред, оперативно-розыскное мероприятие, лицо, осуществляющее оперативно-розыскную деятельность, пределы поручения, меры, не связанные с причинением вреда, пределы причинения вреда*

GEVORG BARSEGHIAN – Conditions of Lawfulness for Causing Harm to Interests Protected by Criminal Law in the Course of Conducting an Operational-Search Measure. – In order to establish the applicability of any circumstance excluding criminal liability, the existence of the conditions of lawfulness for that circumstance must be confirmed. In this article, we examine the conditions of lawfulness for the circumstance excluding criminal liability, which we have proposed under the title "Causing Harm to Interests Protected by Criminal Law in the Course of Conducting an Operational-Search Measure".

As a result of the study of the proposed content of this circumstance excluding criminal liability, the following conditions of lawfulness have been identified, the essence of which is examined in detail in separate sections of this article:

- harm to interests protected by criminal law must be caused in the course of conducting an operational-search measure,
- the harm must be caused by a person conducting operational-search activity in accordance with the procedure established by law,
- the harm must be caused within the scope of an assignment given for the purpose of preventing or detecting a crime, or obtaining evidence,
- there must be no alternative measures unrelated to causing harm that could achieve the intended purpose,
- the limits of causing lawful harm must be maintained during the conduct of the operational-search measure.

Only in the presence of all the listed conditions simultaneously can the existence of the circumstance excluding criminal liability under consideration be confirmed.

Based on the results of the research conducted, the article presents a number of proposals of scientific and practical value.

Key words: *circumstance excluding criminal liability, condition of lawfulness, legal harm, operational-search measure, person conducting operational-search activity, scope of assignment, measures not related to causing harm, limits of harm causation*

Գրականության ցանկ

- Աղայան Է. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976, հատոր 1, էջ 845:
- Բարսեղյան Գ. Օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող անձանց քրեական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանքների արդի հիմնախնդիրները և զարգացման միտումները, Դատական իշխանություն, № 1-3 (307-309), 2025, էջ 100-118: https://www.researchgate.net/publication/391804425_Operativ-hetaxuzakan_gorcuneutyun_irakanacnog_anjanc_kreakan_patasxanatvutyun_bacarog_hangamankneri_ardi_himnaxndimer_ev_zargacman_mitumner_Current_Issues_and_Development_Trends_of_Circumstances_Excl [Barseghyan G. O'perativ-hetaxowzakan gorc'owneowt'yown irakanacnog and'anc kreakan patasxanatvowt'yowny' bacar'ogh hangamanqneri ardi himnaxndimery' ev zargacman mitowmnery', Datakan ishxanowt'yown, № 1-3 (307-309), 2025]:
- Բեքմեզյան Գ. Արտապայմանագրային պարտավորություններ, մենագրություն, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2009 [Beqmezian G. Artapaymanagrayin partavorowt'yownner, menagrowt'yown, EPH hratarakchowt'yown, Erevan, 2009]:
- Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս (վեցերորդ հրատարակություն՝ փոփոխություններով և լրացումներով), խմբագրությամբ ի.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ.Ս. Ղազինյանի, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012 [Hayastani Hanrapetowt'yan qreakan iravownq: Y'ndhanowr mas (vecerord hratarakowt'yown' p'op'oxowt'yownnerov ev Iracowmnnerov), xmbagrowt'yamb' i.g.d., profesor, HH GAA t'ght'akic andam G.S. Ghazinyani, Er., EPH hrat., 2012]:
- ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, համարը՝ ՀՕ-239, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50), ուժի մեջ է մտել 01.01.1999թ.: Գործում է [HH qaghaqaciakan o'rensgirq, hamary' HO'-239, skzbnaghbyowry' HHPT 1998.08.10/17(50), owjhi mej e' mtel 01.01.1999t'.: Gorc'owm e']:
- ՀՀ քրեական օրենսգիրք: Ընդունվել է 05.05.2021թ., ուժի մեջ է մտել 01.07.2022թ., ՀՕ-199-Ն: Գործում է [HH qreakan o'rensgirq: Y'ndownvel e' 05.05.2021t', owjhi mej e' mtel 01.07.2022t', HO'-199-N: Gorc'owm e']:
- ՀՀ օրենքը Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին: Ընդունվել է 22.10.2007թ., ուժի մեջ է մտել 08.12.2007թ., ՀՕ-223-Ն: Գործում է [HH o'renqy' O'perativ-hetaxowzakan gorc'owneowt'yan masin: Y'ndownvel e' 22.10.2007t', owjhi mej e' mtel 08.12.2007t', HO'-223-N: Gorc'owm e']:
- Антонов В.М., Кувалдин В.П. Противодействие преступных структур органам внутренних дел и меры по его нейтрализации: лекция. М., 1997 [Antonov V.M., Kuvaldin V.P. Protivodejstvie prestupnyh struktur organam vnutrennih del i mery po ego nejtralizacii: lekcija. M., 1997].
- Баулин Ю.В. Право граждан на задержание преступника. Харьков, 1986 [Baulin Ju.V. Pravo grazhdan na zaderzhanie prestupnika. Har'kov, 1986].
- Блинников В. А. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве России. М., 2014 [Blinnikov V. A. Obstojel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija, v ugovolnom prave Rossii. M., 2014].
- Богданов О. В. Вред – как условие гражданско-правовой ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2001 [Bogdanov O. V. Vred – kak uslovie grazhdansko-pravovoj otvetstvennosti: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. Saratov, 2001].
- Вагин О.А. Конституционные проблемы оперативно-розыскной деятельности (научный доклад) // Конституционно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности: сборник материалов Всероссийского круглого стола (3 ноября 2011 г.). СПб., 2012, СПС «КонсультантПлюс» [Vagin O.A. Konstitucionnye problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti (nauchnyj doklad) // Konstitucionno-pravovye problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti:

- sbornik materialov Vserossijskogo kruglogo stola (3 nojabrja 2011 g.). SPb., 2012, SPS «Konsul'tantPljus»].
- BBC. Русская служба: Боевики ИГ показали видео расправы над «агентом ФСБ». https://www.bbc.com/russian/news/2015/12/151202_isis_russia_fsb_agent_video (10.02.2025) [BBC. Russkaja sluzhba: Boeviki IG pokazali video raspravu nad «agentom FSB»].
- BBC. Русская служба: Боевики ИГ убили двоих "за шпионаж в пользу России" https://www.bbc.com/russian/international/2015/01/150113_isis_video_killing (10.02.2025) [BBC. Russkaja sluzhba: Boeviki IG ubili dvoih "za shpionazh v pol'zu Rossii"]].
- Дмитренко А. П. Институт обстоятельств, исключающих преступность деяния, в уголовном праве России: основы теории, законодательной регламентации и правоприменения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2010 [Dmitrenko A. P. Institut obstoitel'stv, iskljuchajushhih prestupnost' dejanija, v ugovnomn prave Rossii: osnovy teorii, zakonodatel'noj reglamentacii i pravoprimerenienija: avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk. M., 2010].
- Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика: дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1994 [Zemljukov S. V. Prestupnyj vred: teorija, zakonodatel'stvo, praktika: dis. ... d-ra jurid. nauk. M., 1994].
- Кваша Ю.Ф., Сурков К.В., Васильев Н.Н. Законодательные основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / под общей ред. Ю.Ф. Кваши. М., 2005 [Kvasha Ju.F., Surkov K.V., Vasil'ev N.N. Zakonodatel'nye osnovy operativno-rozysknoj dejatel'nosti: kurs lekciy / pod obshhej red. Ju.F. Kvashi. M., 2005].
- Келина С. Г. Обстоятельства, исключающие преступность деяния // Уголовное право. 1999. № 3 [Kelina S. G. Obstoitel'stva, iskljuchajushhie prestupnost' dejanija // Uголовное право. 1999. № 3].
- Кожухов Н.И. Словарь-справочник по психологии. М., 1996 [Kozhuhov N.I. Slovar'-spravochnik po psihologii. M., 1996].
- Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982 [Kudrjavcev V. N. Pravovoe povedenie: norma i patologija. M., 1982].
- Миллюков С. Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. СПб., 2000 [Miljukov S. F. Rossijskoe ugovnoe zakonodatel'stvo: opyt kriticheskogo analiza. SPb., 2000].
- Михайлов В. И. Отраслевая принадлежность норм главы 8 УК [Mihajlov V. I. Otrasleyaja prinadlezhnost' norm glavy 8 UK].
- Мухачев В.А., Тарсуков К.М. Приоритетные направления и методика исследования проблем оперативного внедрения // Правовые, научные и организационно-тактические проблемы оперативно-розыскной деятельности в современных условиях. М., 1997 [Muhachev V.A., Tarsukov K.M. Prioritetnye napravlenija i metodika issledovanija problem operativnogo vnedrenija // Pravovye, nauchnye i organizacionno-takticheskie problemy operativno-rozysknoj dejatel'nosti v sovremennyh uslovijah. M., 1997].
- Орешкина Т. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» // Уголовное право. 2013. № 2, СПС «КонсультантПлюс» [Oreshkina T. Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda RF ot 27 sentjabrja 2012 g. № 19 «O primenenii sudami zakonodatel'stva o neobhodimoj oborone i prichinenii vreda pri zaderzhanii lica, sovershivshego prestuplenie» // Uголовное право. 2013. № 2, SPS «Konsul'tantPljus»].
- Плешаков А.М. Невинное причинение вреда при оперативном внедрении (к постановке проблемы) // Проблемы применения уголовного законодательства при осуществлении оперативно-розыскной деятельности, [Pleshakov A.M. Nevinovnoe prichinenie vreda pri operativnom vnedrenii (k postanovke problemy) // Problemy primenenija ugovalnogo zakonodatel'stva pri osushhestvlenii operativno-razysknoj dejatel'nosti].
- Романов В. С. Моральный вред как институт гражданского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006 [Romanov V. S. Moral'nyj vred kak institut grazhdanskogo prava: avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. M., 2006].
- Уголовное право. Общая и Особенная части: учеб. для вузов / Н. И. Ветров, Г. В. Дашков, В. И. Динека и др.; под ред. Н. Г. Кадникова. М., 2006 [Uголовное право. Obshhaja i Osobennaja

chasti: ucheb. dlja vuzov / N. I. Vetrov, G. V. Dashkov, V. I. Dineka i dr.; pod red. N. G. Kadnikova. M., 2006].

Шкабин Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативного внедрения: монография / Москва: ИД «Юриспруденция», 2018 [Shkabin G.S. Uголовno-pravovoe obespechenie operativnogo vnedrenija: monografija / Moskva: ID «Jurisprudencija», 2018].

Шкабин Г.С. Уголовно-правовое обеспечение оперативно-разыскной деятельности: теоретико-прикладные и законодательные аспекты. Диссертация на соискание учёной степени доктора юридических наук, Москва, 2018 [Shkabin G.S. Uголовno-pravovoe obespechenie operativno-razysknoj dejatel'nosti: teoretiko-prikladnye i zakonodatel'nye aspekty. Dissertacija na soiskanie uchjonoj stepeni doktora juridicheskikh nauk, Moskva, 2018].

FBI: Wall of Honor. We will never forget our fallen FBI Family members ... <https://www.fbi.gov/history/wall-of-honor> (10.02.2025).

**ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅՈՒՆԵՐԻ ԱՆՋԱՏՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ
ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ՍԱՍՎԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ^{ID}, ԴԱՎԻԹ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ^{ID}
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածը նվիրված է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքով քրեական վարույթների անջատման գործնական խնդիրների ուսումնասիրմանը: Հիմնվելով իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված իրավական դիրքորոշումների, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի և Վճռաբեկ դատարանի որոշումների վրա՝ արձանագրվում է, որ քրեական վարույթների միացման և անջատման ինստիտուտը չի կարելի դիտարկել որպես զուտ տեխնիկական այն միջոցներից մեկը, որոնց օգնությամբ իրավակիրառողը կարող է փոփոխել, այսինքն՝ ընդլայնել կամ հակառակը՝ նեղացնել իր վարույթում գտնվող գործով հետազոտման առարկան: Ավելին, նշված ինստիտուտի կիրառումը պահանջում է խորքային և կշռադատված մոտեցում, քանի որ դրանով կարգավորվող իրավահարաբերությունների համալիրը անմիջականորեն կապված է ամբողջ քրեական դատավարության հիմնական, սկզբունքային դրույթների և ընդհանուր առմամբ քրեական դատավարության առջև դրված խնդիրների հետ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրա կիրառումը հետապնդում է բոլորովին այլ նպատակ, որը չի բխում քրեական վարույթների անջատման ինստիտուտի էությունից: Քրեական վարույթների անջատման առկա իրավական պրակտիկան

Սամվել Դիլբանդյան – իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի վարիչ

Самвел Дилбандян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой уголовного процесса и криминалистики юридического факультета ЕГУ

Samvel Dilbandyan – Doctor of Law, Professor, Head at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics
Էլ. փոստ՝ iravdilbandyan@gmail.com <https://orcid.org/0000-0001-6494-2791>

Դավիթ Մելքոնյան – իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ

Давид Мелконян – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

David Melkonyan – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminology

Էլ. փոստ՝ melkd@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0001-9993-6404>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 31.01.2025

Գրախոսվել է՝ 07.05.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

պայմանավորված է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում քրեական հետապնդման ժամկետների ամրագրմամբ: Եթե քրեական վարույթով մեղադրյալները մի քանիսն են, և նրանց մեղսագրվում են տարբեր ծանրության հանցագործություններ, ապա վարույթն իրականացնող մարմինը դատաքնության ժամկետները չխախտելու համար, սակայն, միևնույն ժամանակ խախտելով քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածը, անջատում է առանձին վարույթ և փոխանցում դատարան: Այս պրակտիկան հակասում է վարույթի անջատման ինստիտուտի իմաստին և խախտում մեղադրյալի սահմանադրական իրավունքները:

Բանալի բառեր – վարույթի անջատում, քրեական հետապնդման ժամկետներ, անմեղության կանխավարկած, անաչառ դատարան, մեղադրանք, հանցագործության ծանրության աստիճան, առանձին վարույթ, ՄԻԵԴ պրակտիկա, Վճռաբեկ դատարանի պրակտիկա, իրավակիրառական պրակտիկա

Ներածություն

Քրեական վարույթների անջատման ինստիտուտի օրենսդրական կարգավորման և գործնական կիրառման հարցերը իրավաբանական գրականության մեջ մշտապես քննարկվել և ներկայումս էլ շարունակում են քննարկվել¹: Քրեական վարույթների միացման և անջատման ինստիտուտը ավանդաբար դասվել և դասվում է իրավական այն միջոցների շարքին, որոնք ուղղված են քրեական դատավարության նպատակների կենսագործմանը, ավելի ստույգ՝ անձի իրավունքների և ազատությունների երաշխավորման վրա հիմնված՝ ենթադրյալ հանցանքների վերաբերյալ արդյունավետ վարույթի իրականացման ապահովմանը:

Իրավաբանական գրականության մեջ իրավացիորեն տեսակետ է արտահայտվել, որ քրեական վարույթների միացման և անջատման ինստիտուտը չի կարող դիտարկվել որպես տեխնիկական միջոց, որի օգնությամբ իրավապահ մարմինը կարողանում է փոխել, այսինքն՝ նվազեցնել կամ ընդլայնել քրեական վարույթի հետազոտության առարկան: Ընդհակառակը, այս ինստիտուտի կիրառումը պահանջում է խորը և մտածված մոտեցում, քանի որ դրա միջոցով կարգավորվող իրավահարաբերությունները անմիջականորեն կապված են ամբողջ քրեական դատավարության հիմնական սկզբունքային դրույթների և քրեական դատավարության առջև դրված խնդիրների հետ²: Պատահա-

¹ Այդ մասին տե՛ս **Татьянина, Л. Г.** Выделение и соединение уголовных дел на предварительном слушании // Экономика и право, 2020, Т. 30, вып. 3, էջեր 445-449; **Ретюнских, И. А.** Современные проблемы соединения и выделения уголовных дел. Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. Материалы пятнадцатой международной научно-практической конференции, часть 1, Барнаул 2017, էջեր 146-147; **Рязанцев, В. А.** Процессуальный порядок выделения уголовного дела и материалов в стадии предварительного расследования // Научный портал МВД России, № 3, 2014, էջեր 24-28:

² Տե՛ս **Кадацкий, С.Н.** Соединение и выделение уголовных дел в стадии предварительного расследования: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2009, էջ 148:

կան չէ, որ որոշ պետությունների քրեադատավարական օրենսգրքեր վարույթների անհիմն անջատումը գնահատում են որպես վարույթը խոչընդոտող հանգամանք և անգամ հնարավորություն են նախատեսում դատական քննության փուլում գտնվող վարույթը վերադարձնելու դատախազին՝ վարույթների միացման հարցը լուծելու³:

Հետազոտական մաս

Քրեական վարույթների (քրեական գործերի) անջատման ինստիտուտը նախատեսված էր 1998 թվականի հուլիսի 1-ի քրեական դատավարության օրենսգրքում (հոդված 28), այն նախատեսվեց նաև 2021 թվականի հունիսի 30-ի քրեական դատավարության օրենսգրքում (հոդված 10): Թեև քրեական վարույթների անջատման դատավարական կարգը սահմանող իրավադրույթները բովանդակային առումով էականորեն չեն տարբերվում, սակայն նոր օրենսգրքում, հաշվի առնելով Եվրոպական դատարանի իրավաբանությունը, որոշակիացվել և հստակ ամրագրվել են նոր վարույթ անջատելու շարժառիթը, ինչպես նաև այն ստուգանիշը, որը թույլ կտա գնահատել դրա իրավաչափությունը⁴:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ *«Մեկից ավելի անձանց կողմից մեկ կամ ավելի ենթադրյալ հանցանքներ կատարելու կապակցությամբ իրականացվող վարույթից կարող է անջատվել նոր վարույթ, եթե դա թելադրված է արդարադատության շահի պաշտպանության անհրաժեշտությամբ և չի կարող բացասաբար անդրադառնալ վարույթի արդարացիության վրա»*:

Ինչպես երևում է վերոգրյալից, մեկ կամ մի քանի հանցագործությունների կատարմանը մասնակից անձանց նկատմամբ քրեական գործից մաս անջատելը քննիչի, դատախազի կամ դատարանի հայեցողական լիազորության տիրույթում է, սակայն յուրաքանչյուր դեպքում նման որոշում կայացնելիս նրանք պետք է հիմնավորեն, որ

1. դա թելադրված է արդարադատության շահի պաշտպանության անհրաժեշտությամբ և,

2. դա չի կարող բացասաբար անդրադառնալ վարույթի արդարացիության վրա:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի վերոգրյալ կանոնի կիրառմամբ գործից մաս անջատելու և այն առանձին քննելու դրույթը սերտորեն փոխկապված է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսդրության մի

³ Տե՛ս ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգրքի 237-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետը:

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի համակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց», Եվրոպայի խորհուրդ, 2022, էջ 39:

շարք հիմնարար դրույթների հետ, մասնավորապես՝ անմեղության կանխավարկածի սկզբունքի, մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքի, *res judicata* (իրավական որոշակիության) և *non bis in idem* (կրկին դատվելու անթույլատրելիության) սկզբունքների, մեղադրանքի կառուցվածքին և մեղադրական եզրակացությանը ներկայացվող պահանջների, դատական քննության առարկայի ու սահմանների և դրանով պայմանավորված՝ դատավճիռ կայացնելիս լուծման ենթակա հարցերի հետ, ուստի յուրաքանչյուր դեպքում մեկ կամ մի քանի հանցագործությունների կատարմանը մասնակից անձանց նկատմամբ քրեական գործից մաս անջատելու մասին որոշում կայացնելիս պետք է հաշվի առնել նաև այդ դրույթների պահանջները, որպեսզի դրանք չխախտվեն, ու դրանով չվտանգվի դատավարության արդարությունը:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 276-րդ հոդվածն իմպերատիվ կերպով սահմանում է. «Առաջին ատյանի դատարանում վարույթն իրականացվում է միայն մեղադրյալի նկատմամբ և միայն նրան ներկայացված մեղադրանքով»: Այն որոշվում է նախաքննության մարմնի կողմից 202-րդ հոդվածին համապատասխան կազմած և դատախազի կողմից հաստատված մեղադրական եզրակացությամբ, իսկ նույն օրենսգրքի 347-րդ և 348-րդ հոդվածներից բխում է, որ դատավճիռը կայացվում է կոնկրետ մեղադրյալի նկատմամբ և հենց նրան առաջադրված մեղադրանքի կապակցությամբ:

Այս կանոններից շեղումները և մասնավորապես անջատված գործով կամ մայր վարույթով դատի չտրված անձանց անհատականացնող տվյալները և նրանց վերագրվող արարքները դատի տրված ամբաստանյալին առաջադրված մեղադրանքում նկարագրելու, դրանք դատական քննության առարկա դարձնելու և դատական ակտում դրանք հաստատելու դեպքում կխախտվեն այդ անձանց անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը, պաշտպանության իրավունքը և այլն, չհաշված, որ դատարանը փաստացի դուրս կգա դատական քննության սահմաններից:

Ասվածը հիմնված է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի և ՀՀ սահմանադրական դատարանի ձևավորած իրավական դիրքորոշումների վրա և բխում է դրանցից: Անդրադառնալով դատական քննության սահմանների կարևորության և այն որոշող դատավարական փաստաթղթերի հարցին՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը *Ս. Նալբանդյանի* գործով որոշման մեջ իրավական դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «(...) մեղադրական եզրակացությունը հանդիսանում է այն դատավարական փաստաթուղթը, որով ամփոփվում են նախնական քննության արդյունքները, ինչպես նաև հիմնավորվում են քննիչի ենթադրությունները՝ մեղադրյալի մեղավորության և նրա գործողությունների իրավաբանական որակման մասին: Մեղադրական եզրակացության կարևորության մասին է վկայում այն հանգամանքը, որ դրանով ընդգծվում են քրեական գործի դատական քննության սահմանները: Մեղադրական եզրակացության նշանակույթ-

յունն արտահայտվում է նաև նրանում, որ այն մեղադրյալին հնարավորություն է տալիս կազմակերպել և իրականացնել իր պաշտպանության իրավունքը՝ առաջադրված մեղադրանքի և այն հաստատող ապացույցների շրջանակներում»⁵:

Մեկ այլ՝ *Ս. Պապյանի* գործով կայացված որոշման մեջ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «(...) մեղադրական եզրակացության մեջ շարադրվող առանձին հարցեր (արարքի փաստական նկարագրության հիմքում դրված ապացույցների շրջանակը, դրանց տրված գնահատականը, դատակոչի ենթակա անձանց շրջանակը և այլն) էական նշանակություն ունեն անձի պաշտպանության իրավունքի պատշաճ իրականացման համար»⁶:

Մեկ ուրիշ՝ *Գ. Ճաղարյանի* և այլոց վերաբերյալ 2012 թվականի օգոստոսի 24-ի ԵՇԴ/0002/01/11 որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է. «Պաշտպանության իրավունքը՝ որպես մեղադրյալին վերապահված դատավարական իրավունքների ամբողջություն, հնարավորություն է տալիս վերջինիս հանդես գալու դատավարության ինքնուրույն սուբյեկտի կարգավիճակով, լրիվ կամ մասնակիորեն հերքել իրեն մեղսագրվող հանցանքը կատարած լինելու պնդումը, ինչպես նաև պաշտպանել իր իրավունքներն ու օրինական շահերը: Ընդ որում՝ պաշտպանության իրավունքի իրականացման փաստացի հնարավորության ապահովման պարտականությունը կրում է վարույթն իրականացնող մարմինը: Մրցակցության սկզբունքը և պաշտպանության իրավունքը կոչված են դատավարությունը համապատասխանեցնելու արդարության չափորոշիչներին և ապահովելու իրավունքների արդյունավետ վերականգնում, իսկ քրեական արդարադատության շրջանակներում վերագրյալն առնվազն ենթադրում է տեղի ունեցած հանցագործության մանրամասների հաստատումը, դրանց ճշգրիտ իրավաբանական գնահատական տալը, հասարակությանը և առանձին անհատներին հասցված վնասի, ինչպես նաև հանցանքի կատարման մեջ մեղադրվող անձի իրական մեղքի ամբողջական բացահայտումը: (...) Մրցակցային դատավարության ընթացքում պաշտպանությունը հանդես է գալիս որպես մեղադրանքի հակադրում՝ նպատակ ունենալով հերքել այն և պաշտպանել քրեական օրենսգրքով չթույլատրված արարքի կատարման մեջ մեղադրվող անձանց իրավունքներն ու շահերը: Այս կարևորագույն գործառնություն արդյունավետ իրականացման համար պաշտպանության կողմն առնվազն պետք է հնարավորություն ունենա ծանոթանալու առաջադրված մեղադրանքի իրավական և փաստական հիմքերին, դրանց վերաբերյալ ներկայացնելու սեփական դիրքորոշումը և մասնակցելու ապացուցման գործընթացին»:

⁵ Սուրեն Կարոյի Նալբանդյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ՀՅԲԴՂ2/0144/01/09 որոշման 24-րդ կետ:

⁶ Արկադի Պատվակյանի Պապյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԴ/0115/01/09 որոշման 19-րդ կետ:

Ա. Աբրահամյանի գործով դատարանը նշել է. «(...) [Դ]ատական քննությունը, լինելով քրեական դատավարության փուլային համակարգի վճռորոշ փուլ, միտված է մեղադրանքի հիմքում դրված ապացույցների հետազոտման արդյունքում պատասխան տալ ամբաստանյալի մեղավորության կամ անմեղության հարցին: Այլ խոսքով՝ դատական քննության առարկան իրավական վեճն է պետության (տուժողի) և ամբաստանյալի միջև, որը պետք է լուծվի քրեական դատավարության մի շարք սկզբունքների, այդ թվում՝ մրցակցության սկզբունքի պահպանմամբ: Մրցակցային դատավարությունը նախնառաջ ենթադրում է, որ մեղադրանքի և պաշտպանության գործառույթները տարանջատված և սահմանազատված են գործի լուծման գործառույթից: Քրեական գործը պետք է լուծվի անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից, որը չի կարող հանդես գալ մեղադրանքի կամ պաշտպանության կողմում և պետք է արտահայտի միայն իրավունքի շահերը: (...) Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ քրեական գործ քննող դատարանի խնդիրն անձին (անձանց) ներկայացված մեղադրանքի օրինականության և հիմնավորվածության ստուգումն է: Գործի քննությունը դատարանում իրականացվում է մեղադրանքի հիման վրա և դրա հիմքում դրված ապացույցների շուրջ (...)»⁷:

2011 թ. փետրվարի 4-ի ՄԴՈ-934 որոշման մեջ ՀՀ սահմանադրական դատարանը դիրքորոշում է ձևավորել այն մասին, որ «[Ս]ահմանադրական դատարանը կարևոր է համարում նաև արձանագրել, որ թեև մինչդատական վարույթի ընթացքում ձեռք բերված ապացույցները և կայացված որոշումները դատարանի համար ունեն նախնական և օժանդակ նշանակություն, այդուհանդերձ մինչդատական վարույթի արդյունքները կանխորոշում են դատական քննության սահմանները, այսինքն՝ գործի քննությունը դատարանում կատարվում է միայն ամբաստանյալի նկատմամբ և միայն այն մեղադրանքի սահմաններում, որը նրան առաջադրվել է մինչդատական վարույթում (...)»:

Այսպիսով, վերոգրյալ իրավական վերլուծությունից հստակ երևում է, որ գործի քննությունը դատարանում իրականացվում է բացառապես այն անձի (in personam) նկատմամբ, ում վերաբերյալ դատարանը որոշում է կայացրել դատական քննություն նշանակելու մասին, այսինքն՝ ամբաստանյալի նկատմամբ և մեղադրական եզրակացության մեջ նրան վերագրվող մեղադրանքի սահմաններում, կոնկրետ նրան վերագրվող փաստերով (in rem) և դրան տրված քրեաիրավական որակման շրջանակներում, ինչպես նաև մեղադրանքի հիմքում դրված ապացույցների շուրջ:

Այլ կերպ՝ ամբաստանյալին առաջադրված մեղադրանքը կոնկրետ գործով դատական քննության առարկան է և դատի տրված ամբաստանյալի հետ ընդգծում է կոնկրետ քրեական գործով դատական քննության սահմանները և դրանով պայմանավորված՝ դատարանի իրավասության շրջանակները, ինչը

⁷ Արմեն Մարտիրոսի Աբրահամյանի գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի թիվ ԼԴ/0178/01/12 որոշման 19-20-րդ կետեր):

նշանակում է, որ յուրաքանչյուր գործով դատարանի գործողություններն ու որոշումները պետք է համաչափ լինեն դատական քննության սահմաններին, որպիսի պայմաններում դատարանը պարտավոր է դատական քննության ընթացքում հեռացնել կամ արգելել (չթույլատրել) այն ամենը, ինչը վերաբերելի չէ դատական քննության առարկային և դուրս է դատական քննության սահմաններից: Հետևաբար՝ դատարանում չեն կարող հետազոտվել այնպիսի ապացույցներ, որոնք վերաբերում են դատի չտրված այլ անձանց և նրանց վերագրվող մեղադրանքներին, քանի որ դատավճիռը ևս կայացվում է բացառապես դատի տրված ամբաստանյալի վերաբերյալ. դատարանը չի կարող դատավճռում անդրադառնալ և գնահատել այն անձանց արարքները, ովքեր դատի չեն տրվել, որպեսզի չխախտի նաև այդ անձանց իրավունքները, որոնց դատարանը դեռ պետք է անդրադառնա:

Ճիշտ է, թեև կան մի քանի անձանց մասնակցությամբ կատարված հանցագործությունների վերաբերյալ վարույթներով իրավիճակներ, երբ կարող է անհրաժեշտություն առաջանալ նրանցից որևէ մեկի կամ մի քանիսի վերաբերյալ քրեական վարույթից մաս անջատել և առանձին քննել կամ դատարան ուղարկել (օրինակ, երբ խմբի անդամը գտնվում է հետախուզման մեջ կամ հայտնի չէ կամ այնպիսի ծանր հիվանդությամբ է տառապում, որ երկար ժամանակ է պահանջվելու նրա ապաքինվելու համար և այլն, որպիսի պայմաններում մյուս մեղադրյալի (մեղադրյալների) իրավունքները կխախտվեն, եթե գործը վերջնական լուծում չստանա, հատկապես, եթե նա գտնվում է կալանքի տակ), որի համար էլ հենց նախատեսված է քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի կանոնը: Սակայն, միանշանակ է, և դա բխում է նաև նույն 10-րդ հոդվածից, որ այդ դեպքերը պետք է լինեն բացառություն, այլ ոչ թե կանոն, ընդ որում՝ յուրաքանչյուր նման որոշում պետք է լինի հստակ հիմնավորված և պատճառաբանված, այսինքն, բացի գործի քննության լրիվության և օբյեկտիվության պահանջից, գործից մաս անջատելու դեպքում պետք է հաշվի առնվեն բոլոր մրցակցող շահերը:

Այլ կերպ ասած՝ քրեական վարույթից մաս անջատելու և դատարան ուղարկելու դեպքում պետք է պահպանվեն որոշ սկզբունքային կանոններ, մասնավորապես, նախաքննության մարմինը պետք է ձեռնպահ մնա տվյալ վարույթով դատի չտրված անձանց անհատականացնող տվյալները և նրանց արարքները նկարագրել դատարան ուղարկվող վարույթով մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքում, իսկ եթե դա անհնար է, քանի որ արարքի քրեաիրավական որակումը կամ այլ հանգամանք է դա պահանջում, ապա պետք է այնպես շարադրի այլ անձանց անհատականացնող տվյալները և նրանց գործողությունները, որպեսզի՝

նախ՝ դատարանը հնարավորություն ունենա իրականացնելու գործի հանգամանքների օբյեկտիվ, լրիվ և բազմակողմանի քննություն՝ առանց դուրս գալու դատական քննության սահմաններից և դրանով պայմանավորված ապացուցման սահմաններից,

երկրորդ՝ դատարանի կողմից կայացվող դատավճռով չկանխորոշվի առանձին քննվող վարույթի ելքը, չկանխորոշվեն դատի չտրված անձանց մեղավորությունը և այլ հանգամանքներ (փաստացի նախադատելիության ուժով), դատական քննության փուլում չխախտվեն նրանց պաշտպանության իրավունքը, անմեղության կանխավարկածը և այլն:

Հետևաբար, անընդունելի է հատկապես այն իրավիճակը, երբ մի քանի անձանց (այդ թվում նաև խմբի) կողմից կատարված ենթադրյալ հանցագործությունների վերաբերյալ վարույթներով, երբ դրա հիմքում փաստացի ընկած է նույն ապացուցողական զանգվածը, վարույթից մաս է անջատվում և ուղարկվում դատարան, իսկ մյուս մասով նախաքննությունը շարունակվում է, հատկապես, երբ ոչ միայն հայտնի են ենթադրյալ հանցանք կատարած անձինք, և չկա որևէ իրավական կամ տեխնիկական խոչընդոտ վարույթը դատարան ուղարկելու և համատեղ քննելու համար:

Նման իրավիճակներում դատի տրված ամբաստանյալի մեղադրանքը դատարանի կողմից հաստատելու կամ ապացուցված համարելու դեպքում խախտվում են անջատված մասով մեղադրյալների իրավունքները և, մասնավորապես, անմեղության կանխավարկածը, պաշտպանության իրավունքը և այլն, ինչպես նաև կանխորոշվում է անջատված մասով վարույթի ելքը՝ դատավճռի փաստացի նախադատելիության ուժով, ինչը վտանգում է նաև անջատված մասով հետազայում (կամ այդ պահին) գործը քննող դատարանի անկախությունն ու անկողմնակալությունը:

Նման հետևություններն ուղղակիորեն բխում են ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքից. օրինակ, Նավալնին և Օֆիցերովն ընդդեմ Ռուսաստանի գործով 2016 թվականի փետրվարի 23-ի վճռում (զանգաստներ 46632/13 28671/14) Եվրոպական դատարանը ՄԻԵԿ 6-րդ հոդվածի խախտում է արձանագրել իրավունքի տեսանկյունից նույնական փաստական հանգամանքներով գործով՝ նշելով հետևյալը. «(...) Դատարանը հնարավոր է համարում իրավիճակ, երբ խմբի մասնակցությամբ հանցագործությունների դեպքում, որոնց [խմբի անդամներին] հնարավոր չէ միաժամանակ դատի տալ նույն վարույթի շրջանակներում, ամբաստանյալի մեղավորության հարցը որոշելու համար անհրաժեշտություն առաջանա հանցագործության կատարման առնչություն ունենալու հիմքով հիշատակելու նաև երրորդ անձանց, որոնց պետք է հետազայում դատի տալ առանձին: Քրեական գործեր քննող դատարանները պարտավոր են մեղադրյալի իրավական պատասխանատվության հարցը որոշելու համար անհրաժեշտ գործի հանգամանքները հաստատել առավել լրիվ և ճշգրիտ և իրավունք չունեն իրենց կողմից հաստատված հանգամանքների մասին խոսել,

որպես պարզ ենթադրությունների կամ կասկածների: Դա վերաբերում է նաև այն հանգամանքներին, որոնք կապված են երրորդ անձանց հետ հանցակցությանը, սակայն այն դեպքերում, երբ անհրաժեշտ է հիշատակել այդպիսի հանգամանքներ, ապա դատարանը պետք է ձեռնպահ մնա այնպիսի տեղեկություններ ներկայացնելուց, որոնք անհրաժեշտ չեն ամբաստանյալի մեղավորությունը որոշելու համար: Նույնիսկ, եթե օրենսդրությունը հստակ նշում է, որ անթույլատրելի է քրեական դատավարության արդյունքներում, որում անձը չի մասնակցել, նրա մեղավորության մասին հետևություններ անելը, միննույն է, դատական որոշումների տեքստերը ձևակերպելիս պետք է խուսափել երրորդ անձանց մեղավորության մասին հետևություններ անելուց, որպեսզի կասկածի տակ չդրվի այլ գործով դատավարության արդարությունը⁸:

(...)

Սույն գործով քրեական մեղադրանքը, որը ներկայացված է եղել դիմողներին, հիմնված է եղել այն նույն հանգամանքների վրա, ինչ X-ի վերաբերյալ մեղադրանքը, և երեքը մեղադրվել են հանցակցությամբ նույն գույքը հափշտակելու մեջ: Հետևաբար, կասկած չի հարուցում այն, որ X-ի վերաբերյալ գործով դատաքննության ընթացքում դատարանի կողմից հաստատված յուրաքանչյուր հանգամանք, ինչպես նաև իրավունքի վերաբերյալ դատարանի կողմից արված յուրաքանչյուր հետևություն, ուղղակիորեն կապված են դիմողների գործին: Տվյալ իրավիճակում անհրաժեշտ էր տրամադրել այնպիսի երաշխիքներ, որոնք կապահովեին, որ X-ի գործով վարույթի ընթացքում դատարանի կողմից ընդունված որոշումները և կիրառված միջոցներն անարդարացի չէին դարձնի հետագայում դիմողների գործի քննությունը: Դա հատկապես արդիական էր այն պատճառով, որ դիմողները դատավարական հնարավորություն չեն ունեցել որևէ կերպ մասնակցելու անջատված գործով վարույթին, քանի որ նրանց որևէ դատավարական կարգավիճակ չի տրվել անջատված գործով դատարանի կողմից կայացված որոշումները և արված հետևությունները վիճարկելու համար:

(...) Դատարանն իր պրակտիկայում արդեն իսկ ընդգծել է անձին տրվող դատավարական երաշխիքների առավել ակնհայտ և առաջնային կարևորությունն այն դեպքերում, երբ նույն գործով մեղադրյալները կանգնում են դատարանի առաջ տարբեր վարույթներով, մասնավորապես՝ դատարանների կողմից ձեռնպահ մնալ յուրաքանչյուր այնպիսի դատողությունից, որը կունենա նախադատելիություն հետագա վարույթի համար, եթե անգամ դրանք չունեն պարտադիր ուժ այլ դատարանների համար (Karaman, 42-43 և 64-56): Եթե առաջադրվող մեղադրանքի բնույթը չի թույլատրում դատարանին, որ անջատված գործի շրջանակներում կարողանա հետևություններ անել առանց երրորդ անձանց մասնակցության, և այդ հետևությունները կարող են ազդել երրորդ

⁸ Տե՛ս Կարաման (Karaman) ընդդեմ Գերմանիայի գործով վճիռը, կետեր 64, 65:

անձանց իրավական պատասխանատվության հարցի որոշման վրա, որոնք առանձին են կանգնելու դատարանի առաջ, ապա այդ իրավիճակը պետք է դիտարկել որպես լուրջ խոչընդոտ գործից մասն առնալու համար: Ընդհանուր հանգամանքների տեսանկյունից սերտորեն փոխկապված գործերն առանձին վարույթներով քննելու վերաբերյալ յուրաքանչյուր որոշում պետք է հիմնվի մրցակցող բոլոր շահերի մանրամասն վերլուծության վրա, և մյուս մեղադրյալներին պետք է հնարավորություն տրվի առարկելու գործն առանձին վարույթ առանձնացնելու հարցի վերաբերյալ (...):»:

Նույն վճռի 106-րդ կետում, անդրադառնալով ՌԴ ներպետական դատարանի կողմից դատական ակտում տրված ձևակերպումներին, ՄԻԵԴ-ն արձանագրել է հետևյալը. «Թեև դատարանը անջատված գործով չի կարող մեղավոր ճանաչել դատի չտրված անձանց, սակայն եթե գործի հանգամանքների մասին անի այնպիսի հետևություններ, որոնք կվերաբերեն հանցագործությանն այլ անձանց մասնակցությանը, ապա դրանով նախադատելիություն կստեղծի անջատված գործի համար, ինչը իրավունքի խախտում է»:

Ուշագրավ են հատկապես նույն վճռի 108-րդ կետում Դատարանի հետևությունները: Մասնավորապես, Դատարանը, համաձայն չլինելով Կառավարության այն առարկություններին, որ դիմողների գործով դատարանը պարտավոր էր հետազոտել բոլոր ապացույցները և հարցաքննել վկաներին և այդ գործով դատական ակտ կայացնելիս հիմք ընդունել բացառապես դատական քննության ընթացքում հետազոտված ապացույցները, նշում է հետևյալը. «...այդուհանդերձ, Դատարանը գտնում է, որ իրար հետ փոխկապված գործերն առանձին վարույթով քննող դատարանները ակնհայտաբար հակված են եղել այն բանին, որ գործեն համաձայնեցված, քանի որ յուրաքանչյուր իրար հետ չհամաձայնեցված հետևություն նման գործերով կարող է կասկածի տակ դնել դատարանի կայացրած երկու դատավճիռների իրավաբանական ուժը: Դատարանը գտնում է, որ նման դեպքերում իրար հակասող դատավճիռներ կայացնելու ռիսկը նվազեցնում է դատավորների շահագրգռվածությունը բացահայտելու գործով ճշմարտությունը և դրանով իսկ սահմանափակում է նրանց կարողությունը իրականացնելու արդարադատություն, ինչը անլրացնելի վնաս է պատճառում դատարանի անկախությանն ու անկողմնակալությանը, ինչպես նաև, առավել լայն իմաստով նրա կարողությանը ապահովելու դատական քննության արդարությունը»:

Ինչպես երևում է վերոգրյալից, ՄԻԵԴ չափանիշները վերաբերում են ներպետական դատարանների կողմից համապատասխան պահանջները պահպանելուն, որպեսզի դատարանները դատական ակտ կայացնելիս այնպիսի ձևակերպումներ չտան, որոնք կունենան նախադատելիություն անջատված վարույթով, կասկածի տակ կդնեն անջատված գործով մեղադրվող անձանց անմեղության կանխավարկածը: Նախաքննության մարմինը վարույթից մասն առնալու, այնուհետև մեղադրական եզրակացություն կազմելիս, իսկ

հսկողություն իրականացնող դատախազը՝ մաս անջատելու որոշման օրինականությունը ստուգելիս, այնուհետև՝ մեղադրական եզրակացությունը հաստատելիս պետք է ուշադրություն դարձնեն այն հանգամանքին, թե արդյոք դատարանը հնարավորություն կունենա իրականացնելու օբյեկտիվ, լրիվ և բազմակողմանի քննություն՝ առանց դուրս գալու դատական քննության սահմաններից և ամբաստանյալին առաջադրված մեղադրանքի կապակցությամբ կայացնելու օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված դատավճիռ, ինչպես նաև այն, թե արդյոք դատարանի գործունեության արդյունքում չեն վտանգվի առանձին քննվող վարույթով դատարանի անկախությունն ու անկողմնակալությունը արդեն իսկ կայացված դատավճռի նախադատելիության (փաստացի) պատճառով, չեն խախտվի դատի չտրված այլ մեղադրյալների անմեղության կանխավարկածը, պաշտպանության իրավունքը և այլն:

Նախաքննության մարմինը և դատախազը միևնույն փաստերը երկու ինքնուրույն վարույթների քննության առարկա դարձնելիս պետք է առաջնորդվեն նաև այն սկզբունքով, որ նույն անձանց վերագրվող նույն արարքները («նույն վարքագիծը», անկախ այն բանից, թե այդ վարքագիծն ինչպես է որակվում օրենքով (*idem factum*)) միաժամանակ երկու տարբեր վարույթների քննության առարկա չեն կարող լինել, քանի որ վարույթներից մեկը բացառում է մյուսին *res judicata* (իրավական որոշակիության) և *non bis in idem* (կրկին դատվելու անթույլատրելիության) սկզբունքների ուժով:

Այնուամենայնիվ, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրա կիրառման հիմքում դրվել է այլ՝ քրեական վարույթների անջատման ինստիտուտի էությունից չբխող նպատակ: Քրեական վարույթից մաս անջատելու իրավակիրառական սխալ պրակտիկան պայմանավորված է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում քրեական հետապնդման ժամկետների նախատեսմամբ: Քրեական վարույթում մի քանի մեղադրյալների առկայության դեպքում, երբ նրանց վերագրվում է տարբեր ծանրության հանցանքների կատարում, վարույթն իրականացնող մարմինը դատավարական ժամկետները չխախտելու և շատ դեպքերում վարույթի ընթացքում իր դանդաղկոտությունը «քողարկելու» նպատակով գտել է պարզ, սակայն օրենքից չբխող լուծում, այն է՝ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ մասի անտեսմամբ՝ մաս անջատել և ուղարկել դատարան: Նման պրակտիկան ստեղծում է մի վիճակ, երբ այն բոլոր վարույթներով, որոնցով ծանրության տարբեր աստիճանի հանցանքների կատարման համար քրեական հետապնդում է հարուցված մի քանի մեղադրյալի նկատմամբ, հիմնական վարույթից կանջատվեն մասեր՝ խախտելով մեղադրյալների վերը հիշատակված սահմանադրական իրավունքները և իմաստագրկելով դատաքննությունն ընդհանրապես: Նման պրակտիկան վտանգավոր է իրավական անվտանգության տեսանկյունից, քանի որ արդ-

յունքում վտանգվում են ինչպես անջատված մասով մեղադրյալների անմեղության կանխավարկածը, *res judicata* (իրավական որոշակիության) և *non bis in idem* (կրկին դատվելու անթույլատրելիության) սկզբունքները, այնպես էլ դատարանի կողմից արդար դատաքննության իրացման հնարավորությունը:

Նման իրավիճակներում մի դատարանի կողմից կայացված դատական ակտը կանխորոշում է անջատված մասով վարույթի ելքը՝ վտանգելով դատարանի անկախությունն ու անկողմնակալությունը: Այսպիսի դեպքերում դատարանները կաշկանդված կլինեն միմյանց որոշումներով:

Եզրակացություն

Վերոգրյալի հիման վրա արձանագրում ենք, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 10-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկան չի համապատասխանում վարույթների անջատման ինստիտուտի էությանն ու նպատակին, վարույթից մաս անջատելը չի կարող վերածվել բացառապես տեխնիկական գործընթացի՝ պայմանավորված միմիայն քրեական հետապնդման ժամկետներով: Ընդհակառակը, վարույթից մաս անջատելու մասին որոշումը պետք է պայմանավորվի բացառապես արդարադատության շահի պաշտպանության անհրաժեշտությամբ և չի կարող բացասաբար անդրադառնալ վարույթի արդարացիության վրա:

САМВЕЛ ДИЛБАНДЯН, ДАВИД МЕЛКОНЯН – *Практические вопросы выделения уголовных производств в уголовном судопроизводстве РА.* – Статья посвящена обсуждению практических вопросов выделения уголовного производства, предусмотренных новым УПК РА. В статье автор, опираясь на мнения выраженные в юридической литературе, решения Кассационного суда и Европейского суда, отмечает, что институт соединения и выделения уголовных производств нельзя рассматривать как одно из технических средств, с помощью которых правоприменительный орган в состоянии изменить, то есть уменьшить или увеличить предмет исследования по находящемуся в его производстве делу. Напротив, указанный институт требует при своем применении глубокого и вдумчивого подхода, так как комплекс регулируемых им правоотношений находится в непосредственной связи с основными, принципиальными положениями всего уголовного процесса и стоящими перед ним задачами.

Изучение практики применения статьи 10 УПК РА показывает, что ее применение преследует иную цель, не вытекающую из сущности института выделения уголовных производств. Существующая правовая практика выделения уголовного производства обусловлена закреплением в новом УПК сроков уголовного преследования. При наличии в уголовном процессе нескольких подсудимых, когда они обвиняются в совершении преступлений различной тяжести, орган, ведущий процесс, чтобы не нарушать сроки судебного разбирательства, нарушая статью 10 УПК выделяет отдельное производство и передает в суд. Такая практика противоречит смыслу института выделения производства и нарушает конституционные права обвиняемых.

Ключевые слова: *выделение производства, сроки уголовного преследования, презумпция невиновности, беспристрастный суд, обвинение, тяжесть преступления, отдельное производство, практика ЕСПЧ, практика Кассационного суда РА, правоприменительная практика*

SAMVEL DILBANDYAN, DAVID MELKONYAN – *Practical Issues of Detaching a New Criminal Case in the Criminal Proceedings of RA.*

– The article is devoted to a discussion of practical issues of detaching a new criminal case provided for by the new Code of Criminal Procedure of the Republic of Armenia. In the article, the author, relying on the opinions expressed in the legal literature, decisions of the Court of Cassation and the European Court, notes that the institution of combining and detaching criminal proceedings cannot be considered as one of the technical means by which the law enforcement agency is able to change, that is, reduce or increase the subject of research on the case in progress. On the contrary, this institution requires a deep and thoughtful approach in its application, since the complex of legal relations regulated by it is in direct connection with the basic, fundamental provisions of the entire criminal process and the tasks facing it.

A study of the practice of applying Article 10 of the RA Code of Criminal Procedure shows that its application pursues a different goal that does not follow from the essence of the institution of detaching criminal proceedings. The existing legal practice of detaching criminal proceedings is due to the stipulation in the new Code of Criminal Procedure of the terms of criminal prosecution. If there are several defendants, when they are accused of committing crimes of varying gravity, the body conducting the process, in order not to violate the deadlines for the prosecution, in violation of Article 10 of the Code of Criminal Procedure, separates a proceeding and transfers it to the court. This practice contradicts the meaning of the institution of separation of proceedings and violates the constitutional rights of the accused.

Key words: *separation of proceedings, terms of criminal prosecution, presumption of innocence, impartial court, criminal charge, gravity of the crime, separate proceedings, case law of the ECHR, case law of the Court of Cassation RA, law enforcement practice*

Գրականության և իրավական ակտերի ցանկ

Արկադի Պատվականի Պապյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2010 թվականի նոյեմբերի 5-ի թիվ ՏԴ/0115/01/09 որոշման 19-րդ կետ (Arkadi Patvakhani Papyani gortsov Vchrabek datarani 2010 tv. noyemberi 5-i tiv TD/0115/01/09 voroshman 19-rd ket).

Արմեն Մարտիրոսի Աբրահամյանի գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2014 թվականի հոկտեմբերի 31-ի թիվ ԼԴ/0178/01/12 որոշման 19-20-րդ կետեր (Armen Martirosi Abrahamyan-i gortsov HH Vchrabek datarani 2014 tv. hoktemberi 31-i tiv LD/0178/01/12 voroshman 19-20-rd keter):

Կարամանն (Karaman) ընդդեմ Գերմանիայի գործով վճիռ (Case of Karaman v. Germany).

Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի համակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց, Եվրոպայի խորհուրդ, 2022 (Hayastani Hanrapetutyan kreakan datavarutyan nor orengsrki hamakargayin lutsumneri, norararakan motetsumneri ev himnakan institutneri meknabman gortsakan ugetsuys, Yevropayi khoruhr, 2022).

ՌԴ քրեական դատավարության օրենսգիրք (RD kreakan datavarutyan orengsgrk).

Սուրեն Կարոյի Նալբանդյանի գործով Վճռաբեկ դատարանի 2009 թվականի դեկտեմբերի 18-ի թիվ ՀՅԲԴ2/0144/01/09 որոշման 24-րդ կետը (Suren Karoyi Nalbandyan-i gortsov Vchrabek datarani 2009 tv. dektemberi 18-i tiv HYKRD2/0144/01/09 voroshman 24-rd ket).

Кадацкий, С.Н. Соединение и выделение уголовных дел в стадии предварительного расследования: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2009, էջ 148 (Kadatskii, S.N. Soedinenie i vydelenie ugovolnykh del v stadii predvaritelnogo rassledovaniya: Diss. ... kand. yurid. nauk. – Karaganda, 2009, ej. 148).

- Ретюнских, И. А. Современные проблемы соединения и выделения уголовных дел. Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. Материалы пятнадцатой международной научно-практической конференции, часть 1, Барнаул 2017, էջեր 146-147 (Retyunskikh, I.A. Sovremennye problemy soedineniya i vydeleniya ugovnykh del. Aktual'nye problemy bor'by s prestupleniyami i inymi pravonarusheniyami. Materialy pyatnadsatoi mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii, chast 1, Barnaul 2017, ej. 146-147).
- Рязанцев, В. А. Процессуальный порядок выделения уголовного дела и материалов в стадии предварительного расследования. //Научный портал МВД России, № 3, 2014, էջեր 24-28 (Ryazantsev, V.A. Protsessualnyi poryadok vydeleniya ugovnogo dela i materialov v stadii predvaritelnogo rassledovaniya. //Nauchnyi portal MVD Rossii, No. 3, 2014, ej. 24-28).
- Татьянина, Л.Г. Выделение и соединение уголовных дел на предварительном слушании. // Экономика и право, 2020, Т. 30, вып. 3, էջեր 445-449 (Tatyanina, L.G. Vydelenie i soedinenie ugovnykh del na predvaritelnom slushanii. //Ekonomika i pravo, 2020, T. 30, vyp. 3, ej. 445-449).

ՕՊԵՐԱՏԻՎ-ՀԵՏԱԽՈՒԶԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑԱՌՈՒՄ ԿԱՄ ԳԱՂՏՆԻ ՔՆՆՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆ ԻՐԱՎԱՆԱՑՆԵԼՈՒ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԻՐԱՎԱՍՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՈՐՈՇ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

ԿԱՐԵՆ ԱՄԻՐՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն կատարելու համար դատարան բերվող միջնորդությունների քննությանը ներկայացվող որոշ օրենսդրական պահանջներ: Օրենսդրական կարգավորումներն այնպիսին են, որ հաճախ ինչպես քննչական մարմինների ու դատախազության, այնպես էլ դատարանի կողմից տարբեր կերպ են մեկնաբանվում: Խոսքը վերաբերում է, մասնավորապես, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ժամկետի երկարաձգման միջնորդությունների ժամանակ այդ միջնորդություններին ներկայացվող պահանջներից մեկի՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ընթացքում ստացված արդյունքի մեկնաբանմանը: Բացի այդ, իրավակիրառ պրակտիկայում դեռևս չկա միասնական մոտեցում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու միջնորդությունը քննող դատարանի կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա օրենսդրական բացը բացահայտելու պարտականության մասով:

Հոդվածը նպատակ է հետապնդում քննել այնպիսի խնդիրներ, որոնք առաջացել են իրավակիրառ պրակտիկայում: Այս առումով հոդվածը նաև արդիական է, քանի որ շարադրվող մոտեցումները կարող են հետաքրքրություն ներկայացնել ինչպես ուսանողների, այնպես էլ փաստաբանների, իրավապահ մարմինների աշխատակիցների և դատավորների շրջանում:

*** Կարեն Ամիրյան** – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի դոցենտ, ՀՀ վերաքննիչ հակակոռուպցիոն դատարանի դատավոր

Карен Амირян – кандидат юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права ЕГУ, судья Апелляционного антикоррупционного суда РА

Karen Amiryan – Candidate of Legal Sciences, Associate professor at YSU Chair of Theory and History of State and Law, Judge of the Appellate Anti-Corruption Court of the RA

Էլ. փոստ՝ amiryankaren@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2929-7429>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 03.03.2025

Գրախոսվել է՝ 09.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Բանալի բառեր – օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում, գաղտնի քննչական գործողություն, իրավունքի սահմանափակում, դատական երաշխիք, օրենսդրական բաց

Ներածություն

Թեմայի արդիականությունը հիմնականում պայմանավորված է այն բանով, որ պրակտիկայում հաճախ առաջանում են խնդիրներ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ժամկետի երկարաձգման միջնորդությունների ժամանակ այդ միջնորդություններին ներկայացվող պահանջներից մեկի՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ընթացքում ստացված արդյունքի մեկնաբանման շուրջ:

Բացի այդ, հանդիպում են իրավիճակներ, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքում ստացվել են որոշակի փաստական տվյալներ, այնուհետև երկարաձգված գաղտնի քննչական գործողության ավարտին հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որևէ տվյալ, որպիսի պայմաններում նորից ներկայացվում է միջնորդություն օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու վերաբերյալ: Այդպիսի իրավիճակներում դատարանների կողմից գնահատման ենթակա հարցերի պարզաբանումը նույնպես ունի պրակտիկ նշանակություն:

Բացի այդ, իրավակիրառ պրակտիկայում խնդիրներ են առաջանում այն հարցի շուրջ, թե օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու միջնորդությունը քննող դատարանն արդյոք ք պարտավոր է բացահայտել ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա օրենսդրական բացը և դրա լույսի ներքո գնահատական տալ ներկայացված միջնորդությանը:

Մույն աշխատանքի նպատակն է պարզաբանել ներկայացված հարցերը և այդ ճանապարհով որոշակի լուծումներ առաջարկել՝ նպաստելու միասնական իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորմանը:

Հոդվածում քննարկվում են այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ժամկետի երկարաձգման միջնորդություններին ներկայացվող՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ընթացքում ստացված արդյունքին վերաբերող պահանջի բովանդակությունը, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքի՝ սկզբնական փուլում առկայության, հետո բացակայության պայմաններում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության քննության ժամանակ դատարաննե-

րի կողմից ուշադրության արժանի հարցերին, ինչպես նաև օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու միջնորդությունը քննող դատարանի կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա օրենսդրական բացը բացահայտելու պարտականությունը:

Նշյալ հարցերի շրջանակն էլ սույն աշխատանքի առարկան է, որի մեթոդաբանական հիմքը կազմում են վերլուծության, համադրման, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, ձևական-տրամաբանական մեթոդները:

Օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու թույլտվության միջնորդության շրջանակում դատարանի իրավասության վերաբերյալ որոշ իրավական խնդիրներ

1. Առաջին հարցը վերաբերում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ժամկետի երկարաձգման միջնորդությունների ժամանակ այդ միջնորդություններին ներկայացվող պահանջներից մեկի՝ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու ընթացքում ստացված արդյունքին:

Այսպես. 2021 թվականի հունիսի 30-ին ընդունված ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 292-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գաղտնի քննչական գործողության ժամկետը երկարաձգելու վարույթը հարուցվում է քննիչի միջնորդության հիման վրա: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ քննիչի միջնորդությունը պետք է պարունակի գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունքը¹:

Այսինքն՝ քննիչը պետք է իր միջնորդության մեջ հիմնավորի, թե մինչ այդ իրականացված գաղտնի քննչական գործողության կատարումն ինչ արդյունքների է հանգեցրել, առկա՞ են արդյոք որոշակի փաստական տվյալներ, թե՞ ոչ: Այլ կերպ ասած՝ քննիչը պետք է հիմնավորի՝ նախորդած գաղտնի քննչական գործողության իրականացման թույլտվության հիմքում դրված միջնորդությամբ ներկայացված նպատակն իրացվե՞լ է, թե՞ ոչ:

Այս առումով իրավակիրառ պրակտիկայում հաճախ հանդիպող խնդիրն այն է, որ որոշ դեպքերում դատարանները ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 292-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 8-րդ կետով նշված՝ «գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունք» ձևակերպումն այնպես են մեկնաբանում, որ այդ արդյունքը պետք է լինի կոնկրետ փաստական տվյալ: Նման մոտեցման կողմնակիցները նշում են, որ արդյունքը ենթադրում է գնահատման ենթակա որևէ բան, տվյալ դեպքում՝ բացահայտված ինչ-որ փաստական տվյալներ, որոնք թույլ կտան դատարանին գնահատել իրավասու մարմնի բարեխղճությունը և արդյունքում գնահատել նաև գաղտնի

¹ Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք՝ ընդունված 2021 թվականի հունիսի 30-ին:

քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու անհրաժեշտությունն ու իրավաչափությունը: Այս մոտեցումը չի ընդունում այն տեսակետը, որ արդյունքի բացակայությունը նույնպես արդյունք է: Մինչդեռ հակառակ մոտեցման կողմնակիցները պնդում են, որ արդյունք ասելով պետք է հասկանալ ոչ միայն որոշակի փաստական տվյալներ ձեռք բերած լինելը, այլև անգամ դրանց բացակայությունը: Այսինքն՝ անգամ այն դեպքում, երբ գաղտնի քննչական գործողություն է կատարվել, բայց հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որոշակի փաստական տվյալ, ապա դա ինքնին չի կարող մեկնաբանվել որպես արդյունքի բացակայություն և որպես հետևանք՝ հանգեցնել գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետի երկարաձգման վարույթի հարուցման մերժման:

Այս հարցի վերաբերյալ մեր մոտեցումն այն է, որ տվյալներ ստացած չլինելը նույնպես դիտվում է որպես գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունք, և դրա հետևանքը չպետք է լինի վարույթի հարուցումը մերժելը, իսկ արդյունքի բացակայության պայմաններում միջնորդության հիմնավորվածության (օրինականություն, անհրաժեշտություն, համաչափություն) և, ըստ այդմ, բավարարման կամ մերժման հարցը պետք է քննարկման ու գնահատման առարկա դառնա արդեն հարուցված վարույթի փուլում:

Հակառակ մոտեցման դեպքում, երբ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում վարույթի համար նշանակություն ունեցող որևէ տվյալ ձեռք բերված չլինելը մեկնաբանվի որպես վարույթի հարուցումը մերժելու անվերապահ հիմք, այն կլինի վարույթն իրականացնող մարմնի գործունեության ոչ իրավաչափ սահմանափակում, հանցավորության դեմ պայքարի հնարավորությունների անհամաչափ նվազեցում, ինչն էլ իր հերթին կհանգեցնի վարույթի հանրայնության սկզբունքի խախտման:

Այլ կլինե՞ր իրավիճակը, երբ միջնորդությունն իր մեջ չպարունակեր ո՛չ տվյալ, ո՛չ տվյալի բացակայության մասին նշում, քանի որ նման պարագայում կստացվեր, որ ձևի տեսանկյունից պահանջը պահպանված չէ, ինչն էլ բավարար հիմք կլինե՞ր գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունքի բացակայության հանգամանքը հավաստելու և վարույթի հարուցումը մերժելու համար:

Ընդհանրացնելով կարծում եմ, որ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունք ներկայացնելն ապահովում է միջնորդության բացառապես ձևի տեսանկյունից պահանջը, իսկ տվյալներ ձեռք չբերելը նույնպես արդյունք է, որի դեպքում, երբ ներկայացված միջնորդությունը պարունակում է տվյալ այն մասին, որ գաղտնի քննչական գործողության ընթացքում տվյալ ձեռք չի բերվել, այն չի կարող դիտվել որպես արդյունքի բացակայություն:

2. Երկրորդ հարցը վերաբերում է այն իրավիճակին, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքում ստացվել են որոշակի փաստական տվյալներ, այնուհետև երկարաձգված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության արդյունքում հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որևէ տվյալ, ապա այդ արդյունքի բացակայությունն արդյոք ինքնին կարող է հանգեցնել օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության մերժման:

Որոշ դեպքերում դատարանների կողմից ՀՀ քրեական դատավարության վերոնշյալ դրույթն այնպես է մեկնաբանվում, որ իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության ժամկետը երկրորդ անգամ երկարաձգելու վերաբերյալ միջնորդություն կարող է ներկայացվել միայն այն դեպքում, երբ դրան անմիջապես նախորդած ժամանակահատվածում ստացված լինեն որոշակի արդյունքներ՝ անկախ այն հանգամանքից, թե դրանից առաջ արդյունք առկա եղել է, թե ոչ, առավել ևս՝ անկախ այդ արդյունքի բնույթից ու վարույթի համար ունեցած նշանակության աստիճանից:

Պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության իրականացման սկզբնական ժամանակահատվածում առկա լինեն որոշակի փաստական տվյալներ, այսինքն՝ արձանագրվի արդյունք, հետո առաջին երկարաձգմամբ որևէ արդյունք չստացվի, այնուհետև արդեն երկրորդ երկարաձգման բավարարմամբ նորից արդյունքն առկա լինի:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ կարծում եմ, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 292-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 8-րդ կետում նշված «... գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունքը» ձևակերպումն իրավակիրառ պրակտիկայում չի կարող այնպես մեկնաբանվել, որ նախորդ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության ժամկետի երկարաձգման արդյունքում որևէ փաստական տվյալի (արդյունքի) բացակայությունն ինքնին ոչ հիմնավոր է դարձնում օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության ժամկետի երկարաձգման միջնորդությունը այն պայմաններում, երբ մինչ այդ կատարված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարմամբ բացահայտվել են որոշակի փաստական հանգամանքներ (առկա է եղել բովանդակային արդյունք):

Այսինքն՝ այն դեպքում, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքում ստացվել են որոշակի փաստական տվյալներ, այնուհետև երկարաձգված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության արդյուն-

քում հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որևէ տվյալ, ապա այդ արդյունքի բացակայությունն ինքնին չի կարող հանգեցնել այդ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության մերժման, այլ ցանկացած նման դեպքում դատարանները նախ պետք է ուշադրություն դարձնեն այն հանգամանքին, որ թեկուզ նախորդած, բայց օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքում որոշակի փաստական տվյալներ, այնուամենայնիվ, ձեռք են բերվել, երկրորդ՝ այդ ստացված արդյունքը բովանդակային առումով գնահատման առարկա դարձնեն: Հետևաբար, նման դեպքերում ներկայացված միջնորդությունները մերժելիս դատարանների որոշումները պետք է պատճառաբանվածության առավել բարձր մակարդակ ունենան:

3. Երրորդ հարցը վերաբերում է օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու միջնորդությունը քննող դատարանի կողմից ՀՀ քրեական օրենսգրքում առկա օրենսդրական բացը բացահայտելու պարտականությանը:

Պրակտիկայում հանդիպում են դեպքեր, երբ ներկայացվում է դատարանի որոշմամբ իրականացվող օպերատիվ-հետախուզական միջոցառում կամ գաղտնի քննչական գործողություն իրականացնելու միջնորդություն (մասնավորապես, «Ներքին դիտում», «Թվային, այդ թվում՝ հեռախոսային հաղորդակցության վերահսկում») այն հիմնավորմամբ, որ առկա են որոշակի տվյալներ առանձնապես խոշոր չափով կաշառք տալու վերաբերյալ, որը համարվում է ծանր հանցագործություն: Նման իրավիճակներում բարձրացվող հարցն այն է, թե արդյոք դատարանները կարող են կամ առավել ևս պարտավոր են ներկայացված միջնորդությունը մերժել այն հիմնավորմամբ, որ կաշառք տալու չափերի՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքում բացակայության պատճառով անձի արարքը պետք է որակվի ոչ թե ՀՀ քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով, այլ նույն հոդվածի 1-ին մասով, որն արդեն միջին ծանրության հանցանք է, որով էլ պայմանավորված՝ չի բավարարում օրենսդրությամբ նախատեսված՝ համանման միջնորդություններին ներկայացվող պահանջներից հանցանքի ծանրությանը ներկայացվող պահանջին:

Այս հարցի հետ կապված կիրառելի են հետևյալ իրավական նորմերը և Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 1-ին մասի և 3-րդ մասի համաձայն²,

«1. Կաշառք տալը՝ պաշտոնատար անձին կամ նրա մատնանշած անձին անձամբ կամ միջնորդի միջոցով գույք, ներառյալ դրամական միջոց, արժեթուղթ, վճարային այլ գործիք, գույքի նկատմամբ իրավունք, ծառայություն

² Տե՛ս ՀՀ քրեական օրենսգիրք՝ ընդունված 2021 թվականի մայիսի 5-ին:

կամ որևէ այլ առավելություն խոստանալը, առաջարկելը կամ տրամադրելը՝ պաշտոնատար անձի իշխանական կամ ծառայողական լիազորությունները կամ դրանցով պայմանավորված ազդեցությունն օգտագործելով կաշառք տվողի կամ նրա մատնանշած անձի օգտին գործողություն կատարելու կամ չկատարելու համար՝

պատժվում է կարճաժամկետ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երկու ամիս ժամկետով, կամ ազատազրկմամբ՝ առավելագույնը երեք տարի ժամկետով: (...)

3. Սույն հոդվածի 1-ին կամ 2-րդ մասով նախատեսված արարքը, որը կատարվել է՝

1) հանցավոր կազմակերպության կողմից կամ

2) առանձնապես խոշոր չափերով՝

պատժվում է ազատազրկմամբ՝ երեքից յոթ տարի ժամկետով»:

«Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 31-րդ հոդվածի 4-րդ մասի համաձայն³

«4. Սույն օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ, 11-րդ, 12-րդ և 15-րդ կետերով նախատեսված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները կարելի է անցկացնել միայն այն դեպքերում, երբ առերևույթ առկա են հիմքեր՝ կասկածելու, որ անձը, որի նկատմամբ պետք է դրանք անցկացվեն, կատարել է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն (...):»

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 17-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերի համաձայն՝

«3. Միջին ծանրության հանցանքներ են համարվում սույն օրենսգրքով նախատեսված այն արարքները, որոնց համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում 5 տարի ժամկետով ազատազրկումը:

4. Ծանր հանցանքներ են համարվում սույն օրենսգրքով նախատեսված այն արարքները, որոնց համար սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված առավելագույն պատիժը չի գերազանցում 10 տարի ժամկետով ազատազրկումը»:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 17-րդ կետի համաձայն՝ «Հափշտակության, պատճառած գույքային վնասի կամ հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված կամ ստացված գույքի կամ օգուտի չափերը՝ սույն օրենսգրքում հափշտակված գույքի, պատճառված գույքային վնասի, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված կամ ստացված գույքի կամ օգուտի մանր չափ է համարվում 500.000 Հայաստանի Հանրապետության դրամը չգերազանցող գումարը (արժեքը), խոշոր չափ է համարվում 5 միլիոն Հայաստանի Հանրապետության դրամը չգերազանցող գումարը (արժեքը), առանձնապես խոշոր

³ Տե՛ս «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը:

չափ է համարվում 5 միլիոն Հայաստանի Հանրապետության դրամը գերազանցող գումարը (արժեքը), բացառությամբ սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված դեպքերի»:

Քրեական օրենքի որոշակիության առնչությամբ Վճռաբեկ դատարանն իր նախադեպային իրավունքում փաստել է. «(...) [Բ]ացարձակ կանոնն այն մասին, որ միայն օրենքը կարող է սահմանել հանցանքը և նախատեսել պատիժը, ինչպես նաև այն, որ քրեական օրենքը չպետք է ի վնաս մեղադրյալի տարածական մեկնաբանության ենթարկվի: Արարքի հանցավորությունն ու պատժելիությունը պետք է նախատեսված լինեն իրավական որոշակիության չափանիշին բավարարող օրենքով: Այս առումով Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում ձևավորել է «օրենք» հասկացությանն առաջադրվող այնպիսի որակական չափանիշներ, ինչպիսիք են հասանելիությունը և կանխատեսելիությունը (ի թիվս այլ աղբյուրների, տե՛ս Կանտոնին ընդդեմ Ֆրանսիայի (CANTONI v. FRANCE) գործով Եվրոպական դատարանի 1996 թվականի նոյեմբերի 15-ի վճիռը, գանգատ թիվ 17862/91, կետ 29; Է.Կ.-ն ընդդեմ Թուրքիայի (E.K. v. TURKEY) գործով 2002 թվականի փետրվարի 7-ի վճիռը, գանգատ թիվ 28496/95, կետ 51): Որակական այս պահանջները պետք է ապահովվեն ինչպես հանցագործության, այնպես էլ դրա համար պատժի նշանակման ժամանակ (տե՛ս Աչորն ընդդեմ Ֆրանսիայի (ACHOUR v. FRANCE) Մեծ պալատի 2006 թվականի մարտի 29-ի որոշումը, գանգատ թիվ 67335/01, կետ 41): Անձը համապատասխան դրույթի տառացի ընկալումից և անհրաժեշտության դեպքում դրա կապակցությամբ դատարանների տված մեկնաբանությունից պետք է հասկանա, թե որ գործողությունների և անգործության համար է քրեական պատասխանատվություն նախատեսվում, և ինչ պատիժ կնշանակվի այդ գործողությունների կատարման և/կամ անգործության համար (ի թիվս այլ աղբյուրների, տե՛ս վերը վկայակոչված՝ Կանտոնիի գործով որոշման 29-րդ կետը): Միննույն ժամանակ Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածը չի կարող ընկալվել որպես դատական մեկնաբանման միջոցով քրեական պատասխանատվության կանոնների աստիճանական հստակեցման բացառում, պայմանով, եթե հետևող զարգացումը համապատասխանում է արարքի էությանը և կարող է ողջամտորեն կանխատեսելի լինել (տե՛ս, ի թիվս այլ աղբյուրների, Ստերլեցը, Կոսլերը և Կրենզն ընդդեմ Գերմանիայի (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany) գործով 2011 թվականի մարտի 22-ի վճիռը, գանգատ թիվ 34044/96 35532/97 44801/98, կետ 50): Մատչելի և ողջամտորեն կանխատեսելի դատական մեկնաբանության բացակայությունը նույնիսկ կարող է հանգեցնել ամբաստանյալի՝ Կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքի խախտում արձանագրելուն (տե՛ս Պեսսինոն ընդդեմ Ֆրանսիայի (PESSINO v. FRANCE) գործով 2006 թվականի հոկտեմբերի 10-ի վճիռը, գանգատ թիվ 40403/02, կետեր 35-36): (...) Վե-

րունշյալ դիրքորոշումներից հետևում է, որ օրենքի՝ իրավական որոշակիության չափանիշը բավարարելն առաջին հերթին օրենսդրական կարգավորման խնդիր է, իսկ դատական մեկնաբանումը լրացնող դեր ունի: Օրենսդրի խնդիրն է հնարավորինս հստակ և որոշակի սահմանել հանցավոր համարվող արարքը և դրա համար պատիժը, իսկ դատարանների խնդիրն է օրենսդրի կողմից սահմանված արարքի էությանը համապատասխան մեկնաբանել նորմերը՝ ապահովելով դրանց համապատասխանությունը զարգացող հասարակական հարաբերություններին»⁴:

Հարկ է փաստել, որ վերը նշված նույն որոշման շրջանակներում (կետեր 17.2.-18) Վճռաբեկ դատարանը նաև արձանագրել է. «(...) ՀՀ քրեական օրենսգրքի որևէ նորմում առկա օրենսդրական բացը չի կարող վերացվել, հաղթահարվել կամ լրացվել դատական մեկնաբանման միջոցով, քանի որ օրինականության սկզբունքի անքակտելի տարրն է քրեական օրենքը տարածական մեկնաբանելու և անալոգիայով կիրառելու արգելքը: Հետևաբար նման իրավիճակն օրենսդրական կարգավորման խնդիր է: (...) [Դ]ատական մեկնաբանման շրջանակները սահմանափակված են օրինականության սկզբունքով: Այդպիսի մեկնաբանումը հնարավոր է այն դեպքում, երբ իրականացվում է օրենսդրի կողմից սահմանված իրավակարգավորման շրջանակներում, բխում է դրա էությունից և բացառում քրեական օրենքի տարածական մեկնաբանումը կամ անալոգիայով կիրառումը: Վերոգրյալից հետևում է, որ այն դեպքում, երբ հանցակազմի պարտադիր հատկանիշը սահմանող հասկացության բովանդակության բացահայտումը կախված չէ գործի կոնկրետ հանգամանքներից, կարող է սահմանվել դրանցից վերացարկված, սակայն սահմանված չէ օրենքով, դատարանը, չունենալով գնահատման օբյեկտիվ չափանիշներ, զրկված է դրանք մեկնաբանելու հնարավորությունից: Նման դեպքերում օրենքը չի համապատասխանի իրավական որոշակիության սկզբունքին, հետևաբար դրա հիման վրա անձին դատապարտելը կհանգեցնի «չկա հանցագործություն և պատիժ, եթե այն սահմանված չէ օրենքով» (nullum crimen, nulla poena sine lege) կանոնի խախտման»:

Վճռաբեկ դատարանը 2024 թվականի հուլիսի 26-ին ՀԿԴ/0054/01/22 որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ «(...) Անդրադառնալով ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածով նախատեսված կաշառք տալու հանցակազմին՝ հարկ է արձանագրել, որ տվյալ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերով որպես ծանրացնող և առավել ծանրացնող հանգամանք նախատեսված են նույն արարքի կատարումը խոշոր և առանձնապես խոշոր չափերով: «Խոշոր» և «առանձնապես խոշոր» չափ հասկացությունների պարագայում գործ ունենք չափելի երևույթների հետ, ուստի օրենսդիրը կա մ ՀՀ գործող

⁴ Վճռաբեկ դատարանի՝ Դավիթ Սիմիոյանի վերաբերյալ 2014 թվականի դեկտեմբերի 16-ի թիվ ԵԷԴ/0122/01/13 գործով որոշման 16-17-րդ կետեր:

քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի շրջանակներում՝ ընդհանուր հասկացությունների ներքո, կա մ շՇ գործող քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածով պետք է հստակ սահմաններ, թե կաշառք տալու հանցակազմի պարագայում որ չափն է համարվում խոշոր, որը՝ առանձնապես խոշոր: Մինչդեռ քրեական օրենսգրքի վերաբերելի նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ կաշառք տալու հանցակազմի պարագայում կաշառքի առարկայի խոշոր և առանձնապես խոշոր չափերը չեն բացահայտվել:

Այսպես՝ օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 17-րդ կետում խոսքը միայն հափշտակության, պատճառված գույքային վնասի, հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված կամ ստացված գույքի կամ օգուտի չափերի մասին է, իսկ կաշառք տալու դեպքում կաշառքի առարկայի չափերը չեն կարող նույնացվել դրանցից որևէ մեկի հետ: Անդրադառնալով հնարավոր այն մեկնաբանությանը, որ կաշառք տալու չափերը կարող են դիտարկվել հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերված կամ ստացված գույքի կամ օգուտի ներքո, Վճռաբեկ դատարանն ընդգծում է, որ նման մեկնաբանումը կլինի խիստ տարածական և չի համապատասխանի օրենքի որոշակիության չափանիշներին, քանի որ վերոնշյալ դեպքում խոսքը գույքը կամ օգուտը հանցավոր ճանապարհով ձեռք բերելու կամ ստանալու, այլ ոչ թե տալու մասին է:

12. Ընդհանրացնելով վերոշարադրյալը՝ Վճռաբեկ դատարանն արձանագրում է, որ շՇ գործող քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի իմաստով «խոշոր չափ» և «առանձնապես խոշոր չափ» հասկացություններն օրենսդրորեն բացահայտված չեն, մասնավորապես՝ սահմանված չէ, թե կաշառք տալու հանցակազմի պարագայում կաշառքի առարկայի որ չափն է համարվում խոշոր, իսկ որը՝ առանձնապես խոշոր: Այլ կերպ՝ առկա է օրենսդրական բաց, ինչը որևէ պարագայում չի կարող լրացվել կամ հաղթահարվել դատական մեկնաբանության միջոցով, քանզի դատական մեկնաբանման շրջանակները խստորեն սահմանափակված են օրինականության սկզբունքով, իսկ օրինականության սկզբունքի անքակտելի տարրն է քրեական օրենքը տարածական մեկնաբանելու և անալոգիայով կիրառելու արգելքը: Ընդ որում, հարկ է նկատի ունենալ, որ շՇ գործող քրեական օրենսգրքի 4-րդ հոդվածի 3-րդ մասն արգելում է քրեական օրենքի ընդհանուր մասի նորմերն անալոգիայով կիրառելը, եթե դա վատթարացնում է անձի վիճակը:

Այսպիսով, շՇ գործող քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը և 3-րդ մասի 2-րդ կետը չեն համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին, բավարար չափով կանխատեսելի չեն, ուստի չեն կարող անձին դատապարտելու հիմք լինել: (...):»

Վկայակոչված իրավակարգավորումների և Վճռաբեկ դատարանի իրավական դիրքորոշումների լույսի ներքո, հաշվի առնելով այն, որ «խոշոր չափ» և «առանձնապես խոշոր չափ» հասկացություններն ինքնին ենթադրում են չա-

փելի երևույթներ, և դրանք, օգտագործվելով քանակի, կշռի կամ արժեքի հատկանիշներով օժտված առարկաները բնութագրելիս, պայմանավորված չեն գործի կոնկրետ հանգամանքներով և օբյեկտիվորեն կարող են սահմանվել դրանցից վերացարկված, նկատի ունենալով նաև, որ քրեական օրենքի տարածական մեկնաբանումը և ընդհանուր մասի նորմերի անձի վիճակի վատթարացման դեպքում անալոգիայով կիրառելն անթույլատրելի է, կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի իմաստով «խոշոր չափ» և «առանձնապես խոշոր չափ» հասկացությունների բովանդակությունը նույն օրենսգրքի ընդհանուր կամ հատուկ մասում սահմանված չլինելն օրենսդրական բաց է, որի հետևանքով նշյալ օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետը և 3-րդ մասի 2-րդ կետը չեն համապատասխանում իրավական որոշակիության սկզբունքին (բավարար չափով կանխատեսելի չեն), հետևաբար նաև դրանք անձին մեղադրելու հիմք չեն:

Այսինքն՝ 2021 թվականի մայիսի 5-ին ընդունված ՀՀ քրեական օրենսգիրքը չի սահմանում, թե որն է կաշառք տալու խոշոր և առանձնապես խոշոր չափը, այսինքն՝ քննարկման առարկայի դեպքում տեղի է ունեցել արարքի մասնակի ապաքրեականացում:

Վերոշարադրյալից ելնելով՝ կարծում եմ, որ վերոնշյալ ձևով ներկայացվող միջնորդությունը բավարար տվյալներ չի պարունակում այն մասին, որ միջնորդությամբ նկարագրված ենթադրյալ արարքը առերևույթ ծանր հանցանք է:

Ավելին, ստացվում է, որ նման դեպքերում ներկայացվող միջնորդությունը պարունակում է բավարար տվյալներ այն մասին, որ նկարագրված ենթադրյալ արարքը առերևույթ միջին ծանրության հանցանք է, իսկ «Թվային, այդ թվում՝ հեռախոսային հաղորդակցության վերահսկում» և «Ներքին դիտում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները թույլատրվում են իրականացնել միայն այն դեպքում, երբ առերևույթ առկա են հիմքեր՝ կասկածելու, որ անձը, որի նկատմամբ պետք է դրանք անցկացվեն, կատարել է ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություն, իսկ այն դեպքում, երբ ենթադրյալ հանցագործությունը միջին ծանրության է, վերջինս արդեն իսկ բավարար հիմք է ներկայացված միջնորդությունը մերժելու համար:

Իրավակիրառ պրակտիկայում եղել են դեպքեր, երբ նմանատիպ միջնորդությունները ներկայացվել են դատարան մինչև Վճռաբեկ դատարանի կողմից վերոնշյալ թիվ ՀԿԴ/0054/01/22 գործով որոշումը կայացնելը: Այս մասով պետք է նկատի ունենալ հետևյալը. ինչ վերաբերում է հնարավոր այն փաստարկին, որ մինչև Վճռաբեկ դատարանի կողմից ՀԿԴ/0054/01/22 որոշմամբ դիրքորոշում արտահայտելն է նշյալ միջնորդությունը ներկայացվել՝ կարծում եմ, որ թեև միջնորդությունը ներկայացնելիս Վճռաբեկ դատարանը վերոնշյալ որոշումը դեռևս կայացրած չի եղել, սակայն այդ հանգամանքը որևէ նշանակություն ունենալ չի կարող, քանի որ օրենսդրական բացը մինչ այդ էլ առկա է

եղել, այլ է հարցը, որ այդ օրենսդրական բացը հաստատվել է նաև հենց Վճռաբեկ դատարանի կողմից:

Ընդ որում, վերոնշյալ փաստարկը որոշակի չափով կարող էր ընդունելի լինել, եթե Վճռաբեկ դատարանը կայացներ նույն որոշումը, բայց այլ հիմնավորումներով, մինչդեռ Վճռաբեկ դատարանը նշում է առկա օրենսդրական բացի և արարքի մասնակի ապաքրեականացված լինելու մասին, ինչը լրիվ այլ իրավիճակ է, քան այն, որ Վճռաբեկ դատարանը փաստեր զուտ տարամեկնաբանման առկայությունը:

Այլ կերպ ասած՝ Վճռաբեկ դատարանը չի նշում, որ օրենսդրական տարբեր նորմերի միջև առկա են կոլիզիա, իրավադրույթների տարբերեցման և հակադիր մեկնաբանման խնդիր, այլ հստակ արձանագրում է, որ խոսքը օրենսդրական բացի և մասնակի ապաքրեականացված արարքի մասին է:

Մա առանցքային նշանակություն ունի այն հարցադրմանը պատասխանելու համար, թե արդյոք մինչև Վճռաբեկ դատարանի վերոնշյալ որոշումը դատարանները պետք է քննարկեին այդ հարցերը, արդյոք դրանով դատարանները դուրս չէին գա դատական երաշխիքների շրջանակից, և արդյոք դա չէր դիտվի խորքային ու բովանդակային քննություն դատարանների կողմից:

Ելնելով վերոնշյալից՝ կարծում եմ, որ ներկայացված միջնորդությունների քննության շրջանակում դատարանները, ի թիվս այլնի, երբ անդրադառնում են ենթադրյալ արարքի ծանր կամ առանձնապես ծանր լինելուն, ապա պետք է նկատի ունենան, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում կաշառք տալու չափերի բացակայությամբ պայմանավորված՝ դատարանները պետք է մերժեն ներկայացված միջնորդությունները, և այդպիսի վերլուծությունը չի կարող դիտարկվել ներկայացված միջնորդությունների քննության համար կիրառելի առերևույթության մակարդակից ավելի խիստ մակարդակի վերլուծություն:

Այլ կերպ ասած՝ երբ ներկայացված միջնորդությամբ նշվում է, որ առկա են անձի կողմից առերևույթ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով նախատեսված ենթադրյալ հանցագործություն կատարելու մասին որոշակի տվյալներ, մինչդեռ ՀՀ քրեական օրենսգրքում կաշառք տալու չափերի բացակայության հանգամանքով պայմանավորված՝ այդ անձի արարքը չէր կարող որակվել 436-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 2-րդ կետով (ընդ որում, դա այն դեպքում, եթե ներկայացված միջնորդությամբ բացակայում է վկայակոչումը ենթադրյալ հանցանքը հանցավոր կազմակերպության կողմից ենթադրաբար կատարելու մասին), ստացվում է, որ անգամ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 436-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կամ 3-րդ կետով որակվելու դեպքում այդ արարքը միջին ծանրության է, ինչը չի բավարարում «Ներքին դիտում» և «Թվային, այդ թվում՝ հեռախոսային հաղորդակցության վերահսկում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ իրականացնելու իրավաչափության պայմաններից հանցանքի տեսակին (ծանրության աստիճանին) վերաբերող պայմանին:

Եզրակացություն

Հոդվածում կատարված վերլուծության արդյունքում հանգել ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. Գաղտնի քննչական գործողության կատարման ընթացքում ստացված արդյունք ներկայացնելն ապահովում է միջնորդության բացառապես ձևի տեսանկյունից պահանջը, իսկ տվյալներ ձեռք չբերելը նույնպես արդյունք է, որի դեպքում, երբ ներկայացված միջնորդությունը պարունակում է տվյալ այն մասին, որ գաղտնի քննչական գործողության ընթացքում տվյալ ձեռք չի բերվել, այն չի կարող դիտվել որպես արդյունքի բացակայություն:

2. Այն դեպքում, երբ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման արդյունքում ստացվել են որոշակի փաստական տվյալներ, այնուհետև երկարաձգված օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության արդյունքում հնարավոր չի եղել ձեռք բերել որևէ այլ տվյալ, ապա այդ արդյունքի բացակայությունն ինքնին չի կարող հանգեցնել այդ օպերատիվ-հետախուզական միջոցառման կամ գաղտնի քննչական գործողության կատարման ժամկետը երկարաձգելու միջնորդության մերժման:

3. «Թվային, այդ թվում՝ հեռախոսային հաղորդակցության վերահսկում» և «Ներքին դիտում» օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումներ իրականացնելու թույլտվության քննության շրջանակում դատարանները, ի թիվս այլնի, երբ անդրադառնում են ենթադրյալ արարքի ծանր կամ առանձնապես ծանր լինելուն, ապա պետք է նկատի ունենան, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքում կաշառք տալու չափերի բացակայությամբ պայմանավորված՝ դատարանները պետք է մերժեն ներկայացված միջնորդությունները:

КАРЕН АМИРЯН – Некоторые правовые вопросы, касающиеся юрисдикции суда в рамках ходатайства о разрешении на проведение оперативно-розыскного мероприятия или секретного следственного действия. – Цель статьи проанализировать некоторые законодательные требования, предъявляемые к рассмотрению ходатайств, поданных в суд для проведения оперативно-розыскного мероприятия или тайного следственного действия. Законодательные нормы таковы, что часто как следственные органы и прокуратура, так и суд интерпретируют их по-разному. Речь, в частности, относится к интерпретации результата, полученного в ходе оперативно-розыскного мероприятия или проведения тайного следственного действия, в соответствии с одним из требований, предъявляемых к этим ходатайствам во время ходатайств о продлении срока проведения оперативно-розыскного мероприятия или тайного следственного действия. Кроме того, в правоприменительной практике до сих пор нет единого подхода в части обязанности суда, рассматривающего ходатайство о проведении оперативно-розыскного мероприятия или тайного следственного действия, выявить законодательный пробел, существующий в Уголовном кодексе РА.

Другими словами, статья преследует цель представить проблемы, которые возникли в правоприменительной практике. В этом отношении статья также актуальна, поскольку

представленные подходы могут представлять интерес как для студентов, так и для адвокатов, сотрудников правоохранительных органов и судей.

Ключевые слова: *оперативно-розыскное мероприятие, тайное следственное действие, ограничение права, судебная гарантия, законодательная пробел*

KAREN AMIRYAN – Some Legal Issues Related to the Jurisdiction of the Court in the Framework of an Application for Permission to Conduct an Operational Search Event or a Secret Investigative Action. – The purpose of the article is to analyze some of the legislative requirements for the consideration of petitions submitted to the court for conducting an operational search event or a secret investigative action. The legal norms are such that often both the investigating authorities and the prosecutor's office, as well as the court interpret them in different ways. This, in particular, refers to the interpretation of the result obtained during an operational search event or a secret investigative action, in accordance with one of the requirements imposed on these requests during requests for an extension of the period of an operational search event or a secret investigative action. In addition, there is still no unified approach in law enforcement practice regarding the obligation of a court considering a request for an operational search measure or a secret investigative action to identify a legislative gap existing in the RA Criminal Code. In other words, the article aims to present the problems that have arisen in law enforcement practice. In this regard, the article is also relevant, since the presented approaches may be of interest to both students and lawyers, law enforcement officers and judges.

Key words: *operational search activity, secret investigative action, restriction of rights, judicial guarantee, legislative gap*

Գրականության ցանկ

- ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրք, ընդունված 2021 թվականի հունիսի 30-ին (ՀՀ kreakan datavarutyanyan orensngirk, yndunvats 2021 tvakan hunsisi 30-in.):
- ՀՀ քրեական օրենսգիրք, ընդունված 2021 թվականի մայիսի 5-ին (ՀՀ kreakan orensngirk, yndunvats 2021 tvakan mayisi 5-in):
- «Օպերատիվ-հետախուզական գործունեության մասին» ՀՀ օրենք («Operativ-hetakhuzakan gortzuneutyanyan masin» ՀՀ orenk).
- Վճռաբեկ դատարանի՝ Դավիթ Սիմիդյանի վերաբերյալ 2014 թվականի դեկտեմբերի 16-ի թիվ ԵԷԴ/0122/01/13 գործով որոշում (Vchrabek datarani — Davit Simidyan-i veraberyal 2014 tv. dektemberi 16-i tiv YED/0122/01/13 gortsov voroshum):
- Վճռաբեկ դատարանի 2024 թվականի հուլիսի 26-ի թիվ ՀԿԴ/0054/01/22 որոշում (Vchrabek datarani 2024 tv. hulis 26-i tiv HKD/0054/01/22 voroshum):

ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ «ՊԱՐՏԱԴԻՐ» ԶԵՐԲԱԿԱԼՈՒՄՆ ՈՒ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆՈՐԵՆ ԾԱԳԱԾ ՀԻՄՆԱՎՈՐ ԿԱՍԿԱԾՈՎ ԱՆՁԻ ԶԵՐԲԱԿԱԼՄԱՆ ԱՆՀՆԱՐԻՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳԵՎՈՐԳ ԲԱԴԴԱՍԱՐՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածը նվիրված է անձնական ազատության իրավունքի պաշտպանության գործնական հիմնախնդիրներին՝ հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած կասկածի հիման վրա ձերբակալելու և դատարան ներկայացնելու համար, ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի ձերբակալման իրավակարգավորումների համատեքստում:

Անդրադառնալով հանցանք կատարելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով ձերբակալմանը՝ հեղինակը քննադատում է Վճռաբեկ դատարանի իրավունքում սահմանված՝ նախաձեռնված քրեական վարույթով ձերբակալման այս տեսակը կիրառելու բացարձակ արգելքը: Հիմնավորելով, որ քրեական վարույթ՝ նախաձեռնված լինելն ինքնին չի բացառում արտաքին հանցանշաններով անձին անհապաղ ձերբակալելու իրավիճակները՝ հեղինակն անընդունելի է համարում հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածն անմիջականորեն ծագած համարելու՝ «քրեական վարույթ՝ նախաձեռնված չլինելու» չափանիշը և դրա փոխարեն առաջ է քաշում «կասկածն ապացույցներից չլինելու» չափանիշը:

Անդրադառնալով ձերբակալման մյուս տեսակին՝ հեղինակը պնդում է, որ քրեական դատավարության օրենսգիրքը սահմանել է դատարան ներկայացնելու համար ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին պարտադիր ձերբակալելու պահանջ, որն անձի անազատության կանխավարկածի դրսևորում է և հակասում է անձնական ազատության կանխավարկածին ու քմահաճ ձերբակալման միջազգային-իրավական արգելքին: Հեղինակը կարծում է, որ օրենսդիրը մեղադրյալի ձերբակալումը պար-

* **Գևորգ Բադդասարյան** – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դասախոս, արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական

Геворг Багдасарян – кандидат юридических наук, преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ, государственный советник юстиции третьего класса

Gevorg Baghdasaryan – Candidate of Law, Lecturer at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics, State Councilor of Justice of the Third Class

Էլ. փոստ՝ baghdasaryangevorg001@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-6407-6253>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 15.03.2025

Գրախոսվել է՝ 10.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

տադիր է համարել ձևական նպատակներով՝ մեղադրյալին կալանավորելու միջնորդությունը պատշաճ համարելու և կալանավորման ընթացակարգ սկսելու համար՝ նպատակ ունենալով վերջինիս կալանավորող դատարանին գերծ պահելու ազատությունից զրկող համարվելու բեռից:

Բանալի բառեր – անձնական ազատության իրավունք, ազատության կանխավարկած, քրեական վարույթ, դատարան, ձերբակալում, կալանք, հիմնավոր կասկած, մեղադրյալ, արտաքին հանցանշան

Ներածություն

Անձնական ազատության իրավունքի երաշխավորումը քրեական դատավարության գիտության և պրակտիկայի ամենազգայուն հարցերից է: Որպես կանոն գտնվելով հանրային և մասնավոր շահերի բախման եզրագծին՝ անձնական ազատության իրավունքի պաշտպանության հարցերը շարունակ առարկա են եղել վեճերի, որոնց կողմերը փորձել են ավելացնել կամ նվազեցնել այդ իրավունքի սահմանափակման հնարավորությունները՝ այդ կերպ այս ու այն կողմ շեղելով հանրային և մասնավոր շահերի հավասարակշռությունը:

Անձնական ազատության իրավունքն անձի կարգավիճակի ամենակարևոր բաղադրիչներից է, նրա ազատ կենսագործունեության հիմնական պայմանը, որի սահմանափակման դեպքում մեխանիկորեն բացառվում կամ սահմանափակվում են նաև այլ իրավունքներն ու ազատություններն իրացնելու նրա հնարավորությունները: Քրեական վարույթն իրականացվում է հանցագործության դեպքի կապակցությամբ, իսկ պետության և մեղադրյալի միջև քրեադատավարական հարաբերությունները ծագում են նրա կողմից հանցանք կատարելու վարկածի շուրջ, հետևաբար անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման հանրային շահը քրեական վարույթում բարձր է, իսկ սահմանափակումը՝ ինտենսիվ: Նման պայմաններում առավել քան կարևոր է, որ քրեական վարույթում այդ իրավունքի գործնական երաշխավորումը հիմնված լինի չարաշահումների նվազագույն ռիսկեր պարունակող այնպիսի օրենսդրության վրա, որի հիմքում իսկապես համաչափորեն հաշվի են առնված հանրային և մասնավոր շահերը: Ընդ որում՝ քմահաճ ազատագրվումից պաշտպանության երաշխիքներ պետք է ունենան անձնական ազատության իրավունքի սահմանափակման բոլոր դեպքերը՝ անկախ տևողությունից՝ նկատի ունենալով, որ դրա կարճաժամկետ սահմանափակման առանձին իրավիճակներ ավելի ինտենսիվ են և ավելի մեծ ազդեցություն ունեն անձի վրա: Ասվածը վերաբերում է հատկապես ձերբակալմանը՝ որպես թեև կարճատև, բայց հանկարծակի կիրառվող հարկադրանքի միջոցի:

Ձերբակալման ինստիտուտի կիրառման պրակտիկան վեր է հանել դրա տեսակներից երկուսի՝ հանցանք կատարելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով ձերբակալման և ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին

դատարան ներկայացնելու համար ձերբակալման իրավակարգավորման ուրոշ խնդիրներ, որոնք կապված են մի կողմից՝ անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում անձին ձերբակալելու ձևական պատճառներով անհնարինության, մյուս կողմից՝ նույնքան ձևական պատճառներով մեղադրյալի պարտադիր ձերբակալման հետ:

Ձերբակալումը հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում

Հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով ձերբակալումը հարկադրանքի այս միջոցի առավել հաճախ կիրառվող տեսակն է: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ Օրենսգրք) 109-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով ձերբակալումը կարող է կիրառվել, եթե 1) անձը բռնվել է ենթադրյալ հանցանքը կատարելիս կամ այն կատարելուց անմիջապես հետո, 2) ականատեսն ուղղակի մատնանշում է տվյալ անձին որպես քրեական օրենքով նախատեսված արարքը կատարողի, 3) տվյալ անձի կամ նրա հագուստի կամ նրա կողմից օգտագործվող այլ իրերի վրա, նրա մոտ կամ նրա բնակարանում, ներառյալ տրանսպորտային միջոցում, հայտնաբերվել են քրեական օրենքով նախատեսված արարքի կատարմանը նրա առնչությունը վկայող բացահայտ հետքեր և 4) երբ առկա են հանցանքի կատարմանը անձի առնչությունը հաստատող այլ հիմքեր, և, միաժամանակ, նա դեպքի վայրից կամ քրեական վարույթն իրականացնող մարմնից թաքնվելու փորձ է կատարել կամ չունի բնակության մշտական վայր, կամ նրա ինքնությունը պարզված չէ:

Հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածով ձերբակալումը նախքան քրեական վարույթ նախաձեռնելը հնարավոր միակ հարկադրանքի միջոցն է: Ձերբակալման այս տեսակը, մի կողմից լինելով հանցանքը խափանելու և այն կատարած անձին վնասագերծելու առաջին դատավարական միջոցը, էական նշանակություն ունի հանրային շահի պաշտպանության տեսանկյունից, մյուս կողմից, կիրառվելով առաջին հանցանշանների հիման վրա և տեղեկությունների խիստ սակավության կամ դրանց պատշաճ գնահատման համար անհրաժեշտ ժամանակի բացակայության պայմաններում, իրավունքների անհիմն սահմանափակման զգալի ռիսկեր է պարունակում: Նշվածով պայմանավորված՝ ձերբակալման քննարկվող տեսակի կիրառման հիմքերն ու պայմանները մշտապես անհամաձայնությունների առարկա են եղել: Տեսության մեջ և պրակտիկայում հատկապես վիճելի է եղել քրեական վարույթով որոշակի ապացույցներ ձեռք բերելուց հետո հանցանք կատարելու անմիջականորեն ծագած կասկածանքով անձին ձերբակալելու հնարավորությունը: Այդ հարցն արդիական մնաց նաև քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի պայմաններում ու թեև ի վերջո քննարկվեց

նաև Վճռաբեկ դատարանի իրավունքում, բայց դրա շուրջ վեճերն այդպես էլ չդադարեցին:

Մեկնաբանելով ձերբակալման քննարկվող տեսակը՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանն *Ալբերտ Հովհաննիսյանի* գործով որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել այն մասին, որ «անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի առկայության դեպքում ձերբակալման ինստիտուտի հիմքում հանցագործության կանխման և խափանման *in flagranti delicto* (անձին ենթադրյալ հանցագործությունը կատարելու պահին (տաք հետքերով) բռնելու) սկզբունքն է: Նման իրավիճակները որպես կանոն լինում են այն դեպքերում, երբ, օրինակ, ոստիկանությունն իրականացնում է օրենքով նախատեսված գործառնությունները և տեղում «ֆիզիկապես» բախվում է ենթադրյալ հանցանքի և այն կատարող անձի հետ և արձագանքում քրեական օրենքի խախտման փաստին:

Վճռաբեկ դատարանն առանձնացրել է ձերբակալման քննարկվող տեսակի հիմքում ընկած՝ «հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի» ծագման անմիջականությունը որոշելու համար էական երկու փոխկապակցված գործոն: Դրանցից առաջինը ժամանակային գործոնն է, որը ենթադրում է, որ հանցանքը կատարելու հիմնավոր կասկածը հաստատող փաստական իրավիճակն ի հայտ գալու և անձին ազատությունից զրկելու միջև ժամանակային խզում կա՝ միայն (օրինակ, նա բռնվել է ենթադրյալ հանցանքը կատարելիս), կա՝ աննշան է (օրինակ, անձը բռնվել է ենթադրյալ հանցանքը կատարելուց անմիջապես հետո): Վերջին դեպքում թեև ձերբակալում իրականացնող պաշտոնատար անձն անմիջականորեն չի հետևում ենթադրյալ հանցանքի կատարման փաստական հանգամանքներին, սակայն դրանից անմիջապես հետո («կարճ ժամանակի հայեցակարգ») հայտնաբերում է ենթադրյալ հանցանքը կատարողին կամ ենթադրյալ հանցանքին նրա առնչության մասին վկայող բացահայտ հետքեր:

Երկրորդ գործոնը, ըստ Վճռաբեկ դատարանի, հանցանքի արտաքին դրսևորումն է, երբ ձերբակալումն իրականացվում է ենթադրյալ հանցանքի արտաքին հանցանշանների (բացահայտ հետքերի) հիման վրա (*indices apparents*): Այս գործոնը կապված է կոնկրետ հանցանքի բնույթի և կատարման փաստական հանգամանքների հետ (օբյեկտիվ կողմի հատկանիշների), քանի որ միայն ակնհայտության պայմաններում կատարված հանցագործությունների դեպքում է, որ ոստիկանության աշխատակիցները քրեական օրենքով նախատեսված արարքի կատարմանն արձագանքում են անմիջապես¹:

Ներկայացված մոտեցումը բավականին ամբողջական է բացահայտում ձերբակալման քննարկվող տեսակի՝ որպես ազատության իրավունքի սահմանափակման անհետաձգելի խափանիչ միջոցի էությունը: Այս մեկնաբանությունն իսկապես հնարավոր չի համարում անձին ձերբակալել հանցանք

¹ Տե՛ս Ալբերտ Հովհաննիսյանի վերաբերյալ գործով Վճռաբեկ դատարանի 2024 թվականի հունվարի 18-ի թիվ ՀԿԴ/0188/06/23 որոշումը:

կատարելու անմիջականորեն ծագած կասկածով այն դեպքում, երբ այդ կասկածն առաջացել է տևական քննության արդյունքում, առավել ևս, երբ այն առաջանալու և ձերբակալման միջև անցել է տևական ժամանակ:

Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանը նույն որոշմամբ սահմանել է, որ «նախաձեռնված քրեական վարույթի դեպքում, երբ իրականացվում է կոնկրետ դեպքի հանգամանքների վերաբերյալ նախաքննություն, հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած կասկածի առկայության հիմքով ձերբակալման կիրառում հնարավոր չէ, անկախ նրանից, թե քննության արդյունքում հայտնի է դառնում ենթադրյալ հանցանք կատարած անձը, որը մինչ այդ անհայտ էր, կամ քննիչի կողմից ձեռք են բերվում քննության առարկա դեպքին կոնկրետ անձի առնչությունը հաստատող ապացույցներ: Այս կանոնից միակ բացառությունը վերաբերում է գաղտնի քննչական գործողություններ կատարելու ընթացքում ենթադրյալ հանցանքը կատարելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի հիմքով ձերբակալելու հնարավորությանը, քանի որ հետաքննության մարմնի աշխատակիցը տվյալ դեպքում գործում է սեփական նախաձեռնությամբ և անմիջականորեն կարող է բախվել ենթադրյալ հանցանքի փաստին և այն կատարողին»²:

Վճռաբեկ դատարանն այս կերպ փաստացի առաջ է քաշել ձերբակալման քննարկվող տեսակը կիրառելու լրացուցիչ պայման, հանցանք կատարելու հիմնավոր կասկածն անմիջականորեն ծագած դիտելու երրորդ՝ «քրեական վարույթ նախաձեռնված չլինելու» չափանիշը՝ դրանով սկզբունքորեն բացառելով արտաքին հանցանշաններով ծագած հիմնավոր կասկածով անձի անհապաղ ձերբակալումը քրեական վարույթ նախաձեռնվելուց հետո: Ընդունելով, որ ձերբակալման քննարկվող տեսակը կարող է կիրառվել, որպես կանոն, մինչև քրեական վարույթ նախաձեռնելը, քանի որ հանցանք կատարելու բացահայտ հետքերով անհապաղ ձերբակալման իրավիճակները բնութագրական են առավելապես հանցանքի մասին առաջին տեղեկությունն ստանալու և այն կատարած անձին այդ պահին բռնելու իրավիճակին, միաժամանակ վերը ներկայացված բացարձակ արգելքը համարում ենք ծայրահեղ և անընդունելի:

Բանն այն է, որ «քրեական վարույթ նախաձեռնված չլինելու» չափանիշը ձերբակալման քննարկվող տեսակի կիրառումը բացառում է քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելու փաստի ուժով՝ անկախ նրանից, թե ինչից է բխում հանցանքը կոնկրետ անձի կողմից կատարելու կասկածը: Անընդունելի համարելով անձի ձերբակալումն այն դեպքում, երբ հանցանք կատարելու վերաբերյալ կասկածը բխում է վարույթով ձեռք բերված ապացույցներից՝ քննարկվող մեկնաբանությունը քրեական վարույթ նախաձեռնելու արձանագրություն կազմված լինելու ուժով ձերբակալման արգելք է սահմանել նաև

² Նույն տեղում:

այն դեպքերի համար, երբ այդ կասկածն «ապացուցողական ծագում» չունի: Այդ մոտեցմամբ ձերբակալման քննարկվող տեսակը հնարավոր չէ կիրառել այն պարագայում, երբ անձի կողմից հանցանք կատարելու հիմնավոր կասկածը ձևավորվել է թեկուզև քրեական վարույթ նախաձեռնվելուց հետո, բայց արտաքին հանցանշաններով ու հանցանք կատարած անձի հետ «ֆիզիկական բախման» արդյունքում. օրինակ, երբ հետաքննության մարմինը սպանության դեպքի վայրի մոտակայքում հայտնաբերում է հանցագործության հետքեր կրող հագուստով անձին, կամ երբ քննչական գործողությունների արդյունքում հանցանք կատարած անձի մասին որևէ տվյալ ստացված չլինելու պայմաններում տուժողը պատահական հանդիպում է նրան, մտաբերում և մատնացույց անում մոտակայքում գտնվող ոստիկանին: Այնինչ նկարագրված իրավիճակներում գործ ունենք հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածի հետ, որն ակնհայտորեն բխում է հանցանքի բացահայտ հետքերից, և կասկածը ծագելու ու ձերբակալման միջև ժամանակային խզումը բացակայում է, ինչը վկայում է, որ քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելն ինքնին չի բացառում հիմնավոր կասկածի ծագման անմիջականությունը:

Ընդ որում, թեև Վճռաբեկ դատարանը սահմանված կանոնից բացառություն նախատեսում է, բայց այն իրականում ոչ մի կապ չունի քրեական վարույթի ընթացքում անձին ձերբակալելու իրավիճակի հետ, հետևաբար սահմանված արգելքն իրականում բացարձակ է: Բանն այն է, որ կոնկրետ քրեական վարույթով կատարված գաղտնի քննչական գործողության ընթացքում մեղադրյալի կողմից այլ հանցանք կատարելու մասին նոր տվյալների հիման վրա նրան ձերբակալելը ոչ թե այդ քրեական վարույթի շրջանակում, այլ դրանից դուրս և բացարձակ այլ հանցանքի կապակցությամբ, նախքան դրա առթիվ քրեական վարույթ նախաձեռնելը, կատարված ձերբակալություն է: Քրեական վարույթով կատարվող ապացուցողական գործողության ընթացքում անձին բացարձակապես այլ հանցանք կատարելիս բռնելը նրա ձերբակալումը չի դարձնում քրեական վարույթի ընթացքում կատարված: Դրա ընթացքում կատարված կարող է համարվել բացառապես այդ վարույթի առարկա հանցանքը կատարելու հիմնավոր կասկածով ձերբակալումը, որը, մեր համոզմամբ, կարող է համարվել անմիջականորեն ծագած՝ պայմանով, որ առաջացել է Օրենսգրքի 109-րդ հոդվածով նախատեսված իրավիճակներում և չի բխում վարույթով կատարված ապացուցողական գործողությունների արդյունքներից: Հանցանք կատարելու հիմնավոր կասկածով ձերբակալումը պետք է բացառվի ոչ թե ինքնին այդ հանցանքի կապակցությամբ քրեական վարույթ նախաձեռնված լինելու, այլ այդ կասկածը վարույթով ձեռք բերված ապացույցներից բխելու դեպքում:

Այլ կերպ ասած՝ հանցանք կատարած լինելու հիմնավոր կասկածն անմիջականորեն ծագած լինելը որոշելու երրորդ չափանիշ պետք է դիտվի ոչ թե քրեական վարույթ նախաձեռնված չլինելը, այլ կասկածն ապացույցներից

չբխելը: Հետևաբար, այն դեպքում, երբ անձի կողմից հանցանք կատարելու վերաբերյալ կասկածը թեև ծագել է դրա կապակցությամբ քրեական վարույթ նախաձեռնված և քննչական գործողություններ կատարված լինելու պայմաններում, բայց ոչ թե դրանց արդյունքում ձեռք բերված ապացույցներից, այլ հանցանքի արտաքին հանցանշաններից, ապա վերջինս կարող է ձեռքբերվել հանցանք կատարած լինելու անմիջականորեն ծագած կասկածանքով:

Ձեռքբերվալումը ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին դատարան ներկայացնելու համար

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 108-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետը, որպես ձեռքբերվալման ինքնուրույն տեսակ, նախատեսում է ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին դատարան ներկայացնելու համար ձեռքբերվալումը: Օրենսգրքի 111-րդ հոդվածը հստակեցնում է, որ ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի նկատմամբ կալանավորումը որպես խափանման միջոց ընտրելու անհրաժեշտության դեպքում քննիչն իրավասու է որոշում կայացնելու մեղադրյալին ձեռքբերվալելու մասին:

Ինչպես նշվում է քրեական դատավարության օրենսգրքի հիմնական հայեցակարգային լուծումների բովանդակությունը բացահայտող Ուղեցույցում՝ ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին դատարան ներկայացնելու համար ձեռքբերվալումը, որպես ազատության իրավունքի կարճաժամկետ սահմանափակման դրսևորում, պայմանավորված է ձեռքբերվալման և խափանման միջոց կալանքի հարաբերակցության նոր մոդելով³: Բանն այն է, որ Օրենսգրքը վերանայել է անձի ազատության իրավունքի սահմանափակման նշված երկու միջոցների հարաբերակցության նախկին հայեցակարգը, համաձայն որի՝ ձեռքբերվալումն ու կալանավորումը ինքնուրույն նպատակներ հետապնդող դատավարական հարկադրանքի միջոցներ էին, և անձի ձեռքբերվալումը նրա կալանավորման պարտադիր նախապայման չէր⁴: Ամրագրված նոր մոդելի համաձայն ձեռքբերվալումը կալանավորման սկզբնական փուլ է, հետևաբար կալանավորել կարելի է բացառապես անազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին: Ներդրված մոդելի հիմնավորումն այն է, որ ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառվելու դեպքում դատարանն անձի ֆիզիկական ազատության սահմանադրական երաշխավորից վերածվում է նրան ազատությունից զրկողի⁵: Այս հիմնավորումն իր

³ ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց, էջ 190: <https://rm.coe.int/new-criminal-procedure-code-guideline-/1680a72908>, վերջին դիտում՝ 01. 03. 2025:

⁴ Այս մասին մանրամասն տե՛ս ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 2009 թ. սեպտեմբերի 12-ի ՍԴՈ-827 որոշումը:

⁵ Տե՛ս **Меликян, Р.** Некоторые вопросы интеграции института задержания в общую логику судебного контроля над ограничением фундаментального права на личную свободу // Պետություն և իրավունք, № 2 (90), 2021, էջ 104:

հերթին բխում է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի դրույթի տառացի մեկնաբանությունից, որը ենթադրում է, որ դատավորի մոտ տարվում է նույն հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետին համապատասխան արդեն իսկ ձերբակալված անձը:

Որդեգրված նոր մոտեցման իրավական հիմքը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 285-րդ հոդվածի 5-րդ մասի դրույթն է այն մասին, որ ձերբակալված մեղադրյալը դատարան է բերվում միջնորդությունը ներկայացնելու հետ միաժամանակ: Մեջբերված նորմն իհարկե հստակ և ուղղակիորեն չի սահմանում, որ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու միջնորդություն կարող է ներկայացվել բացառապես ձերբակալված մեղադրյալի նկատմամբ, կամ որ չձերբակալված մեղադրյալի նկատմամբ այդպիսի միջնորդություն ներկայացվելու դեպքում դատական երաշխիքների վարույթ հարուցելը պետք է մերժվի: Թեև Օրենսգիրքն այդպիսի հստակ պահանջ սահմանող այլ դրույթ ևս չի նախատեսում, բայց պրակտիկայում մեղադրյալի ձերբակալումը իսկապես դարձել է խափանման միջոցների կիրառման դատական երաշխիքների վարույթ հարուցելու պայման, և այն հարուցելը մերժվում է, եթե քննիչի տրամադրության տակ գտնվող, չթաքնվող մեղադրյալը ձերբակալված չէ:

Ձերբակալման և կալանքի հարաբերակցության նոր մոդելն ու դատարան ներկայացնելու համար ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի ձերբակալման կարգավորումներն ու կիրառման պրակտիկան, հատկապես դրանց հիմնավորման համատեքստում, այն է՝ դատարանին ազատել անձի ազատությունը սահմանափակողի բեռից և ամրապնդել նրա՝ որպես այդ իրավունքի երաշխավորի դերը, առաջին հայացքից ողջունելի են: Բայց եթե ձերբակալման քննարկվող տեսակը դիտարկենք անձնական ազատության իրավունքի նշանակության, դրա սահմանափակման նպատակների և այն հետևանքների համատեքստում, որոնք առաջանում են հենց այն մեղադրյալի համար, որի ազատության իրավունքը ոչ թե սահմանափակող, այլ երաշխավորող պետք է լինի դատարանը, ապա առկա կարգավորումները մտահոգիչ են:

Այսպես, վերոգրյալ կարգավորումներից ստացվում է, որ դատարան ներկայացնելու համար ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի ձերբակալումը պարտադիր է: Մեղադրյալը, որի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու անհրաժեշտություն է տեսել քննիչը, չի կարող չձերբակալվել, նույնիսկ եթե վերջինս պատրաստակամ է ներկայանալ իրեն կալանավորելու հարցի քննարկման դատական նիստին: Հետևաբար, թեև Օրենսգրքի 111-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ քննիչն իրավասու է, բայց վերջինս իրականում պարտավոր է մեղադրյալին ձերբակալել, եթե որոշել է նրան կալանավորելու միջնորդություն ներկայացնել դատարան: Բացի այն բանից, որ անձի պարտադիր անազատությունն ընդհանուր առմամբ չի ընկալվում ա-

զատության կանխավարկածի հիմնարար պահանջի համատեքստում, պակաս մտահոգիչ չէ նաև այն, որ մեղադրյալի ձերբակալումը պարտադիր է, մեծ հաշվով, ձևական պատճառներով:

Այսպես, նախ չի կարելի առնվազն միանշանակ պնդել, որ դատարան ներկայացվելու համար ձերբակալված մեղադրյալին կալանավորող դատարանը, նրա ազատության իրավունքի երաշխավորը լինելով հանդերձ, նաև նրան ազատությունից զրկողը չէ: Բայց եթե նույնիսկ այդպես է, դատարանի համար «ոչ թե ազատությունից զրկողի, այլ այն երաշխավորողի» կարգավիճակ ապահովելու նպատակն իրականում ձևական է անձի ազատության ավելի վաղ սահմանափակումը բացատրելու համար: Դա որևէ առարկայական դրական հետևանք չի ենթադրում այն մեղադրյալի համար, որին կալանավորելու միջնորդությունը բավարարում կամ մերժում է դատարանը, հակառակը՝ դատարանի՝ որպես մեղադրյալի ազատության իրավունքի երաշխավորի դերն ընդգծելու հետևանքն այդ նույն մեղադրյալի համար փաստորեն այն է, որ նա պարտադիր՝ իրեն կալանավորելու միջնորդություն ներկայացնելու փաստի ուժով ձերբակալվում է: Դատարանն անձին ազատությունից զրկողի բեռից ազատվում ու ձերբակալված անձի ազատության իրավունքի երաշխավորն է կոչվում նրան նախքան դատարան ներկայացնելը պարտադիր ձերբակալելու գնով: Ավելի պարզ՝ ստացվում է, որ մեղադրյալը մինչև դատարան ներկայացվելը ձերբակալվում է, որպեսզի նրան կալանավորելու միջնորդությունը քննարկող դատարանը երաշխավորի նրա ազատության իրավունքը: Այս համատեքստում անհրաժեշտ ենք համարում շեշտել, որ Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ մասի դրույթը, ձերբակալված յուրաքանչյուրին օժտելով դատավորի մոտ տարվելու երաշխիքով, չի սահմանափակում չձերբակալված, բայց ազատության իրավունքի սահմանափակման ռիսկի ենթարկված անձի դատարանի իրավունքն ու դատական պաշտպանությունը:

Բացի այդ, այնքանով, որքանով մեղադրյալի ձերբակալումը նրան կալանավորելու միջնորդություն ներկայացնելիս ապահովման ենթակա պահանջ է, որը չպահպանվելու դեպքում դատական երաշխիքների վարույթ հարուցելը ենթակա է մերժման, հետևաբար մեղադրյալի ձերբակալումն ու նրան դատարան ներկայացնելը գործնականում ոչ թե նրան կալանավորելու, այլ այդ մասին միջնորդություն ներկայացնելու և դատարանում կալանավորման ընթացակարգ նախաձեռնելու պայման են: Ավելի պարզ՝ դատարան ներկայացվելու համար մեղադրյալին ձերբակալելու հիմքը նրան կալանավորելու անհրաժեշտության մասին քննիչի հետևությունն է, և վերջինս մեղադրյալին ձերբակալում է կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու պատշաճ միջնորդություն դատարան ներկայացնելու համար, որը ձևական պատճառ է անձի ազատության իրավունքի սահմանափակման տեսանկյունից:

Ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալի ձերբակալման պարտադիրությունն առավել խնդրահարույց է տնային կալանքը որպես խափանման միջոց

կիրառելու համար նրան դատարան ներկայացնելիս: Բանն այն է, որ Օրենսգրքի 123-րդ հոդվածի 5-րդ մասի դրույթն այն մասին, որ տնային կալանքի կիրառման կարգի, ժամկետների և բողոքարկման վրա տարածվում են կալանքի համար նույն Օրենսգրքով սահմանված դրույթները, ենթադրում է, որ մեղադրյալը պետք է ձերբակալվի նաև այն դեպքում, երբ քննիչը կարծում է, որ անհրաժեշտ է նրա նկատմամբ որպես խափանման միջոց կիրառել տնային կալանքը:

Բացի այն բանից, որ տնային կալանքի՝ որպես ոչ թե ազատությունից զրկում, այլ դրա սահմանափակում ենթադրող խափանման միջոցի կիրառման անհրաժեշտության դեպքում նրան նախքան այդ ձերբակալելը համաչափ չի թվում, այն նաև գործնականում զավեշտալի իրավիճակ է առաջացնում մեղադրյալի նկատմամբ ընտրված խափանման միջոց կալանքը փոփոխելու և տնային կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրելու անհրաժեշտության դեպքում: Այսպես, նկատի ունենալով, որ դատարանի կողմից ընտրված խափանման միջոցն ավելի մեղմ, բայց դարձյալ դատարանի կողմից կիրառվող խափանման միջոցով փոխարինելու սահուն ընթացակարգ նախատեսված չէ, իսկ Օրենսգրքի 117-րդ հոդվածով սահմանված ընդհանուր կարգի համաձայն՝ մինչդատական վարությամբ դատարանի կիրառած խափանման միջոցը կարող է փոփոխել կամ վերացնել հսկող դատախազը, հետևաբար նկարագրված իրավիճակում հսկող դատախազի կողմից մեղադրյալին կալանքից ազատելուց հետո քննիչը դարձյալ պարտավոր է ձերբակալել վերջինիս՝ նրա նկատմամբ տնային կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու միջնորդություն ներկայացնելու համար: Ավելի պարզ՝ կիրառված խափանման միջոցը մեղմացնելու համար կալանքից ազատված անձն անմիջապես պետք է ձերբակալվի՝ ավելի մեղմ խափանման միջոց կիրառելու նպատակով:

Այսպիսով, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգիրքը դատարան միայն արդեն իսկ ազատությունից զրկված մեղադրյալին ներկայացնելու, ազատությունից զրկվելիս վերջինիս դատարանի իրավունքի երաշխավորումն այդպիսով առավել ակնհայտ դարձնելու, մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց ընտրվելու դեպքում դատարանին վերջինիս ազատությունից զրկողի բեռից ազատելու նպատակով նախատեսում է ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին պարտադիր ձերբակալելու պահանջ՝ որպես դրա կատարման հիմք համարելով նրա նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառելու միջնորդություն ներկայացնելը: Օրենսդիրն այդպիսով մեղադրյալի ձերբակալումը պարտադիր է համարել ընդամենը նրան կալանավորելու պատշաճ, քննարկման ենթակա միջնորդություն ներկայացնելու համար՝ հանգեցնելով մի վիճակի, որ անձն անազատության մեջ է հայտնվում նրա ազատության իրավունքի երաշխավորման հարցը քննարկելու համար:

Դատարան ներկայացնելու համար մեղադրյալի պարտադիր ձերբակալումը չի բխում ազատության կանխավարկածից, ձևական և նույնիսկ տեխնիկական պատճառներով պարտադիր է դարձնում մեղադրյալի անազատությունը՝ հակասելով Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 9-րդ հոդվածին և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագրի 9-րդ հոդվածին, որոնք արգելում են անձի կամայական ու քմահաճ ձերբակալումը:

Եզրակացություն

Յուրաքանչյուրի անձնական ազատության իրավունքը երաշխավորված է ՀՀ Սահմանադրությամբ, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրով, Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայով, իսկ Եվրոպական դատարանի իրավունքում, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի բանաձևերում ու հանձնարարականներում, ՀՀ սահմանադրական դատարանի և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներում սահմանված են դրա պաշտպանության ավելի հստակ չափանիշներ: Այդ փաստաթղթերը հռչակում են ազատության կանխավարկածը, անընդունելի համարում և մերժում կոնկրետ իրավիճակում անձին կալանավորելու պարտականություն նախատեսող օրենսդրությունը, արգելում ազատությունից կամայականորեն զրկելն ու սահմանում, որ այն պետք է իրականացվի հիմնավոր պատճառներով և արդարացված՝ հանրային շահի պաշտպանության տեսանկյունից: Անձին ազատությունից զրկելը վերջին միջոցը պետք է լինի այն նպատակին հասնելու համար, հանուն որի այդ հարկադրանքը կիրառվում է:

Մույն վերլուծությունը, սակայն, վկայում է, որ ձերբակալման առավել շատ կիրառվող երկու տեսակների՝ հանցանք կատարելու անմիջականորեն ծագած հիմնավոր կասկածի դեպքում ձերբակալելու և ազատության մեջ գտնվող մեղադրյալին դատարան ներկայացնելու համար ձերբակալման իրավակարգավորումներն ու մեկնաբանությունները շեղվել են ձերբակալման ինստիտուտի առջև դրված նպատակներից՝ ձերբակալման առաջին տեսակի դեպքում անհիմն կերպով անհնարին դարձնելով դատավարական հարկադրանքի այդ անհետաձգելի միջոցի կիրառման հնարավորությունը, իսկ երկրորդ դեպքում՝ դատարան տարվող մեղադրյալի ձերբակալումը դարձնելով պարտադիր, իսկ նրա անազատությունը՝ կանխավարկած:

ГЕВОРГ БАГДАСАРЯН – «Обязательное» задержание обвиняемого и невозможность задержания лица на основании непосредственно возникшего подозрения. – Статья посвящена практическим вопросам защиты права на свободу личности в контексте правового регулирования задержания на основании непосредственно возникшего подозрения в совершении преступления и задержания обвиняемого, находящегося на свободе, для представления его в суд.

Говоря о задержании на основании непосредственно возникшего подозрения в совершении преступления автор критикует, основанное на праве созданном Кассационным судом, абсолютный запрет применения данного вида ареста при возбужденном уголовном производстве.

Утверждая, что возбуждение уголовного производство само по себе не исключает немедленного задержания лица в ситуациях с внешними признаками преступности, автор считает неприемлемым критерий «невозбужденного уголовного производства» для того, чтобы считать подозрения непосредственно возникшим, а вместо него выдвигает критерий «подозрения, не вытекающего из доказательств».

Говоря о другом виде задержания, автор утверждает, что Уголовно-процессуальный кодекс установил обязательное требование о задержании обвиняемого, находящегося на свободе, для представления его перед судом, что является проявлением презумпции лишения лица свободы и противоречит презумпции личной свободы и международно-правовому запрету произвольного задержания.

Автор считает, что законодатель в данном случае посчитал обязательным задержания лица в формальных целях, а именно, для того, чтобы считать ходатайство об аресте обвиняемого надлежащим и начать процедуру задержания, с целью изъять суд, заключившим под стражу, от бремени быть названным лишивший свободы.

Ключевые слова: *право на личную свободу, презумпция свободы, уголовное производство, суд, задержание, заключение под стражу, обоснованное подозрение; обвиняемый, внешние признаками преступления*

GEVORG BAGHDASARYAN – "Compulsory" Arrest of the Accused and the Impossibility of Arresting a Person on Directly Originated Reasonable Suspicion. – The article is devoted to the practical issues of the protection of the right to personal liberty in the context of the legal regulations of arresting a person in case of the existence of reasonable suspicion that has arisen directly about having committed a crime and arrest for taking before the Court the accused who is at large.

Referring to arresting a person in case of the existence of reasonable suspicion that has arisen directly about having committed a crime, the author criticizes the absolute prohibition of applying this type of arrest when criminal proceedings are initiated, as it is defined in the law of the Court of Cassation. Substantiating the fact that criminal proceedings have been initiated in itself does not exclude situations of immediate arrest of a person with external signs of a crime, the author considers the criterion of "no criminal proceedings have been initiated" to be unacceptable for considering an existence of reasonable suspicion that has arisen directly about having committed a crime, and instead puts forward the criterion of "the suspicion which is not arising from the evidence".

Referring to the other type of arrest, the author claims that the Criminal Procedural Code established a requirement to arrest the accused who is at large for taking him before the Court. Such a requirement is a manifestation of the presumption of deprivation of liberty, which contradicts the presumption of personal liberty and the international legal prohibition of arbitrary arrest. The author believes that the legislator considered the arrest of the accused mandatory for formal purposes, such as in order to consider the motion to detain the accused as proper and to initiate the detention proceedings, with the aim of sparing the court that arrested the latter from the burden of being considered a depriver of liberty.

Key words: *right to personal liberty; presumption of liberty; criminal proceedings; court; arrest; detention; reasonable suspicion; accused; external signs of crime*

Գրականության ցանկ

- Ալբերտ Հովհաննիսյանի վերաբերյալ գործով Վճռաբեկ դատարանի 2024 թվականի հունվարի 18-ի թիվ ՀԿԴ/0188/06/23 որոշում: (Albert Hovhannisyan-i veraberyal gortsov Vchrrabek datarani 2024 tv. hunvari 18-i tiv HKD/0188/06/23 voroshum).
- ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգային լուծումների, նորարարական մոտեցումների և հիմնական ինստիտուտների մեկնաբանման գործնական ուղեցույց, էջ 190, <https://rm.coe.int/new-criminal-procedure-code-guideline-/1680a72908>, վերջին մուտք՝ 01.03.2025թ. (ՀՀ կրեան datavarutyan nor orengirki hayetsakargayin lutsumneri, norarakan motetsumneri yev himnakan institutneri meknabman gortsakan ugetsuyts, ej. 190).
- ՀՀ Սահմանադրական դատարանի՝ 2009թ. սեպտեմբերի 12-ի ՄԴՈ-827 որոշում: (ՀՀ Sahmanadrakan datarani — 2009 tv. septemberi 12-i SDO-827 voroshum).
- Меликян, Р. Некоторые вопросы интеграции института задержания в общую логику судебного контроля над ограничением фундаментального права на личную свободу, Պետություն և իրավունք N 2 (90) 2021, էջ 104 (Melikyan, R. Nekotorye voprosy integratsii instituta zaderzhaniya v obshchuyu logiku sudebnogo kontrolya nad ogranicheniem fundamental'nogo prava na lichnyuyu svobodu, Petutyun yev iravunk, No. 2 (90), 2021, ej. 104).

ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

ՎԱՀԵ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածում հեղինակի կողմից համակողմանիորեն ուսումնասիրվել և վերլուծության են ենթարկվել դատավարական իրավունքների չարաշահման ինստիտուտի բովանդակային տարրերն ու գործառական առանձնահատկությունները քաղաքացիական դատավարությունում: Ուսումնասիրության համար հիմք է ընդունվել դատավարական իրավունքների և պարտականությունների չարաշահման հնարավորության կրողների շրջանակի, չարաշահման բովանդակության և դրսևորումների, հետևանքների վերացման իրավական կառուցակարգերի բացահայտման անհրաժեշտությունը: Հիմնավորվել է, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը չի նույնանում դասական իրավախախտմանը, քանի որ այս դեպքում իրավունքի սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան, օգտվում է իր իրավունքներից կամ կատարում է օրենքով իր վրա դրված ֆորմալ պարտականությունները, սակայն խախտում կամ վնաս է պատճառում դատավարության մյուս մասնակիցների իրավունքներին, արդարադատության արդյունավետ իրականացման հանրային շահերին: Հիմնավորվել է, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն: Ընդ որում, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ նաև համապատասխան դատավարական իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը, ինչը պայմանավորված է սուբյեկտիվ իրավունքի իրական և ձևական առումով կրող լինելու հասկացությունների տարբերակմամբ: Դատավարական իրավունքներից օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու՝ դատավարության մասնակցի բարեխղճությունը դատարանը կարող է որոշել նաև տվյալ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացվող գործողությունների գնահատմամբ:

* Վահե Հովհաննիսյան – իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի վարիչ

Bare Oганесян – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского процесса ЕГУ

Vahe Hovhannisyan – Doctor of Law, Professor, Head of YSU Chair of Civil Procedure

Էլ. փոստ՝ vahehovhannisyan@ysu.am <https://orcid.org/0000-0001-9839-0374>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 18.02.2025

Գրախոսվել է՝ 16.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող նորմերի վերլուծությամբ հեղինակը եզրակացրել է, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների բարեխղճության կանխավարկածը, որը պայմանավորում է դատավարության մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների իրացումը, ինչպես նաև դրանց պաշտպանությունն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության առկայությունը:

Կարևորվել է նաև դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվող դատական սանկցիաների կամ իրավական ներգործության այլ համաչափ միջոցների ընտրությունը, որը դատարանի հայեցողական լիազորությունն է և պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող մասնավոր և (կամ) արդարադատության իրականացման հանրային շահերի խախտումների վերացման, դրանց հակազդելու արդյունավետության աստիճանով:

Բանալի բառեր – *իրավունքի չարաշահում, պարտականության ոչ բարեխիղճ կատարում, նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան գործել, իրավունքի իրական կրող, ոչ իրավաչափ ակնկալիք, իրավախախտում, անբարեխիղճ վարքագիծ, չարաշահման արգելք, կանխավարկած, իրավական ներգործության միջոց, սանկցիա, հայեցողություն*

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի¹ (այսուհետ՝ նաև ՔԴՕ) 14-րդ հոդվածը ամրագրելով դատավարական իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքը, միաժամանակ պայմաններ է պարունակում ՀՀ Սահմանադրության² (այսուհետ՝ նաև Սահմանադրություն) 75-րդ հոդվածով նախատեսված հիմնական իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգերի և ընթացակարգերի ապահովման, իրավունքներն իրականացնելիս այլ անձանց իրավունքների և հանրային շահերի խախտման կամ ոտնահարման արգելքի, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի³ (այսուհետ՝ նաև Կոնվենցիա) 6-րդ և 13-րդ հոդվածների վերաբերյալ ՄԻԵԴ դիրքորոշումներում արդար դատաքննության իրավունքի օրգանական և գործառության լիարժեք իրացման և իրավունքների պաշտպանության արդյունավետ միջոցների երաշխավորման համար:

Մասնավորապես, ներկայիս քաղաքացիադատավարական իրավակարգավորումների համաձայն՝ դատավարության մասնակիցները պետք է իրենց

¹ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի, ընդունվել է 2018 թ. փետրվարի 9-ին, ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374), հոդված 1, 2. 1 մաս:

² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21 / Չատուկ թողարկում, հոդ. 1118:

³ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է 04.11.1950 թ., ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), հոդ. 367:

դատավարական իրավունքներից օգտվեն և իրենց դատավարական պարտականությունները կատարեն բարեխղճորեն: Դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվում են չարաշահմանը համաչափ՝ օրենսգրքով նախատեսված դատական սանկցիաներ կամ օրենքով նախատեսված իրավական ներգործության այլ միջոցներ (ՀՀ ՔԴՕ հոդված 14-րդ, 1-ին և 2-րդ մասեր): Ընդ որում, իրավունքների չարաշահման արգելքը, որպես ելակետային դրույթ նախատեսված լինելով Կոնվենցիայի 17-րդ հոդվածով, արգելում է կոնվենցիոն դրույթների որևէ մեկնաբանում այն իմաստով, թե որևէ պետություն, անձանց խումբ կամ որևէ անձ իրավունք ունեն զբաղվելու այնպիսի գործունեությամբ կամ կատարելու այնպիսի գործողություն, որն ուղղված է Կոնվենցիայում շարադրված ցանկացած իրավունքի և ազատության վերացմանը կամ դրանց սահմանափակմանն ավելի մեծ չափով, քան նախատեսված է Կոնվենցիայով: Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում իրավունքների չարաշահման արգելքն ուղղված է կոնվենցիոն իրավունքների լիարժեք, ամբողջական ծավալով արդյունավետորեն ապահովելու կառուցակարգերի ներդրման՝ պետության պոզիտիվ պարտականության ճիշտ մեկնաբանմանը՝ փաստացի ներառելով ներպետական, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության միջոցով սուբյեկտիվ իրավունքները և օրինական շահերը բացառապես իրավաչափ նպատակներով և դրանց էությանը համապատասխան երաշխավորելը⁴:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության՝ կոնվենցիոն պահանջի արդյունավետ ապահովման կառուցակարգերի ներդրման անհրաժեշտությունը բխում է դեռևս Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանն ու կատարելագործմանն ուղղված քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների»՝ 28.02.1984 թ. թիվ 84(5) հանձնարարականի բովանդակությունից (այսուհետ՝ նաև Հանձնարարական), որը պայմանավորվող պետությունների համար արդարադատության արդյունավետ իրականացումը խոչընդոտող քաղաքացիադատավարական կարգավորումները բացառող, դատական գործընթացները ձգձգող և դրանց էությունը խեղաթյուրող չարաշահումները կանխարգելող իրավական ներգործության միջոցների հնարավորություն է սահմանում՝ դրանց շրջանակ ներառելով դատավարական իրավունքների սահմանափակումը (դատավարական գործողությունների կատարման հնարավորությունից զրկելը), վնասների հատուցումը, դատական ծախսերի բաշխման անհամաչափ բեռ սահմանելը, հայցային պահանջներն առանց քննության թողնելը, դատական սանկցիա կիրառելը, արագացված դատաքննության կամ պարզեցված կարգով եզրափակիչ՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտ կայացնելը⁵:

⁴ Տե՛ս Եվրոպական դատարանի *Zemmour v France* (dec), no. 63539/19, 20/12/22, *Zhablyanov v. Bulgaria*, no 36658/18, 20/12/22 վճիռներ և այլն:

⁵ Տե՛ս Հանձնարարականի 1-ին սկզբունքի 2-րդ մաս, 2 -րդ սկզբունք և այլն:

Հանձնարարականը, համադրելով դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության իրավունքների վերաբերյալ Եվրոպական դատարանի նախադեպային դիրքորոշումները⁶, իրավունքների չարաշահման արգելք է սահմանել քաղաքացիական դատավարության կարգով գործերի քննության ողջ ընթացքի համար՝ ներառելով նաև գործն ըստ էության լուծող եզրափակիչ դատական ակտի կատարման փուլային սահմանները:

Մահմանադրական դատարանը 24.09.2013 թվականի թիվ ՄԴՌ-1115 որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է արտահայտել առ այն, որ դատական ակտերի հարկադիր կատարման ինստիտուտի նպատակը, վերջին հաշվով, խախտված իրավունքները վերականգնելու նկատառումներով արդարադատության իրականացման արդյունքում ընդունված ակտի կատարումն ապահովելն է: Այսինքն՝ դատական ակտերի հարկադիր կատարում պահանջելու իրավունքն ածանցվում է դատարանի մատչելիության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքներից, որպիսի պայմաններում այդ իրավունքը պետք է վերապահվի դատավարության այն մասնակցին, որի խախտված իրավունքը վերականգնելու նպատակով ընդունվել է համապատասխան դատական ակտ կամ դատական գործառնություններ իրականացնող մարմնի ակտ: Հետևաբար, դատական ակտերի հարկադիր կատարման ինստիտուտը դատարանի մատչելիության իրավունքի բաղադրատարր է և «իր գործի հրապարակային քննության»՝ որպես դատավարական գործընթացի փուլ:

Իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիությունը, լինելով անգլոսաքսոնական և ռոմանագերմանական իրավական համակարգերում միջգիտակարգային և միջճյուղային գործողության սկզբունք, թե՛ հայրենական, թե՛ արտասահմանյան իրավաբանական գրականության շրջանակներում տարբեր հետազոտողների շարունակական ուսումնասիրության առարկա է, որպիսի պայմաններում հատկապես կարևորվել է դրա առանձին տարրերի, իրացման ձևերի, սուբյեկտային շրջանակի, իրավական բնույթի և ապահովման քաղաքացիադատավարական կառուցակարգերի համակարգային վերլուծությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ իրավունքների չարաշահման բնորոշման կամ հասկացության ձևակերպման միասնական մոտեցում մինչ օրս չի ձևավորվել, սակայն դրանց ընդհանրացումը հանգում է իրավունքի ոչ նպատակային իրացման դրսևորումները, ինչպես նաև այն իրավունքները և շա-

⁶ Արդար դատաքննության իրավունքը ներառում է գործի փաստական հանգամանքներին համապատասխան օրինական և հիմնավորված դատական ակտի կայացման և դատական ակտի կատարման իրավունքները՝ իրավունքի իրական վերականգնումը, առանց որի դատական պաշտպանության արդյունքները կդառնան առոչինչ (Եվրոպական դատարանի Case of Hornsby v Greece, judgment, 27.09.1976 վճիռ):

հերն ընդգծելուն, որոնք կարող են վնասվել քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքի չարաշահման դեպքում⁷: Ընդ որում, իրավունքի չարաշահումը բնորոշվում է որպես քաղաքացիական դատավարական իրավախախտման հատուկ ձև՝ գործին մասնակցող անձանց կողմից սուբյեկտիվ դատավարական իրավունքների իրացման պայմանների խախտմամբ դիտարկությամբ կատարված գործողություն, որի նպատակը գործին մասնակցող այլ անձանց իրավունքների իրացման հնարավորության սահմանափակումը կամ խախտումն է, ինչպես նաև արդարադատության արդյունավետությունը, դատարանի կողմից գործի արագ և ճիշտ քննությունը խոչընդոտելը, որը հանգեցնում է դատավարական հարկադրանքի կիրառման⁸:

Իրավունքի չարաշահումը իրավախախտման ինքնուրույն տեսակ դիտարկելու մոտեցումը տեղ է գտել նաև ՔԴՕ-ի փոփոխության օրենսդրական առաջարկի հիմնավորումներում⁹, որտեղ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշմամբ ձևավորված պրակտիկայի վերլուծությունը հանգել է իրավունքի չարաշահումը որպես իրավախախտման տեսակ դիտարկելուն:

Իրավաբանական գրականության մեջ և դատական պրակտիկայում տեղ գտած ձևակերպումներն անհրաժեշտ են, սակայն բավարար չեն իրավունքների չարաշահումը սահմանելու և բովանդակությունը բացահայտելու համար: Մասնավորապես, չի կարելի իրավունքների չարաշահումը նույնացնել իրավախախտմանը կամ դրա բնորոշման հիմքում դնել բացառապես իրավունքի ոչ նպատակային իրացման հանգամանքը:

Հարկ է նշել, որ ներկայումս ՀՀ վճռաբեկ դատարանն իր մի շարք որոշումներով տարանջատել է իրավունքի չարաշահումն ու իրավախախտումը որպես առանձին հասկացություններ¹⁰, սակայն, ինչպես իրավագիտորեն նշում է պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը, որն է կերպ չի բացահայտել, թե ինչ չափանիշներով է դա արել:

Ի տարբերություն իրավախախտման՝ իրավունքների չարաշահման պարագայում դատավարության մասնակիցն առերևույթ գործում է օրենքի պահանջներին համապատասխան, իրավական նորմերով թույլատրելի վարքագծի սահմաններում: Ընդ որում, դատավարական իրավունքների չարաշահման փաստը գնահատելիս դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ դատավա-

⁷ Տե՛ս **Թորոսյան, Գ., Թորոսյան, Ս.** Իրավունքի չարաշահում, Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2019, էջեր 338-339:

⁸ Տե՛ս **Юдин, А.В.** Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве, Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербургский государственный университет. СПб., 2009, էջեր 14-16:

⁹ Տե՛ս http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 16.12.2024:

¹⁰ Տե՛ս **Դանիելյան, Գ.** Իրավունքի չարաշահումը // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, թիվ 2, 3-21, 2021, էջ 12, <https://doi.org/10.46991/BYSU:C/2021.12.2.003>:

րության մյուս մասնակիցների՝ արդյունավետ արդարադատության նպատակներին համընկնող իրավունքների և օրինական շահերի խախտման վտանգին կամ հնարավորությանը, որն աներկբայորեն պետք է պայմանավորված լինի իրավունքը ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրա նշանակությամբ հակառակ, ոչ նպատակային իրացնելու հանգամանքով:

Մեր կարծիքով՝ իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն տեսակ է, որը, ի տարբերություն իրավախախտման, առերևույթ չի դրսևորվում իրավական նորմերի պահանջների, քաղաքացիական շրջանառության մասնակիցների սուբյեկտիվ իրավունքների կամ հանրային շահերի խախտմամբ, չունի հստակորեն ձևակերպված և որոշակի օբյեկտիվ կողմ: Ուստի, կարող ենք փաստել, որ դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի դրսևորման ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն:

Այսպես, ՀՀ ՔԴՕ 32-47-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դատավարության մասնակիցների իրավունքները հանգում են դատավարական օրենքով սահմանված գործողությունների կատարման հնարավորությանը կամ դրանից ձեռնպահ մնալուն: Հանրահայտ ճշմարտություն է, որ դատավարական գործողություններն ուղղված են կոնկրետ դատավարական նպատակների իրացմանը, որոնք վերջնականորեն ապահովում են արդարադատության արդյունավետ իրականացումը, հանգում են սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությանն ու օրինական և հիմնավորված դատական ակտ կայացնելուն: Հետևաբար, իրավունքի չարաշահումը հնարավոր է նաև այն դեպքում, երբ անձը դատավարական գործողության կատարման հնարավորությունն իրացնում է դրա նպատակային նշանակությամբ համապատասխան, սակայն ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով: Մասնավորապես, ՀՀ ՔԴՕ 126-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ առկա է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշում: Վերոնշյալ իրավակարգավորմամբ օրենսդիրը բացառել է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում քաղաքացիական գործի հարուցման և գործի քննությանն ուղղված դատավարական գործողությունների կատարման հնարավորությունը, ինչը կանխորոշում է դատարանի դիմողի համար հայցադիմումի ընդունումը մերժելու որոշումը բողոքարկելու միջոցով իր դատական պաշտպանության իրավունքն իրացնելու վարքագծի դրսևորումը, որն ուղղված կլինի քաղաքացիական գործի հարուցման նպատակին հասնելուն: Հետևաբար, այս պարագայում հայցադիմումը կրկին ներկայացնելը չի

կարող լինել քաղաքացիական գործի հարուցմանն ուղղված դատավարական գործողություն, թեև կողմը նշված դատավարական գործողությունը կատարելիս միանշանակորեն հաղես է գալիս այդպիսի նպատակադրմամբ, սակայն դատավարական գործողության կատարման ակնկալիքներն ինքնըստինքյան դառնում են ոչ իրավաչափ փաստելով իրավունքի չարաշահման առկայությունը:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը հստակորեն արձանագրել է, որ «իրավունքի չարաշահման» պարտադիր պայման է որևէ իրավունք իրականացնելիս այնպիսի վարքագիծ դրսևորելը, որը, թեև ձևականորեն դուրս չի գալիս անձի սուբյեկտիվ իրավունքի բովանդակությունը կազմող իրավագործությունների (օրենքով երաշխավորված իրավական հնարավորությունների) շրջանակից, սակայն վնաս է պատճառում իրավաստիքոջ հետ փոխհարաբերվող այլ անձանց կամ հանրային շահերին¹¹:

Մեր կարծիքով ժամանակավրեպ է նաև իրավունքի չարաշահումը բացառապես դատավարական հարկադրանքի միջոցների կիրառմամբ թույլ չտալու՝ դատավարական իրավունքի տեսության մեջ շրջանառվող մոտեցումը: Նախևառաջ, ՀՀ ՔԴՕ 14-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվում են չարաշահմանը համաչափ՝ օրենսգրքով նախատեսված դատական սանկցիաներ կամ օրենքով նախատեսված իրավական ներգործության այլ միջոցներ: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը դատավարության մասնակիցների պատշաճ վարքագիծն ապահովող բազմաթիվ իրավակարգավորումներ և կառուցակարգեր է պարունակում, որոնք պետական հարկադրանքի տարրեր չպարունակող իրավական ներգործության միջոցներ են ենթադրում և լայնորեն կիրառվում են դատական պրակտիկայում: Այսպես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, «09» հոկտեմբերի 2024 թ. թիվ ՍԴ3/0572/02/20 որոշմամբ արձանագրելով բողոքաբերի կողմից վճռաբեկ բողոքարկման իրավունքի չարաշահման փաստը (*բողոքաբերը հանդես է եկել ձևականորեն օրենքի պահպանմամբ, սակայն իրավունքի նպատակային նշանակությանը հակառակ գործելու մտադրությամբ*), առանց քննարկման է թողել վճռաբեկ բողոքը, որը փաստացի հարկադրանքի տարրեր չպարունակող իրավական ներգործության միջոցի կիրառման դասական օրինակ է: Ընդ որում, Վճռաբեկ դատարանը արձանագրել է, որ իրավունքի չարաշահմամբ ձեռք բերված սուբյեկտիվ իրավունքը ենթակա չէ պաշտպանության, իսկ արդարադատություն իրականացնող մարմինը չի կարող կրել ոչ իրավաչափ նպատակ հետապնդող ակնկալիքին պաշտպանություն տրամադրելու պարտականություն, քանի որ այդ կերպ արդարադատություն իրականացնող

¹¹ Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/ 1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշում, ՍԴ3/0572/02/20 քաղաքացիական (սնանկության) գործով «09» հոկտեմբերի 2024 թ. որոշում:

մարմինը, ըստ էության, կօրինականացնի անբարեխիղճ վարքագիծն ու իրավունքի չարաշահումը՝ հեղինակագրվելով ամբողջ դատական իշխանությունը:

Հատկանշական է, որ Վճռաբեկ դատարանը չարաշահման բացասական հետևանքները և դրա լուծման մեխանիզմները, այդ թվում՝ կիրառման ենթակա համարժեք ներգործության միջոց օրենսդրությամբ ուղղակիորեն նախատեսված չլինելու հանգամանքն իրավական որոշակիության տեսանկյունից խնդրահարույց չի համարել և գտել է, որ արդարադատություն իրականացնող մարմինն պետք է ընձեռվի կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին պատշաճ արձագանքելու հնարավորություն՝ արդարադատություն իրականացնող մարմինն հայեցողություն տրամադրելով կոնկրետ դեպքում կիրառման ենթակա իրավական հետևանքի առնչությամբ:

Քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքների չարաշահման արգելքը կարող է դրսևորվել ինչպես իրավունքներից ոչ բարեխղճորեն օգտվելու հնարավորությունը բացառելուն, այնպես էլ դատավարության մասնակիցների կողմից բացառապես բարեխիղճ վարքագծի դրսևորումներն ապահովելուն ուղղված դատավարական գործիքակազմի կիրառման հնարավորությամբ (շեղատառը հեղինակինն է՝ Վ. Հ.): Այսպես, իրավունքից ոչ բարեխղճորեն օգտվելու արգելքը նախատեսված է, օրինակ, ՔԴՕ 152-րդ հոդվածի 8-րդ մասով, որը դատարանին իրավունք է վերապահում մերժելու գործին մասնակցող անձի միջնորդությունը, եթե այն ներկայացվել է միջնորդություն ներկայացնելու իրավունքի չարաշահմամբ՝ ակնհայտորեն նպատակ հետապնդելով խափանելու դատական նիստը, ձգձգելու գործի դատական քննությունը: Իրավունքներից բարեխղճորեն օգտվելու դատավարական արդյունավետ գործիքակազմ են նախատեսում, օրինակ, ՔԴՕ 180-րդ հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետով և 292-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հայցն (դիմումն) առանց քննության թողնելու և հեռակա դատաքննություն կիրառելու իրավակարգավորումները: Մասնավորապես, դատարանը հայցը (դիմումը) թողնում է առանց քննության, եթե ծանուցված հայցվորը (դիմողը) կամ նրա ներկայացուցիչը չի ներկայացել երկու հաջորդական դատական նիստերին և չի ներկայացրել գործի քննությունը հետաձգելու կամ գործն իր բացակայությամբ լուծելու վերաբերյալ միջնորդություն, և պատասխանողը չի միջնորդել գործի քննությունը շարունակելու վերաբերյալ, բացառությամբ այն գործերի, որոնցում սկզբնական հայցի հետ քննվում է նաև հակընդդեմ հայց: Բացի այդ, առաջին ատյանի դատարանը հայցվորի, իսկ գործին մի քանի հայցվորների մասնակցության դեպքում՝ նրանց բոլորի համաձայնությամբ իրավունք ունի կիրառելու հեռակա դատաքննություն այն դեպքերում, երբ ծանուցված պատասխանողը չի ներկայացել նախնական դատական նիստին և չի ներկայաց-

րել գործի քննությունը հետաձգելու, գործն իր բացակայությամբ՝ ներկայացված փաստաթղթերի և նյութերի հիման վրա քննելու կամ դատական նիստն իր բացակայությամբ անցկացնելու մասին միջնորդություն:

Քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքների չարաշահման արգելքը ներառում է նաև դատավարական պարտականությունների պատշաճ կատարումն ապահովող կառուցակարգերը, որպիսիք առավելապես ուղղված են դատավարական պարտականությունների չկատարման, ոչ պատշաճ կամ անբարեխիղճ կատարման համար իրավական հետևանքներ նախատեսելուն: Ընդ որում, ՔԴՕ-ի և դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատական սանկցիաների կիրառումն առավելապես պայմանավորված է օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված պարտականությունների չկատարմամբ (ՔԴՕ հոդվածներ 64-րդ, 69-րդ, 132-րդ) և այլն¹²: Հարկ է նշել, որ դատավարական պարտականությունների պատշաճ կատարումն օրենսդիրն ապահովում է նաև պետական հարկադրանքի տարրեր չպարունակող դատավարական ներգործության միջոցներով: Մասնավորապես, ՔԴՕ 63-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանն ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին որոշմամբ սահմանված ժամկետի ավարտից հետո գործին մասնակցող անձի ներկայացրած լրացուցիչ ապացույցի ընդունումը կամ ապացույց ձեռք բերելուն ուղղված միջնորդությունը մերժում է, եթե դրանք ներկայացնողը չի հիմնավորում դատարանի սահմանած ժամկետում տվյալ ապացույցը կամ միջնորդությունը ներկայացնելու անհնարինությունը՝ իրենից անկախ պատճառներով: Այսինքն՝ նշված իրավակարգավորումն առնվազն ապահովում է գործին մասնակցող անձանց՝ ապացուցման բեռի շրջանակներում օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված ժամկետներում ապացույցներ ներկայացնելու կամ ապացույցներ ձեռք բերելուն ուղղված միջնորդությունները բարեխղճորեն կատարելու պարտականությունը, որպեսզի վերջիններս խուսափեն բացասական դատավարական հետևանքներից:

Հատկանշական է, որ դատավարական պարտականությունների բարեխիղճ կատարումը, ուղղված լինելով արդարադատության արդյունավետության, ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության իրավունքի ապահովմանը, նույնպես չարաշահման արգելքի բովանդակային տարր է: Հիմք ընդունելով և զարգացնելով ՀՀ սահմանադրական դատարանի արտահայտած դիրքորոշումները (տե՛ս ՄԴՈ-652, ՄԴՈ-690, ՄԴՈ-719, ՄԴՈ-765, ՄԴՈ-844, ՄԴՈ-873, ՄԴՈ-890, ՄԴՈ-932, ՄԴՈ-942, ՄԴՈ-1037, ՄԴՈ-1052, ՄԴՈ-1115, ՄԴՈ-1127, ՄԴՈ-1190, ՄԴՈ-1192, ՄԴՈ-1196, ՄԴՈ-1197, ՄԴՈ-1220, ՄԴՈ-1222, ՄԴՈ-1257, ՄԴՈ-1289, ՄԴՈ-1420 որոշումներ), ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ «իրավակարգի միջոցով պետք է արդար բաշխվեն իրավունքները և

¹² ՔԴՕ քննարկվող հոդվածներով օրենսդիրը դատավարության մասնակիցների կողմից օրենքով կամ դատարանի կողմից սահմանված դատավարական պարտականությունները չկատարելու համար սահմանել է դատական տուգանքի կիրառում:

պարտականությունները, արդար լուծվեն իրավունքների ու շահերի բախումները, այսինքն՝ արդարությունը նախ ունի ձևական տեսանկյուն, որի իմաստն այն է, որ իրավունքը բոլորի համար հավասար է: Արդարության հիմնաքարը հավասարության գաղափարն է և հիմնված է ոչ կամայականորեն փոփոխելի արժեհամակարգի վրա: Մահմանադրորեն ամրագրված արդյունավետ և ողջամիտ ժամկետում դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության, դատարանի մատչելիության և բողոքարկման իրավունքները երաշխավորված իրավունքներ են **նաև դատավարության մյուս կողմի համար**: Շահագրգիռ անձը, դատարան դիմելով, իրացնում է դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության իր իրավունքը, որը միաժամանակ ՀՀ Մահմանադրությամբ և միջազգային պայմանագրերով երաշխավորված իրավունք է նաև դատավարության մյուս կողմի համար»¹³: Այսինքն՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը կարևորել է իրավունքների և պարտականությունների հավասարակշռումը, որը ներառում է նաև իրավունքներից օգտվելու և պարտականությունները կատարելու բարեխղճությունը:

Վերոգրյալից կարող ենք բխեցնել, որ դատավարական պարտականությունների բարեխիղճ կատարման սկզբունքը՝ որպես հավասարության պայմաններում գործի քննության իրավունքի ապահովման կառուցակարգ, լինելով չարաշահման արգելքի բաղադրատարր, միաժամանակ ուղղված է ինչպես գործի քննության մասնակիցների մասնավոր դատավարական շահի, այնպես էլ արդյունավետ արդարադատության վերջնական նպատակներով պայմանավորված հանրային շահերի կենսագործմանը:

Ընդհանրացնելով իրավունքի տեսության մեջ առկա մոտեցումները՝ Մահմանադրական դատարանը 12.02.2021 թվականի թիվ ՄԴՌ-1576 որոշմամբ բացահայտել է այն «չափորոշիչները», որոնց հիման վրա արարքը կարող է գնահատվել որպես իրավունքի չարաշահում: Մասնավորապես, նշված որոշմամբ ընդգծել է, որ՝

«Իրավունքի տեսության մեջ իրավունքի չարաշահումն արձանագրվում է, երբ առկա է, որպես կանոն, հետևյալ պայմանների համակցությունը.

1. անձը պետք է ունենա համապատասխան իրավունքը,
2. իրավունքի չարաշահումը տեղի է ունենում սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման ընթացքում, անձն առերևույթ գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան,
3. անձի՝ առերևույթ իրավաչափ գործողությունները հանգեցնում են պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերի խախտմանը, իսկ անձը ձգտում է հասնել իր համար ցանկալի արդյունքին կամ նպատակին,
4. իրավունքի չարաշահումը կամային գործընթաց է, այսինքն՝ անձը գիտակցում է, որ ինքն իր սուբյեկտիվ իրավունքը չարաշահում է, հետևաբար,

¹³ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 16.12.2020 թվականի թիվ ԵԴ/16359/02/18 որոշում:

պետք է կանխատեսի, որ կարող է վնաս պատճառել պետության, հանրության կամ այլ անձանց օրինական շահերին:

Այդ առումով իրավունքի չարաշահման առանձնահատկությունն այն է, որ իրավունքի սուբյեկտն իր գործունեության ընթացքում գործում է իրավական կարգադրագրերին համապատասխան, կատարում է օրենքով իր վրա դրված ֆորմալ պարտականությունները, սակայն խեղաթյուրում է իրավունքի նշանակությունը՝ գործելով տվյալ իրավանորմի նպատակային նշանակությանը կամ (...) իրավունքի նպատակին և ոգուն հակառակ, ինչի արդյունքում վնաս է հասցվում այլ անձին, պետությանը, հասարակությանը:

Կարծում ենք, որ դատավարական իրավունքի զարգացման տեսանկյունից խնդրահարույց են տեսության մեջ առկա և ՀՀ սահմանադրական դատարանի կողմից իրավունքի չարաշահման ինստիտուտի վերաբերյալ կատարված ընդհանրացումները: Մասնավորապես, իրավունքի չարաշահման համար որպես պարտադիր պայման է դիտարկվել համապատասխան իրավունքն ունենալու, այսինքն՝ իրավունքի կրող լինելու հանգամանքը: Մինչդեռ, անհրաժեշտ էր տարբերակել իրավունքի իրական և ձևական կրող լինելու հասկացությունները, որպիսին անտեսվել կամ ուշադրության չի արժանացել թե՛ դատավարագետների կողմից, թե՛ ՀՀ սահմանադրական դատարանի՝ խնդրո առարկային վերաբերող դիրքորոշումներում: Այսպես, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ համապատասխան իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը: Օրինակ՝ ՀՀ ՔԴՕ 126-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ առաջին ատյանի դատարանը մերժում է հայցադիմումի ընդունումը, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ առկա է հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշում, ինչը ենթադրում է համապատասխան անձի՝ նույնական հայցով դատարան դիմելու հնարավորության սպառվելը՝ բացառությամբ վերադաս դատական ատյանի կողմից հացադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշումը վերացնելու դեպքի: Հետևաբար, հացադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայությունը հայցի իրավունքի բացասական նախադրյալների¹⁴ խախտում է, ինչը վկայում է համապատասխան անձի՝ քաղաքացիական դատավարության կարգով վարույթ նախաձեռնելու՝ հայց հարուցելու իրական իրավունքի բացակայության մասին, քանի որ յուրաքանչյուր պարագայում որևէ կերպ վերջինիս համար բացառվում է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու իրավական հնարավորությունը: Այսինքն՝ այս դեպքում մենք գործ կունենանք հայցի իրական իրավունքով չօժտված անձի կողմից իրավունքի չարաշահման հետ, եթե վերջինս հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում քաղաքացիական գործի հարուցման նպատակադրմամբ նույնական հայցով դիմում է դատարան, ինչը նրա ակնկալիքը դարձնում է ոչ

¹⁴ Մանրամասն տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական դատավարության դասագիրք (Վ. Հովհաննիսյանի, Ս. Մեղրյանի խմբագրությամբ), Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2022, 372-376 էջեր:

իրավաչափ, հանրային և մասնավոր շահերին հակասող: Ուստի, թե՛ տեսական, թե՛ գործնական առումներով իրավունքի չարաշահում կարող են թույլ տալ նաև համապատասխան իրավունքի իրական կրող չհանդիսացողները կամ իրավունքն իրացնելու իրական հնարավորությամբ չօժտված անձինք:

Կարծում ենք, որ ներկայացված հակասության հաղթահարման նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել և դատավարական առումով կարևորել իրավունքի իրական կրող և ձևական կամ ֆորմալ կրող լինելու հանգամանքները, որպիսին հնարավորություն կընձեռի նաև իրավունքի չարաշահման արգելքն ապահովող իրավական ներգործության միջոցների կիրառմամբ բացառելու ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով դատավարական գործողությունների կատարման կամ իրավունքի ոչ նպատակային օգտագործման հնարավորությունը:

Դատավարական իրավունքի տեսության մեջ առավել ընդունելի կարելի է համարել իրավունքի չարաշահումը գործի ճիշտ և ժամանակին քննության ու լուծման կամ կողմերի հավասարության դեմ ուղղված կամ կողմի համար ծայրահեղ անարդար հետևանքների հանգեցնող՝ իրավունքի անթույլատրելի իրացում դիտարկելը¹⁵: Նշված ձևակերպմամբ իրավունքի անթույլատրելի իրացումը կարող է գնահատվել բացառապես չարաշահման արգելքի սկզբունքի տարածական մեկնաբանմամբ, որի պարտականությունը կրում է դատարանը:

Ինչպես տեսնում ենք, իրավունքի չարաշահման՝ տեսության մեջ տեղ գտած մոտեցումները լիարժեքորեն չեն ապահովում քաղաքացիական դատավարությունում իրավունքի չարաշահման արգելքի դրսևորման սուբյեկտային և բովանդակային առանձնահատկությունները: Մասնավորապես, դատարանը՝ որպես քաղաքացիական դատավարության հիմնական և պարտադիր սուբյեկտ և պետական իշխանության մարմին, կարող է ոչ թե իրավունքի չարաշահում, այլ լիազորությունների չարաշահում թույլ տալ¹⁶: Վերոգրյալը չի ենթադրում, սակայն, որ պետական մարմինները քաղաքացիական դատավարությունում բացառապես լիազորությունների չարաշահման հնարավորության կրողներ են, քանի որ դատավարական իրավունքների և պարտականությունների կատարման չարաշահում կարող է թույլ տալ քաղաքացիական դատավարության մասնակցի կարգավիճակ ունեցող յուրաքանչյուր անձ՝ անկախ հանրային իրավունքի սուբյեկտ կամ պետական իշխանության մարմին լինելու հանգամանքից: Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում հստակորեն սահմանված է *դատավարության մասնակիցների* (կողմեր, երրորդ անձինք, դիմողներ և դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձինք,

¹⁵ Տե՛ս Abuse in issuing speculative proceedings <https://www.mills-reeve.com/publications/issuing-claim-forms-can-involve-abuse-of-process/> 16.12.2024, **Старицын, А. Ю.** О злоупотреблении правом в гражданском процессе, <https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazdanskii-process-7-2024> 16.12.2024 և այլն:

¹⁶ Տե՛ս **Դանիելյան, Գ.** նշվ. աշխ., էջ 10:

նրանց ներկայացուցիչները, վկա, փորձագետ, մասնագետ, թարգմանիչ, իրավասու անձինք և մարմինները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում) կողմից իրավունքների և պարտականությունների չարաշահման արգելքը, որը վերաբերում է բացառապես քաղաքացիադատավարական կոնկրետ կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտներին: Հետևաբար, դատարանի՝ որպես քաղաքացիադատավարական հարաբերությունների սուբյեկտի կողմից իրավունքի չարաշահման հնարավորությունն ի սկզբանե բացառվել է, քանի որ օրենսդիրը հատակորեն սահմանել է իրավունքի չարաշահման սուբյեկտային շրջանակը՝ ՔԴՕ 30-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված անձանց՝ դատավարության մասնակիցներին, որոնց մեջ դատարանը ներառված չէ:

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող ՔԴՕ նորմերի համակարգային վերլուծության արդյունքում կարող ենք փաստել նաև, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների **բարեխղճության կանխավարկածը** (ընդգծումը հեղինակինն է): Բարեխղճության կանխավարկածը ենթադրում է, որ դատավարության մասնակիցներն իրենց դատավարական իրավունքներից օգտվում են և իրենց դատավարական պարտականությունները կատարում են բարեխղճորեն, քանի դեռ դատարանի կողմից օրենքով սահմանված կարգով չի գնահատվել և հաստատվել իրավունքի չարաշահման փաստը: Հետևաբար, բարեխղճության կանխավարկածը ենթադրում է յուրաքանչյուր դեպքում իրավունքի չարաշահման փաստն արձանագրելու և գնահատելու՝ դատարանի պարտականությունը, որը կարող է իրացվել և՛ սեփական նախաձեռնությամբ, և՛ գործին մասնակցող անձի միջնորդության արդյունքում: Բարեխղճության կանխավարկածը քաղաքացիական դատավարությունում ունի կարևոր գործնական նշանակություն, քանի որ ի սկզբանե պայմանավորում է դատավարության մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների իրացումը, ինչպես նաև դրանց պաշտպանությունն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության առկայությունն այն մեկնաբանմամբ, որ թե՛ նյութական, թե՛ դատավարական հարաբերություններում արգելվում է իրավունքների չարաշահման արդյունքների իրավական պաշտպանությունը: Այսինքն՝ դատարանի կողմից պաշտպանության ենթակա չեն բացառապես չարաշահմամբ ձեռք բերված իրավունքներն ու դրանց արդյունքները: Բացի այդ, *իրավունքի չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքի բովանդակությունից բխող բարեխղճության կանխավարկածն այս առումով պետք է քաղաքացիադատավարական այլ նորմերի մեկնաբանման ելակետ հանդիսանա, որպիսին դրված կլինի նաև քաղաքացիադատավարական գործառության սկզբունքների իրացման հիմքում* (շեղատառը հեղինակինն է՝ Վ. Հ.): Ընդ որում, օրենսդրական վերջին փոփոխությունների արդյունքում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք են ներդրվել դատական սանկցիաներ, որոնք իրավունքի չարաշահման

դեպքում դատարանի կողմից դատական տուգանք կամ իրավունքի սահմանափակումը որպես ներգործության միջոց կիրառելու հնարավորություն են սահմանում¹⁷: Հարկ է նշել, որ իրավունքի սահմանափակումը որպես դատական սանկցիա կիրառելու հնարավորությունը նորոյթ է ՀՀ դատավարական իրավունքում: Մասնավորապես, դատավարության ընթացքում իրավունքի չարաշահմամբ դատավարական գործողությունների կատարումը, այդ թվում՝ դատական նիստը խափանելու, գործի քննությունը ձգձգելու, վարույթից դատավորին հեռացնելու կամ ոչ իրավաչափ այլ ակնկալիքներով նույնական կամ շարունակական միջնորդությունների հարուցումն օրենսդիրը հնարավոր է համարել կանխել իրավունքի սահմանափակումը դատարանի կողմից որպես սանկցիա կիրառելով, որը փաստացի բացառում կամ նվազագույնի է հասցնում իրավունքի չարաշահմամբ դատավարության մյուս մասնակիցների իրավունքներին և արդարադատության իրականացման հանրային շահերին վնաս պատճառելու հավանականությունը:

Ընդ որում, դատարանը իրավունքի սահմանափակումը կարող է իրականացնել ՔԴՕ-ով նախատեսված իրավունքների և դատավարական գործողությունների ժամանակային կամ քանակական սահմանափակումների սպառնիչ ցանկ սահմանելով, որպիսիք, սակայն, չպետք է հանգեցնեն դատավարության մասնակցի բուն իրավունքների բացառմանը կամ դրանց էության խաթարմանը: Ուստի, նախատեսվում է սահմանել գործի նյութերին ծանոթանալու, դրանց պատճեններ ստանալու, քաղվածքներ, լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճենները անելու, բացարկ հայտնելու և ինքնաբացարկի միջնորդությամբ հանդես գալու, ապացույցներ ներկայացնելու և դրանց հետազոտմանը մասնակցելու, դատավարության մասնակիցներին հարցեր տալու, միջնորդություններ ներկայացնելու, ցուցմունքներ տալու, դիրքորոշում ներկայացնելու ժամանակային և քանակական սահմանափակումներ կիրառելու դատարանի իրավասությունը, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կարող են վերանայվել համապատասխան սահմանափակումը կիրառած դատարանի կողմից:

Մեր կարծիքով՝ օրենսդրի կողմից որպես ելակետ պետք է ընդունվեր իրավունքի չարաշահումը բացառող կամ կանխող իրավական ներգործության միջոցների արդյունավետության գաղափարը: Դատավարական իրավունքների չարաշահմանը հակազդելու միջազգային առաջադեմ փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դատարաններն օժտված են չարաշահմանը համարժեք իրավական ներգործության միջոց ընտրելու և կիրառելու հայեցողությամբ, որպիսին պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքներին կամ գործի քննությանը վնասելու հավանականությունը չեզո-

¹⁷ Տե՛ս http://www.parliament.am/draft_docs/K-902_himnavorum.pdf 15.01.2025:

քացնելու, չարաշահման հետևանքները վերացնելու արդյունավետության աստիճանով: Դատավարական իրավունքների չարաշահմանը արդյունավետորեն հակազդել հնարավոր է ինչպես դատական սանկցիաների կիրառմամբ, այնպես էլ այնպիսի ներգործության միջոցներով, ինչպիսիք են գործին մասնակցող անձի վրա դատական ծախսերի հատուցման անհամաչափ բեռ դնելը, դատավարության մասնակիցներին պատճառված նյութական և ոչ նյութական վնասի, այդ թվում՝ ժամանակի կորստի ֆինանսական հատուցման պարտականություն սահմանելը, արագացված ռեժիմով իրավունքի պաշտպանությունը մերժելը, հարցը առանց քննության թողնելը և այլն¹⁸: Կարծում ենք, որ պրակտիկայում բավականին խնդրահարույց է լինելու իրավունքի՝ դատավարական գործողությունների կատարման ժամանակային և քանակական սահմանափակումները կիրառել այնպես, որ որևէ կերպ չբացառի կամ չհակասի դատական պաշտպանության կամ արդար դատաքննության իրավունքների բուն էությանը: Մասնավորապես, կրկնվող և շարունակական նույնաբովանդակ դատավարական գործողությունների կատարման պարագայում քանա-

¹⁸ Իրավունքների չարաշահմանը հակազդող ներգործության միջոցների կիրառման դատական լայն հայեցողություն է նախատեսված հատկապես ընդհանուր իրավական համակարգի երկրներում, երբ դատարանն իրավասու է կիրառելու չարաշահման հետևանքներն արդյունավետորեն չեզոքացնող իրավական ներգործության այնպիսի միջոցներ, որոնք բխում են չարաշահման կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններից:

Տե՛ս <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/strike-out-no-reasonable-grounds-for-bringing-or-defending-the-claim-cpr-3-42a>, <http://wbus.westlaw.co.uk/parts/3pd.shtml>, <http://disputeresolutionblog.practicallaw.com/strike-out-and-summary-judgment-saeed-and-another-v-ibrahim-and-others/> 15.01.2025 և այլն:

Իրավունքի չարաշահման արգելքն ապահովող արդյունավետ կառուցակարգեր են նախատեսվել նաև մերձբայթյան երկրների դատավարական օրենսդրությամբ: Օրինակ՝ Լիտվայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործին մասնակցող անձը, ով գործել է անբարեխիղճ (ներկայացրել է ներհայտ անհիմն հայց, վերաքննիչ կամ վճռաբեկ բողոք, գործի քննությունը վերսկսելու մասին միջնորդություն կամ չարաշահմամբ այլ դատավարական փաստաթուղթ) կամ գիտակցաբար գործել է ընդդեմ գործի արդար և արդյունավետ քննության և լուծման, դատարանն իրավասու է պարտավորեցնելու փոխհատուցել գործին մասնակցող մյուս անձանց կրած վնասները: Բացի այդ, դատարանը հաստատված համարելով իրավունքի չարաշահման փաստը, կարող է իրավունքը չարաշահողի նկատմամբ կիրառել մինչև հինգ հազար եվրո դատական տուգանք: Ընդ որում, դատարանն իրավասու է իրավունքի չարաշահման հետևանքով հնարավոր վնասների կամ լրացուցիչ դատական այլ ծախսերի փոխհատուցումն ապահովելու համար պարտավորեցնել կողմին դրանց համարժեք գումար վճարել դեպոզիտ, եթե բավարար հիմքեր ունի ենթադրելու, որ վերջինս կարող է չփոխհատուցել դրանք (<https://e-seims.irs.lt/portal/legalact/it/tad/tais.162435/asr>): Էստոնիայի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 169-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ դատավարության այն կողմը, ով դատավարական ժամկետի խախտմամբ առարկություններ կամ ապացույցներ ներկայացնելով կամ այլ կերպ պատճառ է դառնում գործի քննության, դատավարական գործողության տեղափոխմանը կամ հետաձգմանը կամ ժամկետի հետաձգմանը, կրում է գործի լրացուցիչ այն ծախսերը հատուցելու պարտականություն, որոնք բխում են դրանից (տե՛ս <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522022023001/consolide>) 02.02.2025:

կական կամ ժամանակային սահմանափակման կիրառումը կարող է հակասական մեկնաբանությունների տեղիք տալ, այդ թվում՝ ընկալվել որպես կոնվենցիոն իրավունքների էությանը հակասող ներգործություն: Հետևաբար, ավելի ճիշտ կլիներ, որ **իրավունքի սահմանափակումն օրենսդրորեն ամրագրվեր որպես իրավունքի չարաշահմամբ կատարված դատավարական գործողությանն օրենքով սահմանված կարգով արձագանքելու կամ համարժեք դատավարական գործողություն կատարելու միջոցով դատավարության մասնակցի իրավունքի իրացումն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայություն:** Այսպես, իրավունքի չարաշահմամբ ներկայացված միջնորդությունները դատարանի կողմից կարող են ընդհանրապես չքննարկվել, եթե դատարանն իր գնահատողական լիազորության կիրառմամբ արձանագրել է իրավունքի չարաշահման փաստը: Հատկանշական է, որ իրավունքի չարաշահմանը հակազդող իրավական ներգործության ընտրությունը դատարանի հայեցողության սահմաններում է, որը սահմանափակված է բացառապես չարաշահման արդյունքում իրավունքների և օրենքով ապահովվող շահերի խախտման հետևանքների վերացման արդյունավետությամբ: Դատական հայեցողության սահմաններում դատարանը պարտավոր է ընտրել և կիրառել իրավական ներգործության, այդ թվում՝ դատական սանկցիայի այնպիսի միջոց, որն առավելագույնս կապահովի չարաշահման հետևանքների արդյունավետ վերացումը: Մասնավորապես, եթե նույն անձանց միջև նույն առարկայի մասին և միևնույն փաստական հիմքերով գործի վերաբերյալ հայցադիմումի ընդունումը մերժելու մասին որոշման առկայության պայմաններում իրավունքի չարաշահմամբ շարունակաբար հայց է ներկայացվում, ապա հայցադիմումի ընդունումը մերժելը, որպես քաղաքացիական գործ հարուցելու դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայության դրսևորում, արդյունավետ համարվել չի կարող, և իրավունքի չարաշահմանը հակազդելու արդյունավետ դատավարական միջոցը դատական տուգանքն է:

Բացի այդ, պարտադիր չէ, որ իրավունքի չարաշահումը բացառող կամ դրան հակազդող կոնկրետ դատավարական ներգործության միջոցները սպառնալիք կերպով սահմանված լինեն օրենքով, ինչը բխում է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի պրակտիկայից: ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ դատավարական ներգործության կոնկրետ միջոցի բացակայությունը պետք է գնահատվի դրա անհրաժեշտության տեսանկյունից, այն է՝ արդյո՞ք բացակայող ներգործության միջոցի կիրառումը բխում է արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքների էությունից, կամ՝ արդյո՞ք այդպիսի ներգործության միջոցի բացակայությունը խաթարում է նշված սահմանադրական իրավունքների էությունը: «Արդարադատություն իրականացնող մարմնին պետք է ընձեռվի կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին պատշաճ արձագանքելու հնարավորություն՝ արդարադատություն իրականացնող մարմնին հայեցողություն տրամադրելով

կոնկրետ դեպքում կիրառման ենթակա իրավական հետևանքի առնչությամբ»¹⁹:

Մեր կարծիքով՝ ՀՀ ՔԴՕ կարգավորումներում և դատական պրակտիկայում խնդրահարույց է նաև իրավունքի չարաշահումը բացառապես կոնկրետ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներում իրականացվող դատավարական գործողությունների գնահատմամբ արձանագրելը: Ճիշտ է, դատավարության օրենքի կիրառման արդյունքում ձևավորված պրակտիկայի տրամաբանությունից բխում է, որ դատարանը գնահատում է իր կողմից իրականացվող քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներում դատավարության մասնակցի կողմից կատարվող գործողությունները, դատավարական իրավունքներից օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու բարեխղճությունը, սակայն իրավունքի չարաշահումը կարող է պայմանավորված լինել նաև կոնկրետ քաղաքացիական գործով վարույթից դուրս ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կատարվող այնպիսի գործողություններով, որոնք ուղղակի բացասական ազդեցություն կամ ներգործություն են ունենում քննվող քաղաքացիական գործով դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև արդարադատության իրականացման հանրային շահերի վրա՝ հանգեցնելով դրանց խախտման կամ իրավունքի չարաշահման արդյունքում վրա հասնող նույնական հետևանքների: Օրինակ՝ ՔԴՕ 157-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ դատարանը կասեցնում է քաղաքացիական գործով վարույթը, եթե անհնար է տվյալ գործի քննությունը մինչև սահմանադրական, քաղաքացիական, քրեական կամ վարչական դատավարության կարգով քննվող այլ հարցով կամ գործով եզրափակիչ ակտի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Դատական պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ գործի քննությունը ձգձգելու համար գործին մասնակցող անձը այլ վարույթ է նախաձեռնում, որպեսզի դատարանին գործի քննությունը կասեցնելու վերաբերյալ միջնորդություն ներկայացնելու հնարավորություն ունենա: Հետևաբար, դատարանի կողմից պետք է գնահատվի քաղաքացիական գործով վարույթի մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների վրա ներգործող՝ նաև վարույթի շրջանակներից դուրս կատարվող գործողությունների բարեխղճությունը:

Հատկանշական է, որ իրավաբանական գրականության մեջ վերոնշյալ խնդիրն այս դիտանկյունից բավարար չափով չի վերլուծվել: Ժամանակակից դատավարագիտությանը հայտնի են այսպես կոչված չարաշահմանը հարակից ինստիտուտներ, որոնք լայնորեն կիրառվում են ընդհանուր իրավական համակարգի երկրներում՝ ապահովելով դատական վարույթի արդյունավետությունը, յուրիսդիկցիոն արդարադատության շահը, սակայն իրավունքի

¹⁹ Քաղաքացիական գործ թիվ ՄԴ3/0572/02/20 2024 թ., 09 հոկտեմբերի 2024 թ.:

չարաշահման տարածական գնահատում չի իրականացվել, ինչը հնարավորություն չի ընձեռում համակողմանիորեն բացահայտելու իրավունքի չարաշահման՝ որպես ոչ բարեխիղճ վարքագծի դրսևորման շրջանակները: Այսպես, անգլիական իրավունքում կիրառվող anti-suit injunction-ը, ուղղված լինելով դատարանի՝ քաղաքացիական գործը քննելու իրավասության ապահովմանը կամ պաշտպանությանը, ենթադրում է դատարանի կողմից գործին մասնակցող անձի նկատմամբ այնպիսի ներգործության միջոցների կիրառման հնարավորություն, որը բացառում է որևէ այլ դատարանում կամ մարմնում նույն անձանց միջև, նույնական փաստական հիմքերով, միևնույն առարկայով վարույթ նախաձեռնելու հավանականությունը կամ արդեն իսկ հարուցված քաղաքացիական գործի քննությունը: Ավելին, Անգլիայի Արդարադատության թագավորական դատարանը (Թագուհու արդարադատության ատյանի առևտրային պալատ) (The High Court of Justice, Queen's Bench Division Commercial Court) Արդարադատության բարձր դատարանի Անգլիայի և Ուելսի գործարարության և սեփականության գործերով առևտրային ատյանի (The High Court of Justice Business and Property Courts of England and Wales Commercial Court (QBD)) թիվ case No: CL-2021-000092 գործով 25.05.2021 թ. և 05.11.2021 թ. վճիռների հիման վրա 02.06.2021 թ. և 05.11.2021 թ. տրված օրոգրներով կողմին պարտավորեցրել է Երևանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանում քննվող թիվ ԵՔԴ31505/02/19 գործի շրջանակներում մի դեպքում ակտիվություն չցուցաբերել, ինչը պետք է հանգեցներ հայցն առանց քննության թողնելու, իսկ երկրորդ դեպքում պարտավորեցրել է հրաժարվել հայցից²⁰: Քննարկվող ինստիտուտը թեև ընդհանրական է և ուղղված է անգլիական դատարանների իրավասության պաշտպանությանն անկախ այլ յուրիսդիկցիոն մարմնում նույն անձանց միջև, նույնական փաստական հիմքերով, միևնույն առարկայով հարուցված վարույթի առկայությունից կամ բացակայությունից, սակայն լիարժեքորեն ներառում է իրավունքի չարաշահման դրսևորումները՝ ենթադրելով դատարանի կողմից համապատասխան ներգործության միջոցների կիրառման հնարավորություն:

Հիմք ընդունելով դատավարական նորմերն իրավունքի անալոգիայով կիրառելու օրենսդրական հնարավորությունը (ՔԴՕ հոդվ. 4, մաս 1-ին), ինչպես նաև արդար դատաքննության իրավունքն արդյունավետորեն ապահովելու կոնվենցիոն պահանջի անմիջական իրացման անհրաժեշտությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ ՔԴՕ 14-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված իրավունքների չարաշահման անթույլատրելիության սկզբունքն անհրաժեշտ է կիրառել լայն տարածական մեկնաբանմամբ, իսկ դատավարական իրավունքներից

²⁰ St' u <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-vtb-bank-pjsc-v-vallex-group-companies-judgment-of-the-high-court-of-justice-of-england-and-wales-2021-ewhc-1386-tuesday-25th-may-2021>
 և <https://vlex.co.uk/vid/vtb-bank-pjsc-v-878682693>: 08.02.2025

օգտվելու և դատավարական պարտականությունները կատարելու՝ դատավարության մասնակցի բարեխղճությունը դատարանը կարող է որոշել նաև տվյալ քաղաքացիական գործով վարույթի շրջանակներից դուրս իրականացվող գործողությունների գնահատմամբ:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարծում ենք, որ պետք է վերաիմաստավորել քաղաքացիական դատավարությունում դատավարական իրավունքների չարաշահման և դրա դրսևորումները զսպող իրավական ներգործության միջոցների տեսական և պրակտիկ ընկալումները: Դատավարական իրավունքների չարաշահումը ոչ իրավաչափ վարքագծի ինքնուրույն ձև է, որը հանգում է դատավարության մասնակիցների կողմից իրենց դատավարական իրավունքներն ու պարտականությունները ոչ բարեխղճորեն, այն է՝ ոչ իրավաչափ ակնկալիքներով կամ դրանց նպատակային նշանակությանն անհամապատասխան իրացնելուն:

Ընդ որում, իրավունքի չարաշահում կարող է թույլ տալ նաև համապատասխան դատավարական իրավունքի իրական կրող չհանդիսացող անձը, ինչը պայմանավորված է սուբյեկտիվ իրավունքի իրական և ձևական առումով կրող լինելու հասկացությունների տարբերակմամբ:

Իրավունքի չարաշահման արգելք սահմանող նորմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքացիական դատավարությունում գործում է դատավարության մասնակիցների բարեխղճության կանխավարկածը, այն է՝ դատավարության մասնակիցներն իրենց դատավարական իրավունքներից օգտվում են և դատավարական պարտականությունները կատարում են բարեխղճորեն, քանի դեռ դատարանի կողմից օրենքով սահմանված կարգով չի գնահատվել և հաստատվել իրավունքի չարաշահմամբ դատավարական գործողության կատարման փաստը:

Դատավարական իրավունքների կամ այլ հնարավորությունների չարաշահում թույլ տված անձանց նկատմամբ կիրառվող դատական սանկցիաների կամ իրավական ներգործության այլ համաչափ միջոցների ընտրությունը դատարանի հայեցողական լիազորությունն է, որպիսին պայմանավորված է դատավարության մասնակիցների իրավունքների, ինչպես նաև օրենքով պահպանվող մասնավոր և (կամ) արդարադատության իրականացման հանրային շահերի խախտումների վերացման, դրանց հակազդելու արդյունավետության աստիճանով: Ընդ որում, չարաշահման կոնկրետ դեպքի առանձնահատկություններին համապատասխան կամ նման դեպքի համար օրենքով ուղղակիորեն նախատեսված ներգործության միջոցի բացակայությունն ինքնին չի կարող իրավական որոշակիության տեսանկյունից գնահատվել որպես խնդրահարույց, եթե դատարանի կողմից նման միջոց կիրառելը բխում է արդյունավետ դատական պաշտպանության և արդար դատաքննության սահմանադրական իրավունքների էությունից կամ ուղղված է դրանց լիարժեք իրացումն ապահովելուն:

Բացի այդ, իրավունքի սահմանափակումը, այն է՝ դատավարական գործողությունների կատարման քանակական կամ ժամանակային սահմանափակման օրենսդրական սահմանափակումը, առաջին հերթին պետք է ենթադրի իրավունքի չարաշահմամբ կատարված դատավարական գործողությանն օրենքով սահմանված կարգով արձագանքելու կամ համարժեք դատավարական գործողություն կատարելու միջոցով դատավարության մասնակցի իրավունքի իրացումն ապահովելու՝ դատարանի պոզիտիվ պարտականության բացակայություն:

ВАГЕ ОГАНЕСЯН – Проблемы злоупотребления правами в гражданском процессе. –

В рамках настоящей статьи автором комплексно изучены и проанализированы содержательные элементы и функциональные особенности института злоупотребления процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. Основанием для исследования послужила необходимость выявления круга носителей возможности злоупотребления процессуальными правами и обязанностями, содержания и проявлений злоупотребления, правовых механизмов устранения последствий.

Обосновано, что злоупотребление процессуальными правами не тождественно классическому правонарушению, поскольку в этом случае субъект права в ходе своей деятельности действует в соответствии с правовыми предписаниями, использует свои права или исполняет формальные обязанности, возложенные на него законом, но нарушает или причиняет вред правам других участников судопроизводства и публичным интересам эффективного осуществления правосудия. Обосновано, что злоупотребление процессуальными правами является самостоятельной формой противоправного поведения, в результате которого участники судопроизводства осуществляют свои процессуальные права и обязанности недобросовестно, то есть с неправомерными ожиданиями или не в соответствии с их целевым назначением. При этом злоупотребление правом может быть совершено и лицом, не являющимся фактическим обладателем соответствующего процессуального права, что обусловлено различием понятий действительного и формального обладателя субъективного права. Суд также может определить добросовестность участника процесса при осуществлении процессуальных прав и исполнении процессуальных обязанностей, оценив действия, совершенные вне рамок производства по данному гражданскому делу.

В результате анализа норм, запрещающих злоупотребление правом, автор пришел к выводу, что в гражданском судопроизводстве действует презумпция добросовестности участников процесса, обуславливающая реализацию прав и обязанностей участников процесса, а также наличие позитивной обязанности суда по обеспечению их защиты.

Также акцентировано внимание на выборе судебных санкций или иных соразмерных мер правового воздействия, применяемых к лицам, злоупотребившим процессуальными правами или иными возможностями, что является дискреционным полномочием суда и обусловлено степенью эффективности устранения и пресечения нарушений прав участников судопроизводства, а также охраняемых законом частных и (или) публичных интересов при осуществлении правосудия.

Ключевые слова: *злоупотребление правом, недобросовестное исполнение обязанности, действия, не соответствующие назначению, действительный обладатель права, неправомерное ожидание, правонарушение, недобросовестное поведение, запрет злоупотребления, презумпция, средства правового воздействия, санкция, дискреция*

VAHE HOVHANNISYAN – Problems of Abuse of Rights in Civil Proceeding. – In the framework of this article, the author has comprehensively studied and analyzed the substantive elements and functional features of the institution of abuse of procedural rights in civil proceedings. The basis for the study was the need to identify the scope of bearers of the possibility of abuse of procedural rights and obligations, the content and manifestations of abuse, and the legal mechanisms for eliminating the consequences.

It has been substantiated that the abuse of procedural rights is not identical to a classic offense, since in this case the subject of law acts in accordance with legal orders during its activities, uses its rights, or fulfills the formal obligations imposed on it by law, but violates or causes harm to the rights of other participants in the proceedings and to the public interests of the effective administration of justice. It has been substantiated that abuse of procedural rights is an independent form of unlawful conduct, which results in the participants in the proceedings exercising their procedural rights and obligations in bad faith, that is, with unlawful expectations or inconsistent with their intended purpose. Moreover, abuse of rights can also be committed by a person who is not the actual holder of the relevant procedural right, which is due to the distinction between the concepts of being the real and formal holder of a subjective right. The court may also determine the good faith of a participant in the proceedings in exercising procedural rights and fulfilling procedural obligations by assessing actions taken outside the framework of the proceedings in a given civil case.

As a result of the analysis of the norms prohibiting abuse of rights, the author has concluded that in civil proceedings there is a presumption of good faith of the participants in the proceedings, which conditions the realization of the rights and obligations of the participants in the proceedings, as well as the existence of a positive obligation of the court to ensure their protection.

The selection of judicial sanctions or other proportionate measures of legal influence applied to persons who have abused procedural rights or other opportunities has also been emphasized, which is the discretionary power of the court and is conditioned by the degree of effectiveness in eliminating and counteracting violations of the rights of the participants in the proceedings, as well as private and/or public interests in the administration of justice protected by law.

Key words: *abuse of rights, non-conscientious performance of duty, acting inconsistent with the intended purpose, real holder of the right, unlawful expectation, offense, unconscientious behavior, prohibition of abuse, presumption, means of legal influence, sanction, discretion*

Օգտագործված գրականության և իրավական ակտերի ցանկ

Դանիելյան, Գ. Իրավունքի չարաշահումը, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, թիվ 2, 3-21, 2021, <https://doi.org/10.46991/BYSU:C/2021.12.2.003>, (G. Danielyan, Iravunki charashahumy, Banber Yerevani hamalsarani. Iravagitutyun, tiv 2, 3-21, 2021).

Եվրոպական դատարանի Case of Hornsby v Greece, judgment, 27.09.1976 վճիռ:

Եվրոպական դատարանի Zemmour v France (dec), no. 63539/19, 20/12/22,

Եվրոպական դատարանի Zhablyanov v. Bulgaria, no 36658/18, 20/12/22 վճիռներ և այլն:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի՝ «Արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանն ու կատարելագործմանն ուղղված քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների» 28.02.1984 թ. թիվ 84(5) հանձնարարական, (Evropayi khorhrdi nakhararneri komitei <Ardaradatutyany ardyunavetutyany bardzracmann u katarelagortsmann ughghvats qaxaqaciakan datavarutyany skzbunqner>):

Թորոսյան, Գ., Թորոսյան, Ս. Իրավունքի չարաշահում, Եր., «Հայրապետ» հրատ., 2019թ., էջեր 338-339 (G. Torosyan, S. Torosyan, iravunki charashahum, Erevan, Hajrapet, 2019):

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունվել է 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21/Հատուկ թողարկում, հոդ. 1118: (Hayastani Hanrapetutyan Sahmanadrutyun, yndunvel e 06.12.2015 թ., ՀՀՊՏ 2015.12.21/hatuk togharkum, hodvats. 1118),
- Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ընդունվել է 2018 թ. փետրվարի 9-ին, ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374), հոդված 1, 2.1 մաս: (Hayastani Hanrapetutyan qaghagaciakan datavarutyan orengsirg, hodvats 1, 2. 1 mas).
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 16.12.2020 թվականի թիվ ԵԴ/16359/02/18 որոշում: (HH vchrabek datarani 16.12.2020 tvakani tiv ED/16359/02/18 voroshum).
- ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/ 1397/02/11 քաղաքացիական գործով 08.10.2020 թ. որոշում, ՄԴՅ/0572/02/20 քաղաքացիական (սնանկության) գործով 09 հոկտեմբերի 2024թ. Որոշում: (HH vchrabek datarani tiv EKD/1397/02/11 kaghaktsiakan gortsov 08.10.2020 t. voroshum, SD3/0572/02/20 (snankutyan) gortsov 09 hoktemberi 2024 t. voroshum).
- ՀՀ քաղաքացիական դատավարության դասագիրք (Վ. Հովհաննիսյանի, Ս. Մեղրյանի խմբագրությամբ): Եր.: «Հայրապետ» հրատ., 2022, 372-376 էջեր: (HH khaghakaciakan datavarutyan dasagirq (V. Hovhannisyan-i, S. Meghryan-i khmbagrutyamb). Yer.: "Hayrapet" hrat., 2022, ejer 372-376).
- «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիա, ընդունվել է 04.11.1950 թ., ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), հոդ. 367: (Mardu iravunqneri ev himnarar azatutyunneri pashtpanutyan masin evropakan konvencia, yndunvel e 04.11.1950, ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192), hodvats 367).
- Քաղաքացիական գործ թիվ ՄԴՅ/0572/02/20 2024թ. 09 հոկտեմբերի 2024 թ.: (Kaghakaciakan gorts tiv SND ՄԴՅ/0572/02/20).
- Abuse in issuing speculative proceedings <https://www.mills-reeve.com/publications/issuing-claim-forms-can-involve-abuse-of-process/> 16.12.2024:
- <http://disputeresolutionblog.practicallaw.com/strike-out-and-summary-judgment-saeed-and-another-v-ibrahim-and-others/> 15.01.2025:
- <http://wbus.westlaw.co.uk/parts/3pd.shtml> 15.01.2025:
- http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 15.01.2025:
- http://www.parliament.am/draft_docs8/K-902_himnavorum.pdf 16.12.2024:
- <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-vtb-bank-pjsc-v-vallex-group-companies-judgment-of-the-high-court-of-justice-of-england-and-wales-2021-ewhc-1386-tuesday-25th-may-2021>
- <https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazhdanskii-process-7-2024> 16.12.2024:
- <https://vlex.co.uk/vid/vtb-bank-pjsc-v-878682693>: 08.02.2025:
- <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/strike-out-no-reasonable-grounds-for-bringing-or-defending-the-claim-cpr-3-42a>, 15.01.2025:
- <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522022023001/consolide> 02.02.2025:
- Старицын, А. Ю. О злоупотреблении правом в гражданском процессе,
<https://lawinfo.ru/releases/675/arbitraznyi-i-grazhdanskii-process-7-2024> 16.12.2024 (Staritsin, A. Yu. O zloupotreblenii pravom v grazhdanskom protsesse).
- Юдин, А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве, Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Санкт-Петербургский государственный университет. СПб.: 2009, 368 էջ: (Yudin, A.V. Zloupotreblenie protsessualnymi pravami v grazhdanskom sudoproizvodstve, Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni doktora yuridicheskikh nauk. Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. SPb.: 2009, 368 ej).

ԱՊՕՐԻՆԻ ԾԱԳՈՒՄ ՈՒՆԵԳՈՂ ԳՈՒՅՔԻ ԲՈՆԱԳԱՆՁՄԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՆԵՐՈՎ ՀԱՅՑԱՑԻՆ ՎԱՂԵՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԴԱՏԱԿԱՆ ՊՐԱԿՏԻԿԱՆ

ԴԱՎԻԹ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ , ԱՐՄԵՆ ԹԱՎԱԴՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

Հոդվածը նվիրված է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» վարույթով հայցային վաղեմության կիրառման դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությանը: ՀՀ գլխավոր դատախազության համար դարձել է պրակտիկա հայցադիմում ներկայացնել օրենքով սահմանված երեք տարիների ընթացքում, հետո դատարան ներկայացնել հայցի առարկայի և հիմքի փոփոխություն թույլատրելու վերաբերյալ միջնորդություն: Ընդ որում, հաճախ այդպիսի միջնորդությունները ներկայացվում են ուսումնասիրությունը սկսելուց հետո՝ երեք տարի անց, սակայն դատարանները մերժում են հայցային վաղեմություն կիրառելու մասին պատասխանողների միջնորդությունը՝ հղում անելով Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի վերաբերելի կարգավորումներին:

Հեղինակները հոդվածում հիմնավորում են, որ հայցային վաղեմության ժամկետների նման մեկնաբանությունը հակասում է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքում առկա առանձին իրավակարգավորումների: Բացի այդ, «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին ապօրինի գույքի բռնագանձման վարույթների շրջանակներում դատարանների կողմից տրվող մեկնաբանությունը Սահմանադրությանը համապատասխանության տեսանկյունից ևս խոցելի է և ենթակա է վերանայման:

* **Դավիթ Մելքոնյան** – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի դոցենտ

Давит Мелконян – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

Davit Melkonyan – Candidate of Legal Sciences, Associate professor at YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics

Էլ. փոստ՝ melkd@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0001-9993-6404>

Արսեն Թավադյան – իրավագիտության թեկնածու, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ

Арсен Тавадян – кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права ЕГУ

Candidate of Legal Sciences, Associate professor at YSU Chair of Civil Law

Էլ. փոստ՝ arsentavadyan@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5074-0408>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 20.02.2025

Գրախոսվել է՝ 16.06.2025

Հաստատվել է՝ 25.06.2025

© The Author(s) 2025

Բանալի բառեր – *հայցային վաղեմություն, հայցի հիմքի և առարկայի փոփոխություն, ապօրինի ծագում ունեցող գույք, Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք*

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ նաև՝ «Օրենք») ընդունումը վերջին շրջանի կարևոր իրավական իրադարձություններից է: Թեև ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման վարույթներով կայացվել են ընդամենը մեկ-երկու վերջնական դատական ակտեր, այնուամենայնիվ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ հակակոռուպցիոն քաղաքացիական դատարանն այս վարույթներով առանձին քաղաքացիաիրավական և քաղաքացիադատավարական ինստիտուտներին տալիս է յուրօրինակ մեկնաբանություններ, որոնք չեն բխում այդ ինստիտուտների իմաստից:

Նման ինստիտուտներից է հայցային վաղեմությունը: Ըստ Օրենքի 8-րդ հոդվածի՝ «1. Ուսումնասիրությունը կարող է տևել առավելագույնը երեք տարի: 2. Սույն հոդվածով նախատեսված ժամկետների խախտմամբ ներկայացված հայցը համարվում է ներկայացված հայցային վաղեմության ժամկետի բացթողումով»:

ՀՀ գլխավոր դատախազության համար դարձել է պրակտիկա հայցադիմում ներկայացնել այս երեք տարիների ընթացքում, հետո դատարան ներկայացնել հայցի առարկայի և հիմքի փոփոխություն թույլատրելու վերաբերյալ միջնորդություն¹: Ընդ որում, հաճախ այդպիսի միջնորդությունները ներկայացվում են ուսումնասիրությունը սկսելուց հետո՝ երեք տարի անց:

Նման իրավիճակներում պատասխանողները ներկայացնում են հայցային վաղեմություն կիրառելու վերաբերյալ միջնորդություններ այն հիմնավորմամբ, որ հայցի հիմքը և առարկան փոփոխելու վերաբերյալ միջնորդությունը ըստ էության նոր հայց է, և հայցային վաղեմության ժամկետը պետք է հաշվարկվի միջնորդության ներկայացման պահի հաշվառմամբ, իսկ սահմանված կարգով հայցը հարուցելու հիմքով հայցային վաղեմության ժամկետն ընդհատելու վերաբերյալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 340-րդ հոդվածի 1-ին մասի կանոնը նման պայմաններում կիրառելի չէ:

¹ Բերենք բազմաթիվ նմանատիպ գործերից ընդամենը մի քանի օրինակ՝

1. Թիվ ՀԿԴ/0001/02/22 քաղաքացիական գործով հայցադիմումը ներկայացվել է 31.08.2022թ., 28.12.2022թ. թույլատրվել է հայցի առարկայի փոփոխությունը:
2. Թիվ ՀԿԴ/0002/02/22 քաղաքացիական գործով հայցադիմումը ներկայացվել է 02.09.2022թ., իսկ 17.01.2023թ. թույլատրվել է հայցի առարկայի փոփոխությունը:
3. Թիվ ՀԿԴ/0003/02/22 քաղաքացիական գործով հայցադիմումը ներկայացվել է 05.09.2022թ., իսկ 23.02.2023թ. որոշմամբ թույլատրվել է հայցի առարկայի փոփոխությունը:
4. Թիվ ՀԿԴ/0005/02/22 քաղաքացիական գործով հայցադիմումը ներկայացվել է 08.09.2022թ., իսկ 18.01.2023թ. թույլատրվել է հայցի առարկայի փոփոխությունը:
5. Թիվ ՀԿԴ/0006/02/22 քաղաքացիական գործով հայցադիմումը ներկայացվել է 15.09.2022թ., իսկ 20.01.2023թ. թույլատրվել է հայցի առարկայի և հիմքի փոփոխությունը:

ՀՀ հակակոռուպցիոն դատարանը հակված է մերժելու նման միջնորդությունները: Այսպես, թիվ ՀԿԴ/0219/02/23 գործով 27.12.2024 թ. որոշման մեջ դատարանը նշել է. «Տվյալ դեպքում, հայցի հիմքի և առարկայի փոփոխության արդյունքում ավելացել են սկզբնական հայցով չպահանջված գույքերի բռնագանձման պահանջներ (խնդրամասի 12-19-րդ կետերը), ինչպես նաև ավելացվել է երկու գումարային պահանջների չափը (խնդրամասի 20-21-րդ կետերը): Դատարանն արձանագրում է, որ 05.08.2024 թվականին և 31.10.2024 թվականին ներկայացված հայցի հիմքի և առարկայի փոփոխությունը թույլատրելու մասին միջնորդությունները պայմանավորված են եղել ինչպես նախկինում ստացված տվյալների վերանայմամբ, այնպես էլ պատասխանողների ներկայացուցիչների կողմից տրամադրված փաստաթղթերի համադրմամբ կատարված վերահաշվարկով: Այսինքն՝ տվյալ պարագայում Ուսումնասիրության արդյունքների վերաբերյալ ամփոփագրի կազմումից հետո Իրավասու մարմնի կողմից չեն կատարվել այնպիսի գործողություններ (հակառակի մասին որևէ փաստարկ չի ներկայացվել), որոնք ենթակա են կատարման միայն Ուսումնասիրության շրջանակներում, և նման պայմաններում Օրենքի 8-րդ հոդվածը չի կարող մեկնաբանվել այնպես, որ հայցվորի կողմից իրենից չկախված հանգամանքների արդյունքում իր դատավարական իրավունքից օգտվելը հիմք հանդիսանա հայցային վաղեմություն կիրառելու համար:

Վերոշարադրյալ իրավական կարգավորումների և վերլուծությունների լույսի ներքո Դատարանը գտնում է, որ Հայցվորի միջնորդությամբ կատարված հայցի փոփոխությունը չի կարող գնահատվել որպես «նոր հայցի ներկայացում», քանի որ դրա արդյունքում այն շահը, որի պաշտպանության համար հարուցվել է սկզբնական հայցը, չի փոխվել, նյութաիրավական պահանջը՝ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման, ևս մնացել է նույնը, ինչպես նաև փոփոխված պահանջը ներկայացվել է այն պատասխանողների գույքի առնչությամբ, ովքեր սկզբնական հայցով արդեն իսկ պատասխանող էին հանդիսանում: Նշված հանգամանքները հիմք են տալիս Դատարանին եզրակացնելու, որ Իրավասու մարմնի կողմից Ուսումնասիրության եռամյա ժամկետում կատարման ենթակա գործողություններ այդ ժամկետի ավարտից հետո չեն կատարվել, այսինքն ինքնին հայցադիմումը ներկայացվել է հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքում, իսկ օրենքով սահմանված կարգով և թույլատրված ձևով հայցի շտկումը (հայցի հիմքի և առարկայի լրացումը) չի կարող գնահատվել որպես նոր հայցի ներկայացում, և ըստ այդմ դրա նկատմամբ չի կարող հաշվարկվել Օրենքի 8-րդ հոդվածով նախատեսված հայցային վաղեմության ժամկետը»:

Թիվ ՀԿԴ/0198/02/23 գործով 03.07.2024 թ. որոշման մեջ դատարանը նշել է. «Դատարանն արձանագրում է, որ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման վարույթի շրջանակներում նոր պահանջը ենթադրում է ապօրինի

ծագում ունեցող և բռնագանձման ենթակա գույքերի կազմի ընդլայնում, մինչդեռ սույն դեպքում հայցվորը, ելնելով իրեն վերապահված տնօրինչականության սկզբունքից, առանց ներկայացված փաստական ելակետերի փոփոխության ներկայացրել է գույքերի ամբողջ ծավալով բռնագանձման պահանջ՝ անկախ գույքի այս կամ այն տոկոսը ապօրինի դիտարկելուց: Դատարանն արձանագրում է, որ պահանջի ձևակերպումը նշված ձևով բխում է Բրավասու մարմնի մոտեցումից և մարտավարությունից: Սրա հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ օրենսդիրը որևէ կերպ չի կանխորոշել Բրավասու մարմնի կողմից կատարվող հաշվարկի սկզբունքներն ու կանոնները, իսկ Դատարանն իր հերթին ևս սահմանափակված չէ հաշվարկի որևէ եղանակ ընտրելու հարցում: Ուստի նույն ելակետային տվյալների կիրառմամբ տարբեր եղանակներով հաշվարկի իրականացումը (օրական, տարեկան) կարող է հանգեցնել տարբեր ցուցանիշների ստացմանը: Այս առումով Դատարանը հարկ է համարում ընդգծել, որ հետագայում գույքի ենթադրյալ ապօրինի ծագում ունեցող բաժինը որոշելու է Դատարանը՝ կաշկանդված չլինելով կողմերի կողմից ներկայացված հաշվարկի տրամաբանությամբ:

Անդրադառնալով հայցի առարկայի փոփոխությամբ դրամական պահանջի չափի ավելացմանը՝ Դատարանն արձանագրում է, որ դրամական պահանջը ավելացված չափի մասով չի կարող դիտարկվել որպես նոր պահանջ՝ հաշվի առնելով, որ Բրավասու մարմնի կողմից նշված պահանջը սկզբնապես ևս ներկայացված է եղել, իսկ չափի փոփոխությունը սույն դեպքում պայմանավորված է Բրավասու մարմնի կողմից կատարված վերահաշվարկով: Այսինքն՝ Դատարանը արձանագրում է, որ հայցվորը ոչ թե նոր ապօրինի ծագում ունեցող գույքի (դրամական միջոցների) պահանջ է ներկայացրել, այլ ներկայացված պահանջում կատարել է գույքային կազմերի փոփոխություն:

Թիվ ՀԿԴ/0069/02/23 գործով 02.02.2024 թ. որոշման մեջ դատարանը նշել է. «Օրենքով սահմանված կարգով հայց հարուցելու հիմքով վաղեմության ժամկետը ընդհատվելու հարցին անդրադառնալիս Դատարանը անհրաժեշտ է համարում նաև պարզաբանել այն հարցը, թե արդյո՞ք հայցի առարկան լրացնելու կամ փոփոխելու դեպքում սկզբնական հայցի հարուցման արդյունքում առաջացած քննարկման առարկա իրավական հետևանքները վերագրելի են կատարված լրացմանը կամ փոփոխությանը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 170-րդ հոդվածի 5-րդ մասից հետևում է, որ մինչև Դատարանի կողմից ապացուցման պարտականությունը բաշխելու մասին որոշում կայացնելը հայցվորը իրավունք ունի փոխել հայցի հիմքն ու առարկան, եթե այդ գործողությունը չի հանգեցնում հայցի էության փոփոխության: Հայցի էության փոփոխություն կարող է արձանագրվել այն դեպքում, երբ փոփոխվի պաշտպանության առարկա այն իրավունքը, որի խախտման կապակցությամբ հայցվորը դիմել է դատարան: Հայցային վա-

դեմությունը խախտված իրավունքի պաշտպանության հայցով դատարան դիմելու համար սահմանված ժամկետն է: Եթե անձը օրենքով սահմանված ժամկետում դիմում է դատարան, ապա հայցային վաղեմության ժամկետը պետք է ընդհատվի անկախ հայցվորի կողմից ընտրված պաշտպանության եղանակից: Էականը այն է, որ իր խախտված իրավունքի պաշտպանության համար անձը օրենքով սահմանված ժամկետում դիմել է դատարան: Արդեն այն հանգամանքը, թե ինչպիսի եղանակով է անձը փորձում պաշտպանել իր իրավունքը, հայցային վաղեմության ժամկետի ընդհատված լինելու համար էական նշանակություն չունի: Եթե օրենքով սահմանված կարգով հայց է հարուցվել, որն այդ դեպքում արձանագրված է, ապա ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 340-րդ հոդվածի ուժով հայցային վաղեմության ժամկետը այդ պահից համարվում է ընդհատված:

Փաստորեն, հայցի առարկայի և հիմքի փոփոխության վերաբերյալ միջնորդության ներկայացումը չի գնահատվում որպես նոր հայցի ներկայացում, քանի որ այն շահը, որի պաշտպանության համար հարուցվել է սկզբնական հայցը, չի փոխվել:

Նման իրավակիրառական պրակտիկան հակասում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ հայցային վաղեմությանը վերաբերող կարգավորումներին: Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 340-րդ հոդվածի 1-ին կետի՝ «Հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատվում է սահմանված կարգով հայցը հարուցելով, ինչպես նաև պարտավոր անձի կողմից պարտքի ճանաչումը վկայող գործողությունները կատարելով»: Այսպես, հայցային վաղեմության ժամկետի ընթացքն ընդհատվում է, երբ համապատասխան հայցը հարուցվում է սահմանված կարգով, այսինքն՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված կարգով²:

Հարկ է նշել, որ տեսական գրականության մեջ առանձնացնում են հայցի իրավունքը դատավարական և նյութական իմաստներով³: Նյութական իմաստով հայցի իրավունքը սեփական հայցային պահանջների բավարարում ստանալու իրավունքն է⁴:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը թիվ ԵԿԴ/2924/02/11 քաղաքացիական գործով 04.10.2013 թ. կայացրած որոշմամբ նշել է, որ հայցի առարկան այն նյութաիրավական պահանջն է, որը հայցվորը ներկայացնում է պատասխանողի դեմ, և որի վերաբերյալ դատարանը որոշում է կայացնում, հայցի փաստական

² Տե՛ս **Գաբուզյան, Զ.Ա.** Հայցային վաղեմության քաղաքացիաիրավական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում, իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի հայցմանատենախոսություն, Եր., 2023, էջ 99:

³ Տե՛ս **Гурвич, М.А.** Право на иск, М.- Л., 1949, էջ 45:

⁴ Տե՛ս Гражданское процессуальное право: учебник: [в 2 т.] / под ред. П. В. Крашенинникова. – 2-е изд., перераб. и доп. М. : Статут, 2022, էջ 245:

հիմքն այն հանգամանքներն են, որոնց հետ նյութական իրավունքի նորմը կապում է իրավահարաբերությունների առաջացումը, փոփոխումը կամ դադարումը: Հայցն անհատականացվում է իր այս երկու տարրերի՝ հայցի հիմքի և առարկայի շնորհիվ: Հենց հայցի հիմքով ու առարկայով են որոշվում հայցերի նույնությունն ու տարբերությունը միևնույն սուբյեկտային կազմի դեպքում: ՀՀ օրենսդրությունն ընձեռում է հայցի հիմքն ու առարկան փոփոխելու հնարավորությունը, ընդ որում, հայցի առարկայի փոփոխությունը ենթադրում է հայցվորի՝ պատասխանողին ուղղված նյութաիրավական պահանջի փոփոխություն, իսկ հայցի հիմքի փոփոխությունն այն հանգամանքների փոփոխությունն է, որոնց վրա հիմնվում է այդ նյութաիրավական պահանջը:

Այսինքն՝ հայցը փոխվում է, երբ փոխվում է նյութաիրավական պահանջը, ոչ թե այն դեպքում, երբ փոխվում է օրենքով պահպանվող շահը:

Այս հարցը պետք է դիտարկել նաև ՀՀ Սահմանադրության տեսակետից: ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ արդար դատական քննության իրավունքի բաղադրատարրը համարվող իրավական որոշակիության սկզբունքը խախտում է պատասխանողի՝ ՀՀ Սահմանադրության 60-րդ հոդվածով երաշխավորված սեփականության իրավունքը և 59-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունքը:

Իրավական որոշակիության սկզբունքը օրենքի գերակայության հիմնարար բաղադրիչներից է (տե՛ս Beian v. Romania (no. 1), § 39; Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania [GC], § 116):

Համապատասխան օրենքը պետք է ձևակերպված լինի բավարար ճշգրտությամբ, որպեսզի քաղաքացիներին հնարավորություն ընձեռի կարգավորելու իրենց վարքագիծը՝ տվյալ հանգամանքներում ողջամիտ չափով կանխատեսելով այն հետևանքները, որոնց կարող է հանգեցնել տվյալ արարքը (տե՛ս Centro Europa 7 S.r.l. և Di Stefano v. Italy [GC], § 141):

Մարկուսն ընդդեմ Լատվիայի գործով ՄԻԵԴ-ը եզրակացրել է, որ եթե կարգավորումները անորոշություն են թողնում առաջին ատյանի դատարանի իրավասության վերաբերյալ, այն չի կարող կանխատեսելի համարվել և կամայականությունից պաշտպանություն չի ապահովում: Դա կարող է նաև լրջորեն խոչընդոտել իր գործը դատարանում արդյունավետ ներկայացնելու անձի կարողությունը (տե՛ս Markus v. Latvia, no. 17483/10, 11 June 2020, § 73):

ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՄԴՈ-630 որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ *«տվյալ օրենքը պետք է համապատասխանի նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մի շարք վճիռներում արտահայտված այն իրավական դիրքորոշմանը, համաձայն որի՝ որևէ իրավական նորմ չի կարող համարվել «օրենք», եթե այն չի համապատասխանում իրավական որոշակիության (res judicata) սկզբունքին, այսինքն՝ ձևակերպված չէ բավարար աստիճանի հստակությամբ, որը թույլ տա քաղաքացուն դրա*

հետ համատեղելու իր վարքագիծը» (տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2006 թ. ապրիլի 18-ի ՍԴՈ-630 որոշման 11-րդ կետը):

ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1270 որոշմամբ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածով ամրագրված իրավական պետության կարևորագույն հատկանիշներից է իրավունքի գերակայությունը, որի ապահովման գլխավոր պահանջներից են **իրավական որոշակիության սկզբունքը**, իրավահարաբերությունների կարգավորումը բացառապես այնպիսի **օրենքներով, որոնք համապատասխանում են ռեպլիկական որոշակի հատկանիշների**՝ հստակ են, կանխատեսելի, մատչելի»:

ՀՀ սահմանադրական դատարանը մի շարք որոշումներում (ՍԴՈ-630, ՍԴՈ-1142) անդրադարձել է իրավական որոշակիության սկզբունքին և գտել է, որ այն անհրաժեշտ է, որպեսզի համապատասխան հարաբերությունների մասնակիցները ողջամիտ սահմաններում ի վիճակի լինեն կանխատեսելու իրենց վարքագծի հետևանքները և վստահ լինեն ինչպես իրենց պաշտոնապես ճանաչված կարգավիճակի անփոփոխելիության, այնպես էլ ձեռք բերված իրավունքների և պարտավորությունների հարցում:

Սահմանադրական դատարանը հարկ է համարում ընդգծել, որ իրավական որոշակիության սկզբունքը ենթադրում է նաև դատարանների որոշումների հստակություն և կանխատեսելիություն, ինչը թույլ է տալիս իրավահարաբերությունների մասնակիցներին համապատասխան պատկերացում կազմել իրենց վարքագծի հնարավոր հետևանքների մասին (տե՛ս ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2016 թ. մայիսի 3-ի ՍԴՈ-1270 որոշման 7-րդ կետը):

«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «**նորմատիվ իրավական ակտի նորմը մեկնաբանվում է՝ հաշվի առնելով նորմատիվ իրավական ակտն ընդունելիս այն ընդունող մարմնի նպատակը՝** ելնելով դրանում պարունակվող բառերի և արտահայտությունների տառացի նշանակությունից, ամբողջ հոդվածի, գլխի, բաժնի կարգավորման համատեքստից, այն նորմատիվ իրավական ակտի դրույթներից, ի կատարումն որի ընդունվել է այդ ակտը, տվյալ նորմատիվ իրավական ակտով սահմանված սկզբունքներից, իսկ այդպիսի սկզբունքներ սահմանված չլինելու դեպքում՝ տվյալ իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավունքի ճյուղի սկզբունքներից»:

«Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի և հարակից օրենքների ընդունման հիմնավորման մեջ (այսուհետ՝ Հիմնավորում) արձանագրված է հետևյալը. «Քրեական գործընթացներից անկախ՝ ներկայումս պետությանը պատճառված վնասը կարող է վերականգնվել քաղաքացիական դատավարության կարգով պետական շահերի պաշտպանության հայցի հարուցմամբ: Վնասի հատուցման հայցը հարուցվում է ընդհանուր հայցային վաղեմության կիրառմամբ, որի ընթացքն սկսվում է այն օրվանից, երբ

անձն իմացել է կամ պետք է իմացած լիներ իր իրավունքի խախտման մասին⁵: (...) այն անձինք, ովքեր այդ գույքի նկատմամբ ունեն օրինական պահանջ, կարող են այն ներկայացնել իրավասու դատարան և միակ ժամկետը, որը կսահմանափակի նման պահանջի ներկայացումը, հայցային վաղեմությունն է: **Այս սկզբունքը պահպանվել է օրենքի նախագծման շրջանակներում և հետևաբար չի վատթարացնում այն անձանց իրավական վիճակը**, որոնք ապօրինի ճանապարհով ձեռք են բերել և պահպանում են կամ օտարել են որոշակի գույք: Այդպիսի գույքի նկատմամբ **հայցային վաղեմության պահպանմամբ**, մինչև օրենքի ընդունումը, այնպես էլ օրենքի ընդունումից հետո, կարող են պահանջներ ներկայացնել գույքի իրավատերերը կամ ՀՀ դատախազությունը՝ պետության շահերի պաշտպանության լիազորության իրականացման շրջանակներում⁶:

Ասվածից հետևում է, որ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում հարուցված հայցի նկատմամբ հայցային վաղեմության ժամկետները կիրառվում են կամ պետք է կիրառվեն նույն կերպ, ինչ մինչև օրենքի ընդունումը և դրանից հետո պետական շահերի պաշտպանության հայց հարուցելիս: Այլ կերպ՝ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում հարուցված հայցի քննության ընթացքում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին **չի կարող տրվել այլ քաղաքացիական մնացած գործերով տրված մեկնաբանությունից տարբերվող մեկնաբանություն**:

Հակակոռուպցիոն դատարանը «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի շրջանակներում հարուցված հայցի նկատմամբ հայցային վաղեմության ժամկետները կիրառելիս պետք է մեկնաբանի այնպես, ինչպես մեկնաբանել և շարունակում է մեկնաբանել քաղաքացիական այլ իրավունքների պաշտպանության նպատակով հարուցված հայցերի պարագայում: Ավելին, «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի և դրա հիման վրա ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածների մեկնաբանությունը **չպետք է վատթարացնի պատասխանողի իրավական վիճակը**:

Մինչդեռ ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման վարույթներով դատարանների կողմից ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին տրված մեկնաբանությունը.

3. Չի համապատասխանում «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքն ընդունող մարմնի նպատակին:

4. Հայցվորին օժտում է ցանկացած ժամանակ նախկինում ներկայացված հայցի հիմքն ու առարկան ամբողջությամբ փոխարինելու, բռնագանձման ենթակա գումարի չափը առանց որևէ սահմանափակման ավելացնելու, նոր պա-

⁵ Տե՛ս Հիմնավորման 10-րդ կետը:

⁶ Հիմնավորման 63-րդ և 64-րդ կետերը:

հանջներ ներկայացնելու, հայցի հիմքն ամբողջությամբ փոխելու, նոր պատասխանող ներգրավելու, վարույթի ամբողջ սուբյեկտային կազմը փոխելու անսահմանափակ հայեցողությամբ: Մինչդեռ քաղաքացիաիրավական այլ վեճերում, այդ թվում՝ ՀՀ գլխավոր դատախազության կողմից պետական շահերի պաշտպանության հայցի քննության ընթացքում հայցվորը նման լիազորությամբ օժտված չէ:

5. Իմաստագրվում է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված ուսումնասիրությունն ընդհանրապես, քանի որ դատարանների կողմից տրված մեկնաբանության պարագայում ուսումնասիրության արդյունքում հարուցված մեկ ՀՀ դրամի հայցապահանջ ներկայացնելուց հետո հայցվորը կարող է ներկայացնել նոր հայց՝ պահանջելով մեկ միլիարդ ՀՀ դրամ:

6. Իմաստագրվում է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի ուսումնասիրության արդյունքով նախատեսված ուսումնասիրության ժամկետը, քանի որ Հակակոռուպցիոն դատարանի կողմից տրված մեկնաբանության պարագայում ուսումնասիրության ժամկետը ավարտելուց հետո մեկ ՀՀ դրամի հայցապահանջ ներկայացնելով հայցվորը կարող է առանց որևէ ժամանակային սահմանափակման շարունակել ուսումնասիրությունը և ներկայացնել նոր հայց՝ պահանջելով 1 միլիարդ ՀՀ դրամ:

7. «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածին, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին դատարանների կողմից տրված մեկնաբանության դեպքում նման վարույթների շրջանակում բացառվում է հայցային վաղեմության ժամկետների կիրառումը, և այդ ինստիտուտը դադարում է գոյություն ունենալուց, քանի որ ի սկզբանե հայցը հարուցվում է հոգուտ պետության՝ ենթադրյալ ապօրինի գույքի բռնագանձման նպատակով, և անկախ նրանից՝ նոր հայցադիմում է ներկայացվում, թե փոխվում է հայցի հիմքը կամ առարկան՝ հայցը հարուցվում է պետական շահի պաշտպանության նպատակով:

8. «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետի համաձայն՝ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի հիման վրա գույքի բռնագանձման հայցի հարուցումը ընդգրկվում է դատախազի կողմից պետական շահերի, այդ թվում՝ պատվիրակված լիազորությունների իրականացման համար պետության կողմից համայնքին ուղղված ֆինանսական միջոցների պաշտպանության հայցի շրջանակներում: Հետևաբար, դատարանների կողմից տրված մեկնաբանությունը պետք է կիրառելի լինի ոչ միայն «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի հիման վրա գույքի բռնագանձման հայցի հարուցման, այն նաև «Դատախազության մասին» ՀՀ օրենքի 29-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-3-րդ կետերում նախատեսված՝ պետական շահի պաշտպանության հայց հարուցելու մնացած դեպքերում ևս:

9. Իմաստագրկվում են «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված ժամկետները, քանի որ ուսումնասիրության համար սահմանված ժամկետի վերջին օրը մեկ ՀՀ դրամի հայցապահանջ ներկայացնելուց հետո Հայցվորը հնարավորություն է ստանում շարունակելու ուսումնասիրությունը՝ հաստատապես իմանալով, որ ցանկացած ժամանակ կարող է ներկայացնել նոր հայց, որը դատարանների կողմից կգնահատվի ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածների հիման վրա հայցի առարկայի կամ հիմքի փոփոխություն, քանի որ «**հայցադիմումով պաշտպանվող շահը**», ըստ դատարանների, մնացել է նույնը:

10. Արդյունքում, դատարանների կողմից ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին տրված այդ մեկնաբանությունը վատթարացնում է պատասխանողների իրավական վիճակը:

11. Հակակոռուպցիոն դատարանի կողմից «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածին և ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին տրված նման մեկնաբանության պարագայում հայցվորի վարքագիծը դառնում է անկանխատեսելի, պատասխանողները գրկվում են իրենց հետագա գործողությունները պլանավորելու և, հետևաբար, իրենց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն արդյունավետ կերպով իրականացնելու հնարավորությունից:

12. Պատասխանողները գրկվում են հայցի առարկայի մեջ չներառված՝ իրեն սեփականության իրավունքով պատկանող գույքը տնօրինելու հնարավորությունից, քանի որ ապահովագրված չեն և չեն կարող համոզված լինել, որ ինչ-որ ժամանակ հետո հայցվորի կողմից չի ներկայացվի նոր գույքային պահանջ նաև սեփականության այդ միավորի դեմ, և տվյալ գույքը օտարված լինելու դեպքում պահանջի իրավունքը կտարածվի պատասխանողներին պատկանող այլ գույքի կամ գույքերի վրա:

Հետևաբար, ձևավորված իրավակիրառ պրակտիկան հակասում է հայցային վաղեմության ինստիտուտի էությանը, բացառում է որևէ քաղաքացիաիրավական հարաբերության պարագայում հայցային վաղեմության ինստիտուտի կիրառումը, անտեսում է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի այն բոլոր իրավական դիրքորոշումները, որոնք սահմանում են հայցի առարկան և հիմքի փոփոխությունը նոր հայց ներկայացնելուց տարբերակող չափանիշները:

Դատարաններն իրենց այս մոտեցումը հիմնավորում են նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարությունում տնօրինչականության սկզբունքի երաշխավորման անհրաժեշտությամբ: Քաղաքացիական դատավարությունում, սակայն, տնօրինչական իրավունքների իրականացման հնարավորություններից օգտվելը չի նշանակում, որ դրանից օգտվող սուբյեկտը չպետք է կրի նաև դրա ի-

րավական հետևանքները: Օրինակ՝ նույն տնօրինչական իրավունքների իրականացման շրջանակներում հայցից լրիվ կամ մասնակիորեն հրաժարվելու դեպքում հայցվորը հրաժարվում է հարուցված հայցի (կամ դրա մի մասի) քննության և լուծման հետ կապված բոլոր դատավարական իրավունքներից, այդ թվում նաև գործով վեճն ըստ էության լուծող վճռի կայացում պահանջելու իրավունքից: Նույն կերպ՝ սկզբնականից տարբերվող նոր հայց ներկայացնելու դեպքում հայցվորը պետք է կրի հայցային վաղեմության ժամկետի կիրառման հետևանքները:

Սահմանադրական դատարանը, ՄԴՈ-1611 որոշմամբ անդրադառնալով հայցային վաղեմության ինստիտուտի իրավական նշանակությանը, արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը.

«(...) հայցային վաղեմության ինստիտուտն ինքնին ուղղված է քաղաքացիական շրջանառության մեջ սեփականության, տնտեսական գործունեության մեջ զբաղվելու, արդյունավետ դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության իրավունքներին և մյուս սահմանադրական արժեքներին առնչվող քննարկված նպատակների երաշխավորմանն ու դրա միջոցով քաղաքացիական շրջանառության կայունության, իրավահարաբերությունների որոշակիության, դրանց մասնակիցների բարեխղճության, իրավունքների պաշտպանության գործիքակազմերի բարեխիղճ օգտագործման, արդյունքում նաև՝ իրավահարաբերությունների ոչ թե մեկ, այլ բոլոր սուբյեկտների հիմնարար իրավունքների պաշտպանության ապահովմանը: Նշված նպատակները բացառիկ կարևորություն ունեն իրավական պետության կայացման տեսանկյունից և պետք է ընկած լինեն հայցային վաղեմությանն առնչվող ցանկացած իրավակարգավորման և իրավակիրառական պրակտիկայի հիմքում: Այդ հանգամանքը ստացել է ոչ միայն դոկտրինալ ձևակերպում, այլ արձանագրվել է նաև այլ երկրների արդարադատական պրակտիկայում:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված իրավունքին առնչվող դիրքորոշումներում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն արձանագրել է, որ վաղեմության ժամկետները «ծառայում են մի քանի կարևոր նպատակների, որոնցից են՝ իրավական որոշակիության և վերջնականության ապահովումը, հնարավոր պատասխանողներին հնացած և հետևաբար դժվարությամբ վիճարկելի պահանջներից պաշտպանությունը, անարդար որոշումների նախականիսումն այն դեպքերում, երբ դատարանից պահանջվի լուծել պահանջը վաղ անցյալում տեղի ունեցած փաստերի հաստատման միջոցով և այնպիսի ապացույցներով, որոնք զգալի ժամանակ անցնելու պատճառով այլևս անարժանահավատ կամ ոչ ամբողջական են դարձել» (Մթաբինգսը և այլք ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, թիվ 22083/93 և 22095/93 դիմումներ, կետ 51, 1996 թվականի հոկտեմբերի 22-ի վճիռ, ինչպես

նաև Կոեմեն և այլք ընդդեմ Բելգիայի, թիվ 32492/96 և 4 այլ դիմումներ, 146 կետ, 2000 թվականի հունիսի 22-ի վճիռ):

Այսպիսով, հայցային վաղեմության ինստիտուտի նպատակն է կանոնակարգել քաղաքացիական շրջանառությունը, ստեղծել իրավական կապերի որոշակիություն ու կայունություն, ապահովել իրավահարաբերության մասնակիցների կարգապահությունը, նպաստել պայմանագրերի կատարմանը, ապահովել քաղաքացիական իրավահարաբերության սուբյեկտների իրավունքների և շահերի ժամանակին պաշտպանությունը: Խախտված քաղաքացիական իրավունքների պաշտպանության համար ողջամիտ ժամանակային սահմանափակումների բացակայությունը կհանգեցնեք պատասխանողների և երրորդ անձանց իրավունքների ու շահերի խախտման, (...)» (ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2021թ. սեպտեմբերի 28-ի ՍԴՈ-1611 որոշման 6-րդ բաժին):

Անդրադառնալով նույն հարցին՝ ՄԻԵԴ-ը **Bogdel v. Lithuania** գործով՝ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «Դատարանը վերահաստատում է, որ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին կետը ներառում է «դատարան դիմելու իրավունքը», որի բաղկացուցիչն է հասանելիության իրավունքը, այսինքն՝ քաղաքացիական գործերով դատարանում վարույթ հարուցելու իրավունքը: Այնուամենայնիվ, այս իրավունքը բացարձակ չէ, բայց կարող է ենթարկվել սահմանափակումների, դրանք ենթադրաբար թույլատրվում են, քանի որ հասանելիության իրավունքն իր բնույթով պահանջում է կարգավորում պետության կողմից: Հատկանշական է նաև, որ վաղեմության ժամկետները անդամ պետությունների ներպետական իրավական համակարգերի ընդհանուր հատկանիշն են: Դրանք ծառայում են մի քանի կարևոր նպատակների, մասնավորապես՝ ապահովել իրավական որոշակիություն և վերջնականություն, պաշտպանել պոտենցիալ պաշտպանության կողմին հնացած պահանջներից, որոնց կարող է դժվար լինել հակազդել, և կանխել անարդարությունը, որը կարող է առաջանալ, եթե դատարաններից պահանջվի որոշում կայացնել հեռավոր անցյալում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ՝ այն ապացույցների հիմքով, որոնք կարող են անվստահելի և թերի դառնալ ժամանակի ընթացքում» (Mutatis Mutandis, Stubbings and Others v. the United Kingdom, 22 October 1996, §§ 50 and 51, Reports of Judgments and Decisions 1996-IV):

Դատարանների կողմից ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին տրված մեկնաբանությունը բացառում է «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» օրենքի հիման վրա հարուցված հայցերով վաղեմության ժամկետների կիրառման հնարավորությունը:

⁷ St' u BOGDEL v. LITHUANIA, Application no. 41248/06, 26 November 2013, para. 79:

Մինչդեռ ՀՀ սահմանադրական դատարանը ՍԴՈ-1119 գործով կայացված որոշմամբ իրավական դիրքորոշում է հայտնել առ այն, որ «Սահմանադրության 18-րդ հոդվածը յուրաքանչյուրին տալիս է, մասնավորապես, պետական այլ մարմինների առջև իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների իրավունք, որին ուղղակիորեն համապատասխանում է պետության պարտականությունն ինչպես օրենսդրական մակարդակում ամրագրել, այնպես էլ իրավակիրառական պրակտիկայում ապահովել իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցների առկայությունը: Այսինքն օրենսդրական մակարդակում չպետք է սահմանվեն այնպիսի իրավական կառուցակարգեր, որոնք առաջին հայացքից հանդես են գալիս որպես երաշխիքներ տվյալ իրավական կառուցակարգի իրացման համար, սակայն կարգավորումների մանրամասներում փաստացիորեն իմաստագրվում են կամ սահմանափակում այդ իրավական կառուցակարգերը» (ՀՀ սահմանադրական դատարանի 2013 թ. հոկտեմբերի 8-ի ՍԴՈ-1119 որոշման 5-րդ կետ):

Կատարված վերլուծությունից եզրակացնում ենք, որ «Ապօրինի ծագում ունեցող գույքի բռնագանձման մասին» ՀՀ օրենքի 8-րդ, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 12-րդ, 170-րդ և 340-րդ հոդվածներին ապօրինի գույքի բռնագանձման վարույթների շրջանակներում դատարանների կողմից տրվող մեկնաբանությունը Սահմանադրությանը համապատասխանության տեսանկյունից խոցելի է և ենթակա է վերանայման:

ДАВИТ МЕЛКОНЯН, АРСЕН ТАВАДЯН – Судебная практика применения сроков исковой давности в производстве по делам о конфискации незаконно приобретенного имущества. – В статье рассматривается судебная практика применения срока исковой давности в производствах по делам о конфискации имущества незаконного происхождения. Для Генеральной прокуратуры Республики Армения стало обычной практикой подавать иски в установленный законом трехлетний срок, а затем направлять в суд ходатайства об изменении предмета и основания иска. Примечательно, что такие ходатайства часто подаются после начала расследования и по истечении трехлетнего срока исковой давности. Тем не менее, суды последовательно отклоняют ходатайства ответчиков о применении срока исковой давности, ссылаясь на соответствующие положения Гражданского процессуального кодекса РА.

Авторы утверждают, что такое толкование срока исковой давности противоречит конкретным правовым положениям, изложенным в Законе РА «О конфискации имущества незаконного происхождения». Кроме того, толкование статьи 8 Закона РА «О конфискации имущества незаконного происхождения», а также статей 12, 170 и 340 Гражданского процессуального кодекса РА вызывает опасения относительно их соответствия конституционным принципам и заслуживает тщательного изучения.

Ключевые слова: Исковая давность, изменение основания и предмета иска, имущество

DAVIT MELKONYAN, ARSEN TAVADYAN – Judicial Practice in Applying Statutes of Limitations in Confiscation Proceedings for Illegally Acquired Property. – This article examines the judicial practice of applying the statute of limitations in proceedings concerning the confiscation of property of illegal origin. It has become a common practice for the Prosecutor General's Office of the Republic of Armenia to file lawsuits within the three-year period

established by law and subsequently submit petitions to the court seeking to amend the subject and basis of the lawsuit. Notably, such petitions are often filed after the investigation has commenced and beyond the three-year limitation period. Nevertheless, courts consistently reject defendants' petitions to apply the statute of limitations, citing relevant provisions of the RA Civil Procedure Code.

The authors argue that this interpretation of the statute of limitations contradicts specific legal provisions outlined in the RA Law *"On the Confiscation of Property of Illegal Origin"*. Furthermore, the interpretation of Article 8 of the RA Law *"On the Confiscation of Property of Illegal Origin"*, as well as Articles 12, 170, and 340 of the RA Civil Procedure Code, raises concerns regarding their compliance with constitutional principles and merits a thorough review.

Key words: *Statute of limitations, change of basis and subject of claim, property of illegal origin, Code of Civil Procedure*

Գրականության ցանկ

Գաբուզյան, Բ.Ա. Հայցային վաղեմության քաղաքացիաիրավական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում, իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի հայցման ատենախոսություն: Եր., 2023 (Gabuzyan, K.A. Haytsayin vaghemutyany kaghakatsiayiravakan kargavorumy Hayastani Hanrapetutyunum, iravabanakan gitutyunneri teknatsui haytsman atenakhosutyun. Yer. 2023):

Гурвич, М.А. Право на иск. М.; Л., 1949, 216 էջ (Gurvich M.A., Pravo na isk. M.; L., 1949, 216 ej).

Гражданское процессуальное право : учебник : [в 2 т.] / под ред. П. В. Крашенинникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Статут, 2022, 550 էջ (Grazhdanskoe protsessualnoe pravo: uchebnik: [v 2 t.] / pod red. P.V. Krashenninnikova. – 2-e izd., pererab. i dop. – Moskva: Statut, 2022, 550 ej).

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Խ. Աբովյան փող., 52ա
Адрес редакции: Ереван, ул. Абовяна 52а
Address: 52a, Kh. Abovyan str., Yerevan

Կայք՝ journals.ysu.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հրատարակչական խմբագիր և
թողարկման պատասխանատու՝
Издательский редактор
Publishing Editor

Արմեն Հովակիմյան

Армен Овакимян
Armen Hovakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Տեխնիկական խմբագիր՝
Технический редактор:
Technical Editor:

Հասմիկ Նազարեթյան
Асмик Назаретян
Hasmik Nazaretyan

Ստորագրված է տպագրության 25. 06. 2025: